

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Новожилов Борис Валерійович

УДК316.722:304.4:133.2

**ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
В.П.Андрущенко,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
доктор філософських наук, професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	10
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2 ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	42
Висновки до другого розділу.....	76
РОЗДІЛ 3 ДУХОВНА КУЛЬТУРА ЯК МАТРИЦЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	79
Висновки до третього розділу.....	114
РОЗДІЛ 4 РОЛЬ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	116
Висновки до четвертого розділу.....	173
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми формування іміджу політичного лідера обумовлена потребами політичної практики, процесами державотворення та модернізації в Україні.

Становлення України як незалежної держави поставило низку нових завдань, розв'язання яких потребувало відмови від багатьох елементів колишнього політичного досвіду, впровадження нових підходів, прийняття нестандартних рішень й, відповідно, – формування нової політичної еліти, нових політичних лідерів. Сьогоднішні реалії потребують від політичних лідерів професіоналізму, відповідальності за створення правової, соціальної, демократичної, національної держави як консолідуючого начала у справі збереження національної незалежності та цілісності суспільства, а отже, відповідальності за долю нації, економічний добробут і розвиток культури, духовності власного народу, забезпечення умов для повноцінного саморозвитку й самореалізації людини.

Аналіз сучасного стану політичного лідерства свідчить про суперечливий характер іміджу нової генерації українських політиків. Він коливається в широкому діапазоні: від найвищої народної підтримки, виявленої на чергових виборах, до майже повної недовіри, характерної завершальним періодам перебування лідера на тій чи іншій виборній посаді. Прикладом може слугувати рейтинг Президентів України Л.Кравчука, Л.Кучми і В.Ющенко на початку президентського терміну й в кінці.

Головна причина цього не тільки у складності завдань, які виявились не під силу тим чи іншим політикам, але й в умінні зберегти й примножити довіру людей, завдяки ефективному іміджу обраться на новий термін і довести його легітимність своїми практичними справами. А це вже – проблема культури і духовності політика. Чим вищим є рівень культури політика – політичної, моральної, естетичної, духовної загалом, тим більше

він має шансів утриматись на вершині політичної вертикалі, зберегти свій імідж, утвердитись у якості лідера. Культура у цьому розрізі постає не лише як об'єкт пізнавального інтересу, а як своєрідний ідеал людської життєдіяльності, як регулятивно-нормуюча основа, така, що задає тон суспільним відносинам, яка обмежує і, водночас, стимулює розвиток суспільства. Між тим, більшість політиків обходять увагою питання культури. Частка з них звертається до неї час від часу. Нарешті, є й така когорта політиків, яка цинічно використовує культуру для зміцнення свого авторитету. Подібне прагматичне використання культури у своїх цілях вказує на істинну бездуховну сутність особистості політика та руйнує її. Культура тільки тоді влітається в імідж політичного лідера, коли він намагається вникнути і відчувати її сутність; ввести її у свій духовний світ, щоб і в контексті політичної діяльності передати її людям. Ця тема залишається для більшості українських політиків «відкритою книгою», «незвіданою землею» як у теоретичному, так і в практично-політичному плані.

Певного перегляду потребують традиційні підходи до самого феномену культури. Аналіз політико-культурної ситуації в сучасному світі і в Україні показує, що нині відбувається своєрідний культурний перехід, різка зміна ролі культури в житті суспільства і особистості. На зміну класово-визначеній, тотально домінуючій філософії культури, притаманній індустріальному суспільству, прийшла нова – плюралістична філософія культури. Це змінює роль культури в суспільстві загалом, викликає до переосмислення традиційної культурологічної проблематики й скрупульозного осмислення відносно нових проблем, продиктованих особливостями розвитку та функціонування культури в контексті глобалізації та інформаційної революції.

Незважаючи на солідний науковий доробок з проблем політичного лідерства, формування іміджу політичних лідерів, культури діяльності політичних лідерів, на наш погляд, потребують подальшого аналізу і уточнення: поняття «імідж» політичного лідера, його динамічний характер і

потреба постійного коригування; питання домінантної ролі цінностей суспільного середовища, культурних традицій, освіти та виховання у формуванні іміджу політичного лідера; єдності національного та загальнолюдського в духовній культурі та його вияву в іміджі політичного лідера; духовного потенціалу політичного лідера як основи його іміджу; творчості в системі формування іміджу політичного лідера тощо.

Враховуючи актуальність, практичну потребу та недостатньо повну розробленість означеного кола проблем й було обрано предмет, визначено мету і завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної філософії та філософії освіти «Соціокультурний контекст вищої освіти», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 3 від 27 листопада 2008 року).

Метою дисертаційного дослідження є виявлення та визначення ролі духовної культури як одного з чинників формування іміджу політичного лідера.

Досягнення означеної мети потребує розв'язання низки **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження феномена іміджу політичного лідера;
- визначити та проаналізувати основні чинники формування іміджу політичного лідера;
- виявити місце та роль духовної культури в структурі чинників формування іміджу політичного лідера;

- дослідити соціально-творчий характер духовної культури як своєрідної матриці формування іміджу політичного лідера;
- проаналізувати основні форми безпосереднього залучення політичного лідера до освоєння духовної культури і визначити роль освіти та виховання у формуванні духовної культури політичного лідера.

Об’єктом дослідження є імідж політичного лідера; **предметом** – роль духовної культури у процесі його формування.

Методологічну основу дослідження складає комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечує єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу феномена іміджу політичного лідера у зв’язку з іншими компонентами суспільно-політичного життя.

У дисертації використовувались методи діалектики, системного та порівняльного аналізу, герменевтики тощо. Діалектичний метод, застосований автором у його сучасній інтерпретації, забезпечив розгляд іміджу політичного лідера як цілісності в системі його багатогранних зв’язків та у розвитку. Історичний метод дозволив виявити витoki й динаміку становлення політичного лідерства в Україні як в історичному розрізі, так і в умовах сьогодення, виявити детермінуючі чинники цього явища, основні суперечності розвитку. Системний метод забезпечив розгляд іміджу політичного лідера як цілісної й, одночасно, внутрішньо суперечливої системи, виявити системні якості, які формуються під впливом духовної культури. Порівняльний метод дозволив здійснити співставлення вітчизняного і європейського досвіду формування іміджу політичного лідера, виявити розбіжності та проаналізувати перспективи його формування в українських реаліях. Герменевтика дозволила проникнути у «внутрішні взаємозв’язки і стани» процесу формування іміджу політичного лідерства, зрозуміти його суб’єктивний стан, зрозуміти психологію лідера. Цей же метод забезпечив об’єктивне «тлумачення» автором сутності позитивного іміджу політичного лідера як його «політичного обличчя», яке

використовується для «зовнішнього представлення» перед виборцями, а також розуміння його діалогічної природи й глибокого внутрішнього демократизму.

Наукову новизну дисертаційного дослідження складають висновки – положення, винесені на захист:

– на основі аналізу наукових джерел досліджено зв'язок категорій «імідж політичного лідера» та «духовна культура» і обґрунтовано, що духовна культура є одним з чинників формування іміджу політичного лідера, виступає основою його формування та виконує інтегративну роль у цьому процесі;

– духовну культуру розглянуто як структуруючий елемент соціально-політичного життя суспільства та доведено, що духовна культура є джерелом визнаних суспільством норм поведінки, спілкування, діяльності; вона є скарбницею творчості й творчого підходу до справи; сприяє гуманізації й демократизації позиції політичного лідера; надає йому соціально-політичний і життєвий досвід, багатство духовних цінностей, збагачує відчуттям справедливості та толерантності;

– поглиблено дослідження сутності іміджу політичного лідера, зокрема систематизовано наукові підходи до його розуміння та визначено, що найбільш розповсюдженими є онтологічний та ціннісний; перший відбиває розуміння іміджу як образу об'єкта, який склався й існує у свідомості людей, а другий позначає той образ, який «конструюється», «створюється» з метою викликати бажані зміни у свідомості та поведінці людей, справити на них певний політико-психологічний вплив; обґрунтовано, що поняття «імідж політичного лідера» увійшло не лише у науковий обіг, але й стало стійким компонентом буденної свідомості українського суспільства;

– дістав подальшого розвитку аналіз структури та основних чинників формування іміджу політичного лідера, зокрема серед чинників виділено та охарактеризовано наступні: спосіб життя людини, ціннісний контекст середовища, освіта та виховання, засоби масової комунікації та культури

тощо; виявлено, що за допомогою засобів масової комунікації здійснюється своєрідна культивування іміджу як певної цінності, від наявності і якості якої залежить успіх діяльності політичного лідера;

– обґрунтовано, що залучення політичного лідера до культури (освіти і науки) є найбільш ефективним шляхом формування його іміджу, проте, в Україні нині складається ситуація, за якої, з одного боку, без реформування політичної, правової, економічної і духовно-культурної системи неможливе функціонування сучасної демократичної духовної культури, а з іншого – без формування означеної культури неможливе реформування політичних і соціальних інститутів, якими керують політичні лідери. Тому необхідно забезпечувати, насамперед, професійну основу підготовки управлінської еліти, здатної мислити і діяти в умовах сучасного розвитку України;

– визначено, що взаємне відчуження народу, інтелігенції, влади не тільки не долається, а навіть поглиблюється; іміджи нинішніх лідерів сприяють швидше відстороненості їх від народу, ніж зближення з ним; в основі створення ефективного іміджу політичного лідера необхідно враховувати стратегію пошуку виходу держави з кризи, поліпшення рівня життя народу, зміни статусу духовної культури, утвердження її в її істинній ролі – ролі людинотворчого чинника, системоутворюючого конструкта політичного обличчя лідера; останнє потребує модернізації культурної політики, освіти і виховання як універсальних чинників розвитку особистості.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що положення та висновки дисертації можуть бути використані професійними політиками, науковцями для подальшого поглибленого дослідження проблеми іміджу політичного лідера, чинників його формування, а також у підготовці загальних і спеціальних курсів політології, написанні підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на

міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, а саме: Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м.Київ, 2009); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м.Тернопіль, 2009); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м.Івано-Франківськ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (МДЦ «Артек», 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне докiлля: реалії та перспективи» (м.Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (м.Київ-Луцьк, 2009).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 3 наукові статті у фахових наукових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Проблема іміджу політичного лідера набула актуальності на Заході в кінці XIX ст., коли активно почали розвиватися демократичні інститути (ідеться перш за все про інститут загальних вільних виборів). Доля уряду та інших владних інститутів й окремих політиків стала безпосередньо залежати від того, як вони самі та їхня діяльність сприймається виборцями. Нездатність змінити реальність згідно уявленням громадян про те, якою вона повинна бути, або переконати їх, що те, що відбувається, є кращій варіант розвитку подій зі всіх можливих, призводила зазвичай до зміни владних еліт. Тому, природно, що проблема побудови ідеальних образів (ситуації, уряду та інших елементів соціальних відносин, що склалися) і впровадження їх у масову свідомість набула вирішального значення [50, 191-196].

За останні десятиріччя на тлі демократичних перетворень у нашій країні поняття «іміджу» політичного лідера увійшло не лише у науковий обіг, але й стає стійким компонентом буденної свідомості українського суспільства. Адже за допомогою масової комунікації пропагується своєрідна культивування іміджу як певної цінності, від наявності і якості якої залежить успіх будь-якої діяльності, не лише політичної.

У світовій соціально-політичній думці напрацьовано значний масив літератури з проблем іміджу. Під різними кутами зору питання іміджу політичного лідера розглядали класики політичної думки Платон, Арістотель, Н. Макіавеллі, З. Фрейд, М. Вебер, Г.Лебон, Е.Вятр, М. Кроз'є, Д.Істон, С.Гангтінтон та інші. Провідними фахівцями з виробництва «політичних зірок» вважаються американські фахівці Дж.Наполітан, Мет Різ, Тоні Шварц, Річард Верслін, Девід Герген, Дік Моріс; французький дослідник Жак Сегела; англійський вчений Гордон Ріс; німецький дослідник Герд Бехер [94, 2] та інші. Однак далеко не в усьому ідеї та узагальнення, що

викладені як в працях класиків соціальної і політичної думки, так й сучасних західних фахівців в галузі PR та іміджмейкінгу, можуть задовольнити потреби українського політичного ринку з його особливостями та нинішньою кон'юнктурою. Цю лакуну все наполегливіше прагнуть заповнити вітчизняні політологи [120], які останнім часом підготували цілий ряд цікавих монографій та статей. Особливо активно в цьому плані працює президент Української асоціації паблік рилейшнз Г.Почепцов, який є автором значної кількості робіт з відповідної проблематики, серед яких «Имидж-мейкер» (1995) [127], «Имидж: от фараона до президента»(1997) [126], «Имидж и выборы» (1997) [125], «Имиджеология» [129]. У цих працях найбільш повно висвітлюються питання побудови іміджу й управління ним, розкривається генеза іміджмейкінгу. Г.Почепцов звертає увагу на значне посилення ролі іміджу в сучасному транзитному суспільстві і розглядає теоретичні підстави іміджології в контексті цивілізаційного підходу. Його роботи насичені чисельними прикладами та порівняльними характеристиками чинників, що впливають на створення іміджів у різних соціокультурних контекстах [178, 5]. Велике значення в контексті розкриття іміджевої проблематики мають праці сучасних українських дослідників, таких як В.Бебик [14; 15], М.Головатий [36], В.Королько [79], В.Лісничий [95], дисертаційні дослідження С. Денисюк [45], В.Добіжи [51], Н. Лікарчук [94], Ю.Яковлевої [178] та ін. Великий внесок у розробку відповідної проблематики здійснено російськими вченими, серед них слід відзначити праці І. Е.Егорової-Гантман і І.Мінусова [55], І.Ладанова [88], Г.Марченка і І.Носкова [102], В.Шепеля [169], А.Цуладзе [167] та інших.

Значна кількість праць з відповідної проблеми зумовлює різноманітні трактування поняття «іміджу» політичного лідера, які у багатьох випадках пов'язані з неоднозначністю самого поняття «імідж», а також використанням наряду з цим поняттям категорій близьких за значенням, таких як «образ», «бренд», «репутація».

Справа у тому, що деякі науковці використовують всі ці терміни або деякі з них як рівнозначні, інші схильні розрізняти них. При цьому найбільш гострі дискусії на сторінках переважно російської наукової літератури точаться щодо спільності або розрізнення категорій «образ» і «імідж». Наприклад, російські дослідники Е.Галумов [30], І.Панарін [117], В.Музикант [107], Г.Марченко і І.Носков [102] вживають категорії «імідж» і «образ» як синоніми. Зокрема, І.Панарін визначає імідж як «стереотипний образ конкретного об'єкту, що існує в масовій свідомості» [117, 317]. Інші російські політологи, такі як В.Шепель [169], О.Дергачова [46], М.Коломенський [78] достатньо чітко розрізняють категорії «образ» і «імідж». На специфіці цих відмінностей ми зупинимося далі в контексті зв'язування різних підходів до феномену політичного іміджу.

Категорія «бренд», яка традиційно розглядалась виключно як економічний та маркетинговий інструмент, останніми роками є надзвичайно популярною у політичній науці. Частіше за все її розглядають як категорію вужчу за поняття «імідж». У певному сенсі, зазначає П. Коломенський, бренд є символічним виразом іміджу, що дозволяє розрізняти ці два поняття [78, 15].

Поняття «іміджу» зрідне й поняттю «репутація» або, якщо використовувати давню фразеологію, - доброго імені. При цьому зазвичай вважають, що репутація формується сама по собі й слугує субстанціональною характеристикою людини [102, 19]. Це її й відрізняє від іміджу, який зазвичай подається як більш складне утворення різних факторів.

У дослідженні іміджу політичного лідера слід мати на увазі різні інтерпретації цього поняття. В контексті багатозначності самого поняття «імідж» та існування споріднених йому категорій у сучасній політологічній літературі виокремлюють принаймні чотири підходи до розуміння поняття «імідж політичного лідера»: отологічний, антропологічний, ціннісний та етичний [24; 45].

Представники онтологічного підходу вважають політичний імідж «образом» особистості або соціального інституту, що існує у масовій свідомості. Зокрема такої точки зору дотримується В.Бебик, який в одній з перших в Україні праць з політичних технологій «Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі» (1993) визначає імідж як «образ особистості або соціального інституту, який існує у масовій свідомості. Він може бути більш менш адекватним реальному об'єкту, але й сам певною мірою є реальністю у суспільній свідомості» [15, 50]. Схоже трактування іміджу ми знаходимо у публікаціях О.Лавренко, де імідж визначається «як більш чи менш адекватний реальному суб'єктові образ особистості, який складається в масовій свідомості на свідомому і підсвідомому рівнях» [87, 331-332]. Ще більш узагальнене трактування дають московські науковці, які визначають політичний імідж «сукупністю уявлень, сприйнять і переконань, що має індивід або група індивідів про різні політичні явища або товари» [131, 84].

Антропологічний підхід апелює поняттям «імідж» виключно як людською характеристикою. У межах цього підходу імідж визначається як набір певних якостей, що асоціюються з рисами конкретної людини. Антропологічному підходу до поняття «імідж» відповідають позиції американського політолога Р.Дентона, а також російських дослідників В.Шепеля, І. Ладанова, групи дослідників у складі А.Пелиха, Т.Кизиловой, А.Пронченка та інших.

Зокрема, Р.Дентон, визначає імідж як «набір певних якостей, які люди асоціюють з певною індивідуальністю» [102, 18]. З точки зору одного з засновників російської іміджеології В.Шепеля імідж – «це облік, тобто форма життєпрояву людини, завдяки якій «на люди» з'являються сильнодіючі особистісно-ділові характеристики» [169, 142-143]. І.Ладанов пов'язує імідж з авторитетністю і високим статусом людини. «Під іміджем, зазначає він, розуміють образ людини, як правило, авторитетної та такої, що має високий соціальний статус (позитивну оцінку зі сторони)» [88, 103]. І, нарешті, у

розумінні А.Пелиха, Т.Кизиловой, А.Пронченка імідж – це передусім «оцінка морально-особистісних, інтелектуальних, професійних якостей оточуючими людьми. Імідж – це самопрезентація, конструювання людиною свого образу для інших», вміння триматися з людьми в діловій та неофіційній обстановці» [119, 3, 43]

Показово, що представники перших двох підходів – онтологічного та антропологічного поняття «імідж» тлумачать виключно як образ, мислене уявлення про об'єкт, не акцентуючи увагу на його походженні.

Інші два підходи наголошують на тому, що імідж є передусім цілеспрямовано створеним образом чи уявленням. Зокрема, прихильники ціннісного підходу акцентують увагу на маніпулятивній сутності політичного іміджу і вважають його цілеспрямовано створеним образом, за допомогою якого об'єктові надаються додаткові цінності. Представники етичного підходу, як і представники антропологічного, поняття імідж пов'язують виключно з характеристикою людини. За їх переконанням, політичному іміджу притаманна певна моральна спрямованість, тому він розглядається як свого роду «друга натура», з якою індивід оцінює себе і яка за умови регулярного прояву стає його справжньою сутністю [24].

Слід зазначити, що найбільш універсальні та розповсюджені трактовки іміджу, які позначені вище, це – онтологічна та ціннісна. Оскільки перша відбиває розуміння іміджу як образу будь-якого об'єкта, який склався й існує у свідомості певної групи людей, а друга позначає той образ, який «конструюється», «створюється» з метою викликати бажані зміни у свідомості та поведінці людей, справити на них певний політично-психологічний вплив [162]. Таким чином, імідж, який склався та існує у свідомості певної групи людей, представляє інтерес переважно для психологічних емпіричних досліджень, що націлені на відтворення чинного політичного іміджу, в той час як образ, що «конструюється» та «створюється», є сферою діяльності політичного маркетингу, технологій та публік рілейшнз, які у свою чергу спираються на ці емпіричні дослідження.

Саме тому переважна більшість фахівців у галузі політичного маркетингу і паблік рілейшнз, розуміють імідж як штучно та цілеспрямовано створений образ. Зокрема, відомий український фахівець у галузі паблік рілейшнз В.Королько обґрунтовує таку точку зору, посилаючись на тлумачний словник Вебстера, де імідж трактується як штучна імітація або подання зовнішньої форми якого-небудь об'єкту особливо особи, оскільки поняття «імідж» походить від латинського *imago*, що пов'язано з латинським *imitari*, тобто «імітувати». Отже, імідж, зазначає В.Королько, мислене уявлення про людину, товар чи інститут, який цілеспрямовано формується в масовій свідомості за допомогою пабліситі, реклами або пропаганди [79, 222].

Такої є думки дотримуються багато інших сучасних дослідників. Зокрема, російські вчені Є.Єгорова-Гантман та К.Плешаков називають іміджем «спеціально створюваний, навмисно формований політичний образ для досягнення поставлених цілей» [56, 5]. За визначенням М.Косолапова, імідж – це «штучно утворений в очах широкої публіки образ..., який не має нічого спільного зі справжньою натурою» [82, 200].

Окремі дослідники підкреслюють той факт, що «цінності, якими імідж доповнює об'єкт, часто не мають підґрунтя в його реальних діях, але в той же час мають певну значущість для сприйняття іміджу [38]. Ця теза закладена у дефініціях іміджу О.Феофанова, Г.Марченка та І.Носкова. Зокрема, О.Феофанов розуміє імідж як «образ, що наділяє явище характеристиками, які знаходяться за межами його реальної сутності, за межами тієї якісної визначеності, яка розкривається в практиці безпосередньої взаємодії» [160, 95]. Г.Марченко і І.Носков, визначають імідж як «цілеспрямовано утворювальний образ, що наділяє політичний об'єкт (особистість, організацію, країну тощо) додатковими соціальними і політичними цінностями, що сприяє більш емоціональному його сприйняттю» [102, 17].

В.Лісничий, В.Грищенко та інші співавтори посібника «Сучасний виборчий PR» [95] звертають увагу на буквальне значення поняття «іміджу» як зовнішньої імітації об'єкту чи людини, називаючи політичний імідж публічним «Я» політика, яке формується на основі символічних уявлень, а не безпосередніх контактів. Імідж політичного лідера автори згадуваного посібника визначають як «образ політичного діяча, що створюється цілеспрямовано для забезпечення емоційно-психологічного впливу на виборців для популяризації даного політика та з метою його позиціонування в електоральному полі. Справжній політичний імідж – це своєрідне розуміння виборцями ідеального втілення певної соціальної ролі» [95, 278]. Більш того автори підкреслюють, що успіх іміджу, його довірливість і правдивість базується на відсутності прямих, безпосередніх контактів між кандидатами і виборцями. Зі сцени, екрану телевізора люди бачать сформовану «оболонку», а не реальну особистість [95, 286].

На комплексному характері політичного іміджу наголошує Г.Почепцов, який зазначає, що «імідж являє собою складний феномен, у якому переплетені зовсім різномірні фактори. Й усі вони мають прийматися до уваги, адже сприйняття людини також йде за багатьма каналами...» [129, 45]. Схожу думку висловлює Ю.Яковлева, яка вказує на «подвійну раціонально-іраціональну природу політичного іміджу» [178, 15], вважаючи, що імідж «має риси як штучно створеного (орієнтованого на специфічний апарат сприйняття) об'єкта, так і комплексного явища, виникнення якого зумовлено сукупністю чинників, не пов'язаних з раціональною волею суб'єкта» [178, 6]. У цьому зв'язку дослідниця вказує на існування ще двох підходів до категорії «політичний імідж»: образного та технологічного.

Образний підхід виходить з тлумачення іміджу як певного зображення (відбитку), що існує у масовій свідомості. При цьому феномен образу визначається дослідницею через три складові: образ знання, образ значення і образ майбутнього, що створюється, які у сукупності присутні у сфері

сприйняття людьми об'єктів політичного життя і виконують мотивуючу функцію стосовно їх політичної поведінки. Значення образного підходу полягає в тому, що він фіксує сукупність характеристик політичного іміджу, даючи його попередній опис як феномену. Разом з тим, образний підхід залишає поза увагою причинно-наслідковий аспект існування політичного іміджу, тому на його основі важко побудувати наукову модель виникнення та розвитку політичного іміджу.

На відміну від образного підходу, технологічний підхід розкриває реальні механізми творення політичного образу та управління ним. Він за висловленням Ю. Яковлевої, є наступним кроком у досягненні політичної реальності, оскільки орієнтований на досягнення новітньої та сучасної політичної реальності, що детермінується загальною технологізацією суспільства та зміною традиційної сутності політики – з владно-інституаційної на комунікативну [178, 6].

Виокремлення образного і технологічного підходів до феномену іміджу узгоджується з розрізненням категорій «образу» і «іміджу», яке пропонується у працях російських дослідників цитованих вище. Як зазначає М. Коломенський, образ – це результат та ідеальна форма відбиття об'єктів у свідомості людини, що виникає в умовах суспільно-історичної практики, на основі і у формі знакових систем. Імідж же є цілеспрямовано сформований образ тієї чи іншої особи, явища, предмету, покликаний здійснити емоціонально-психологічний вплив на когось з метою популяризації. Таким чином, зазначає дослідник, поняття «образу» не тотожне «іміджу»: головна відмінність полягає у тому, що імідж формується як наслідок навмисних зусиль фахівців [87, 15].

Саме розвиток окресленого технологічного підходу зумовив утворення спеціальної галузі наукового знання – іміджології. Вона вивчає проблеми формування і створення у масовій свідомості образів суспільних інститутів (держави, політичних партій, організацій, установ) та окремих політичних лідерів, розробляє сукупність прийомів, технологій і засобів формування у

масовій свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики. Тобто у центрі уваги іміджології і є створення іміджу політичного лідера [94].

У цьому зв'язку виправдано переважна більшість дослідників у своїх роботах акценти переміщують з дослідження феномену політичного іміджу, на його створення або корекцію, пропонуючи різноманітні шляхи і підходи до цих процесів. Це підтверджує той факт, що навіть у вітчизняній літературі створення політичного іміджу аналізується з різних точок зору. Перша точка зору – побудова іміджу це певна соціальна технологія, її висвітлює в своїх роботах В.Королько, О.Петров; друга точка зору – це особливий вид соціальної комунікації, досліджується колективом Інституту соціології НАН України (Є.Головаха, М.Шульга). І третє тлумачення – побудова іміджу є ситуацією і простором використання маніпулятивних технологій, що висвітлюється в працях Г.Почепцова [94]. При цьому Г.Почепцов вважає, що «головним для створення іміджу стає його комунікативна складова». Адже імідж за переконанням дослідника є передусім «інструментом спілкування з масовою свідомістю. Саме тому він нібито являє образ політика, даючи підказки масовій свідомості, спрямовуючи її у ті точки, які найбільш для неї значущі» [129, 45].

Інтеграція різноманітних підходів до іміджу політичного лідера свідчить, що імідж – це образ людини, який включає в себе як природні властивості особисті, так і спеціально вироблені, створені [94], як вроджені характеристики, так і набуті. Саме таким чином характеризує складові іміджу відомий російський фахівець з іміджології В.Шепель. Він включив до складу іміджу природні (вроджені) якості (комунікабельність, емпатичність, рефлексивність, красномовність) та набуті: такі, що є наслідком освіти і виховання (моральні цінності, психічне здоров'я, навички людинознавчих технологій), і такі, що уособлюють життєвий та професійний досвід [169, 32].

Вроджені і набуті якості кандидата виокремлюють в образі політика й вітчизняні дослідники Г.Атаманчук та А.Гірник [10, 54]. До природних якостей кандидата вони відносять: а) зовнішні дані; б) психологічний тип

особистості; в) комунікативні здібності; г) рефлексивність (здатність зрозуміти іншого); д) емпатійність (здатність до співпереживання). Набутими якостями вони вважають такі, які утворились в результаті виховання, формування і професійної діяльності. Серед них: а) моральні цінності; б) фізичне та психічне здоров'я; в) володіння навичками міжособистісного спілкування; г) життєвий досвід; д) професійна компетентність; е) рівень загальної культури; ж) захоплення.

Наведені точки зору ставить під сумнів досить поширену думкою про виключно утворювальний характер політичного іміджу, адже переконати людей у якостях, які гіпотетично має той чи інший політик досить складно. На підтвердження цього наведемо висловлювання відомого фахівця з іміджеології та PR Г.Почепцова про те, що «імідж політика не є суцільною видумкою, а вибудовується з реальних, притаманних йому характеристик, які лише висуваються на більш значущі позиції» [129, 59]. А фахівці-іміджмейкери, лише «вибирають з наявного набору ті характеристики, котрі краще будуть впливати як на населення в цілому, так й на конкретні соціальні групи. Образ політика, таким чином, свідомо збагачується тими характеристиками, які потрібні для посилення значущості особи, але представлені лише потенційно» [130, 228-229]. Аналогічну думку висловлюють автори посібника «Сучасний виборчий PR»: «роль іміджмейкера полягає в посиленні позитивних характеристик особи, приведенні їх у відповідність до образу, що відповідає електоральним поглядам, затушовуванні негативних характеристик, які можуть впливати на громадську думку, «перекладі» необхідної інформації на мову пересічних громадян» [95, 279].

Вроджені характеристики ми находимо як при макрорівневому, так й при мікрорівневому аналізі структури іміджу політичного лідера (макрорівень зазвичай характеризується процесами і явищами, до яких політик залучається; мікрорівень – сфера свідомої діяльності і несвідомих проявів політика, які можна ототожнити з його особистістю, що

обумовлюють специфіку його діяльності, професійний і статусно-рольовий потенціали [45, 7; 111, 4]. На макрорівні аналізу вроджені характеристики є визначальною частиною соціальних ознак, пов'язаних з соціальним і територіальним походженням людини, етнічною приналежністю тощо. На мікрорівні аналізу вроджені характеристики є визначними характеристиками індивіда, передусім біологічними та психічними.

Частіше за все такі характеристики лідерів як «чарівність» (російською мовою «обаяние»), «харизма» є вродженими. Поняття чарівності було детально розроблено французьким соціальним психологом Густавом Лебоном. Він вважав, що «чарівність – рід володарювання певної ідеї або справи над розумом індивіда. Це володарювання паралізує усі критичні здібності індивіда та наповнює його душу здивованістю та шанобою. Викликане почуття не можна пояснити, як й усі почуття, але, ймовірно належить до того ж порядку, що й зачарування, яке опановує замагнітованим суб'єктом. Чарівність складає саму могутню причину будь-якого володарювання; боги, королі та жінки не могли б ніколи володарювати без неї» [91, 245]. У своїй праці «Психологія народів і мас» Г.Лебон наводить чисельні приклади дії чарівності, демонструючи як саме діє чарівність, що слугує тим інструментом, який паралізує критику, викликає почуття довірливості.

Близьким до лебоновської «чарівності» є поняття «харизми», яке спочатку вживалось виключно у релігійних колах та отримало поширення у соціальних науках завдяки працям відомого німецького соціолога Макса Вебера. Поняття «харизма» за своїм значенням є близьким до грецького слова, що означає святість, обдарованість, авторитетність, мудрість. Воно характеризує видатні, незвичайні, навіть надприродні якості вождя, якими він наділений в очах своїх послідовників [28, 646-647]. За М.Вебером, харизма – це авторитет надзвичайно особистого дарунка, повна особиста відданість й особиста довіра, викликана наявністю якостей вождя в якоїсь людині: одкровенень, героїзму та інших. Доведено, що харизматики

домагаються величезної влади над людьми, головним чином, за рахунок «використання» психічної енергії мас, яка криється у глибинних пластах підсвідомого. Цього можна досягти через фізичні прояви, занурення в масові емоції і дії тощо. К.Юнг вважав, що фактично кожен, хто одержує можливість свідомого контакту зі своїм несвідомим і сприймає його природу, мимоволі впливає на своє оточення. Він зачаровує і водночас підкоряє [111, 5].

Політична історія демонструє чималу кількість прикладів роду харизматичних особистостей. До них, як правило, відносять найбільш одіозні історичні постаті – В.Леніна, А.Гітлера, Й.Сталіна, Н. Махна, Л.Валенса та інших. Здатність «уловлювати дихання натовпу та флюїди, що виходять від нього», яка притаманна цим історичним постатям, психологи також називають сугестією [102, 20]. Хоча остання категорія в еру розквіту технологій впливу на масову свідомість трактується не стільки як вроджена характеристика, скільки як цілеспрямовано сформована, як певне «мистецтво гіпнозу», «програмування на успіх» тощо. Не зважаючи на це, існування природної харизми, що притаманна окремим лідерам, ніхто не піддає сумнівам.

Більш того, останнім часом питання про імідж харизматичного лідера стає особливо актуальним. Фахівці твердять, що вчинки таких політиків найчастіше суперечать раціональній логіці, їх неможливо «прорахувати», вгадати, однак ефективність діяльності харизматичного лідера завжди надзвичайно висока. Російський дослідник В.Костиков у такий спосіб визначив його особливості: «Харизматичний лідер виграє і зберігає владу всупереч усім вчиненим помилкам, часто всупереч здоровому глуздові. Харизма спалює все політичне сміття навколо президента. Населення або не вірило «інсинуаціям» опозиції і преси, або взагалі не бажало бачити плям на костюмі свого президента» [84, 340].

Окрім харизматичних якостей лідера мають велику значущість інші вроджені характеристики особи. Їх роль особливо актуалізується в

комунікації через візуальний канал. Адже, як відомо, аудиторія сприймає інформацію, що передається через цей канал, як більш достовірну, принаймні у порівнянні з інформацією, що передана вербальним каналом. Як зазначає Г.Почепцов, якщо тексти (передаються вербальним каналом) впливають на людини раціональним шляхом, й відповідно вони підлягають обробці фільтрів недовіри з боку особи, що отримує повідомлення, то візуалізація діє за порогом усвідомлення [129, 63]. З цим безпосередньо пов'язана сила «першого враження», яка продовжує діяти після тривалого знайомства з людиною, особливо якщо це знайомство не особистісне (як у випадку з політиком). Вважається, що після «першого враження» особа, що отримує інформацію, у значній мірі зберігає пріоритетність каналів, лише змінюючи рівень конкретного представлення кожної групи факторів. Зокрема, якщо зміст дає 7% інформації, голосові характеристики – 38%, то зовнішність людини – 55 %. [129, 63]. А з екрану телевізора загалом 69% інформації зчитується візуально й лише решта вербально [129, 512]. Саме цим пояснюється велика увага до зовнішності політика як однією із небагатьох характеристик, яка набуває в телевізійну епоху великої ваги.

Зовнішність є дуже важливим параметром для людини, оскільки у значній мірі чинить вплив на формування реакції аудиторії на неї. Багатьом людям властиво робити висновки про людину, базуючись лише на враженнях про її зовнішність, що проявляється, як з'ясувалося, також в процесі демократичних виборів при великій кількості альтернатив [24].

Розглядаючи вплив зовнішності на імідж політичного лідера, слід також розрізняти стійкі складові іміджу, ті складові, на сприймання яких практично неможливо вплинути шляхом різного способу подачі інформації, і нестійкі, сприймання яких залежить від якості і способу подачі інформації. [24]. Такі складові зовнішності як зріст, комплекція, риси обличчя мають природний характер й з трудом піддаються змінам. Хоча й вони можуть змінитися за допомогою спортивних тренувань, косметики або пластичної хірургії. Навіть даний природою голос відповідними вправами можна

зробити більш приємним [102, 29]. При цьому іноді дуже важко за сучасними технологіями у галузі медицини та стилістики приховати расові та етнічні фізіологічні особливості людини, окремі фізичні вроджені та набуті вади, вже не говорячи про такі біологічні характеристики людини як стать та вік.

Характеристиками, що найбільше запам'ятовуються у зовнішності, вважаються наступні: очі і погляд, вік кандидата, його обличчя, специфіка оформлення обличчя (вуса, борода, зачіска). Усі вони зумовлені вродженими особливостями, проте піддаються певному корегуванню. Інші характеристики зовнішності - одяг (його кольорова гама, стиль), окуляри, зачіска, аксесуари тощо можуть бути цілком скориговані відповідно до ситуації (офіційної чи неофіційної), пори року, часу зустрічі, соціального складу виборців, з якими належить контактувати [24].

В контексті виокремлення вроджених і набутих характеристик іміджу політичного лідера представляють інтереси деякі результати досліджень ідеального образу лідера. Показово, що в основі стереотипних уявлень про ідеального політика – зовнішні характеристики, причому передусім вроджені. Зокрема, зазначає Е.Сгорова-Гатман, що в якості ідеального лідера «уявляють як представницького чоловіка приємної зовнішності, похилого віку» [67]. Інші дані свідчать про те, що красивих вибирають частіше, ніж непривабливих, взагалі красиві досягають більшого успіху в житті. Дослідниками також виділено такий феномен, як стереотип фізичної привабливості. Він полягає в тому, що ми наділяємо красивих людей безсумнівними привабливими рисами характеру [97].

Слід звернути увагу, що дослідники структури політичного іміджу схильні частіше виокремлювати не вроджені й набуті складові, а інші дві основні групи структурних компонентів: реальні (дійсні) характеристики, які позначають змістовий фактаж конкретного іміджу і відображають його «даність» та «фантомне навантаження», що вміщує в собі увесь спектр бажаних, але реально відсутніх у самому об'єкті характеристик [24]. Аналогічно розрізняють стійкі складові іміджу, тобто справжні риси

особистості політика, на сприйняття яких практично неможливо вплинути шляхом подання будь-якої інформації, і нестійкі — сприйняття яких залежить від роботи іміджмейкерів, якості та способу подачі інформації в ЗМІ [111, 6].

В.Шепель реальні характеристики особистості політика називає «образом», а «фантомні» характеристики власне «іміджем». З його точки зору «образ – це узагальнююча характеристика особистості, стійкі її індивідуальні якості, зумовлені історичним періодом часу, належністю до певного слою людей, типовими умовами життєдіяльності». Імідж же, на його думку, являє собою фасадну частину образу, «в якій манери (жести) та міміка виступають у якості найбільш вразливих архітектурних елементів» [169, 230].

Реальні характеристики, стійкі складові іміджу або характеристики образу можуть бути вродженими і набутими. Наприклад, дополітичний, а часто й політичний шлях політичного лідера, основні факти його біографії не є вродженими складовими іміджу, проте є реальними, дійсними характеристиками. «Фантомне навантаження», нестійкі складові іміджу, які В.Шепель іменує власне іміджем, безумовно уособлюють в собі набуті характеристики, які поділяються на дві групи: ситуативні – характеристики, які в залежності від конкретних суспільно-політичних й політико-психологічних ситуацій актуалізують ті чи інші соціальні цінності; фонові – характеристики, що надають конкретному об'єкту символічного значення. На відміну від реальних характеристик, що відображають унікальні, одиничні ознаки конкретного об'єкта, «фантомне навантаження» забезпечує ідентифікацію політичного іміджу останнього з певним прототипом, який склався у масовій свідомості. Такий прототип безпосередньо впливає на селективність (вибірковість) сприймання і тому є головною частиною системи уявлень; він є свого роду «кодовою системою», за допомогою якої соціум дуже легко може інтегрувати інформацію, що надходить. Тому прототипи політичного іміджу є не тільки одним із важливих критеріїв

оцінки реального існуючих політичних об'єктів, але й засобом збереження та передачі наступному поколінню уявлень і цінностей, що поширені в даному суспільстві [24].

Саме з точки зору означених вище характеристик у науковій літературі виокремлюються різні види іміджу: об'єктивний, суб'єктивний, реальний, змодельований [66, 52-54]. При цьому саме останній, змодельований імідж являє собою середньоарифметичне між ідеальним і реальним образами [38].

Структура політичного іміджу є більш складним утворенням, ніж поєднання вроджених і набутих, реальних і «фантомних» характеристик, реального образу та ідеального. Це викликає багатоманітність підходів у виокремленні компонентів, складників структури політичного іміджу лідера.

Деякі дослідники виокремлюють різні зрізи структури іміджу лідера. Так, Ю. Зушик виокремлює змістовний та функціональний зрізи структури іміджу лідера. У структурному зрізі дослідником виокремлюються такі елементи як: а) ідеологічний тип («політичне обличчя», «політичне забарвлення», та ін.); б) особисті риси (реальні чи «награні»); в) соціальні ролі («соціальний статус», «соціальне походження» та ін.); г) «прізвисько», «псевдонім» лідера. Функціональний зріз включає: мову (зокрема, лексикон); зовнішню атрибутику (одяг, зачіску, окуляри, автомобіль та ін.); міміку, пантоміміку, жестикуляцію та інші елементи невербальної поведінки [63, 93].

П.Фролов вказує лише на змістовний план іміджу політичного лідера, в якому виокремлює: а) особистісні риси політика; б) тип його політичної орієнтації; в) його місце в інститутах влади чи неформальних утвореннях (президент, парламентарій, кумир юрби) [163, 86].

Г.Почепцов вказує, що імідж політика включає різноманітні характеристики: особистісні якості (рішучість, певна агресивність, привабливість, зовнішній вигляд); організаторські управлінські здібності (компетентність, вміння вести полеміку, участь у процесах прийняття рішень); характеристики, що наближують лідера з електоратом (пересічне походження, простота) тощо [130, 228].

Дійсно, імідж містить в собі широке коло характеристик, які вносять у імідж як основні, так і допоміжні риси. Це зумовлює появу різноманітних типологізацій та згрупувань цих характеристик, які здійснюється фахівцями у галузі іміджології. Зокрема, досить поширена точка зору, згідно якої виокремлюються три групи складових іміджу політичного лідера: персональні, соціальні, символічні характеристики [67; 111, 16; 45, 7]. При цьому персональні характеристики (цю групу характеристик також називають особистісними, хоча на нашу думку краще вживати саме словосполучення «персональні характеристики», адже вони включають ширший спектр якостей и рис) містять в собі фізичні, психофізіологічні особливості, характер, тип особистості, індивідуальний стиль прийняття рішень та ін. Соціальні характеристики пов'язані з політичною ситуацією, якій лідер повинен відповідати. Серед них передусім сукупність даних та набутих статусів лідера, що пов'язані не тільки із займаною офіційною позицією, але також з походженням, матеріальним статусом, належністю до певної соціальної групи – партії, національності, професійної групи тощо. Символічні характеристики визначають лідера як провідника певної ідеології, того чи іншого можливого майбутнього, певного курсу дій. Саме ця типологія, на нашу думку, відбиває усю різноманітність складників політичного іміджу, тому ми візьмемо її за основу, щоб розглянути складові іміджу більш детально.

Найбільш значущими в структурі іміджу зазвичай вважаються персональні характеристики. Як зазначає Г.Почепцов: «імідж має носити особистісний характер, за який може «зачепитись» індивідуальна свідомість. Досить важко любити просто «планів громаддя», якщо у ньому не буде особистісного відтінку. Політика будується на особистісному вважають західні іміджмейкери» [129, 492]. Значущість особистісних характеристик іміджу політичного лідера підтверджує також той факт, що серед відомих восьми заповідей успішної виборчої кампанії, сформульованих відомим французьким фахівцем з виборчих технологій і політичної комунікації

Жаком Сегелою, п'ять особистісно орієнтовані [137]. Зокрема, перша заповідь – «голосують за людину, а не за партію», четверта – «голосують за образ соціальний, а не політичний», п'ята – «голосують за людину-легенду, а не за посередність», шоста – «голосують за долю, а не обидність», сьома – «голосують за переможця, а не невдачу». Дійсно, іміджмейкери, створюючи, аналізуючи і впроваджуючи політичний імідж лідера в суспільну свідомість, насамперед звертають увагу на фізичні, комунікативні, політико-психологічні дані лідера, оскільки особистісні характеристики мають значну емоційну прив'язку до аудиторії, легше проникають у масову свідомість і міцно засвоюються виборцями [120].

Невипадково окремі дослідники усі основні складники іміджу політичного лідера пов'язують виключно із структурою особисті, в якій поєднуються біологічний, психологічний та соціально-психологічний рівні. Згідно такому підходу, біологічні характеристики іміджу політичного лідера визначаються його статтю, віком, зовнішністю, фізичними даними, темпераментом і генетичними особливостями; психологічні характеристики – характером, емоційністю, особливостями процесу мислення, волею тощо; соціально-психологічні характеристики – соціальними статусами і ролями, які виконує політик, будучи представником тих чи інших соціальних груп [95, 280]. Хоча остання група скоріше має відношення до другого пункту нашої класифікації характеристик іміджу лідера.

Підхід Г.Марченка та І.Носкова до структури іміджу лідера також будуються на виокремленні характеристик, які можна умовно вважати персональними. Зокрема, він усі чисельні якості, що складають імідж, пропонує згрупувати у три блоки, два з яких (психологічні характеристики і так звані «язики») однозначно уособлюють персональні характеристики, третій блок («поле життєдіяльності») має скоріше відношення до соціальних характеристик особистості. До блоку психологічних якостей автори відносять такі якості, як інтелект, інформованість, кругозір, досвід, воля, комунікабельність, реакція на ситуацію, самооцінка. А до блоку, який вони

метафорично назвали «язики», вербальні і невербальні характеристики, що складають зовнішній облік особистості. До них можна віднести, зазначають дослідники, мовлення, одяг, ходу, волосся, окуляри тощо [102, 32].

Психологи частіше за все складові іміджу політика пов'язують з тими чи іншими якостями його особистості. Свої моделі політичного іміджу вони будують на основі того чи іншого переліку характеристик образу «бажаного» політика. Зокрема, досить популярною є трипроменева американська модель політичного лідера [122, 582 – 593], особливістю якої є те, що всі характеристики особистості кандидата групуються за трьома променями, а саме: 1) моральні якості; 2) інтелектуальність; 3) потенціал особистості. Іноді цей перелік доповнюється лідерськими якостями особистості політика, тоді йдеться вже про чотирипроменеву модель політичного лідера.

Російський дослідник О.Кудінов цей перелік променів особистості розширює, виокремлюючи кілька базових складових образу політика. Перший рівень – морально-етичні якості, що мають велике значення в умовах кризи довіри виборця до будь-якої влади: чесність, непідкупність, справедливість, відповідальність. Другий рівень – ділові і професійні якості, компетентність: знання негараздів виборців, досвід управління, успіхи на попередніх місцях роботи. Третій рівень – «пробивні якості» кандидатів, важливі знайомства, лідерські здібності тощо. Четвертий рівень – зовнішні дані: особиста привабливість, солідність, добрі манери. П'ятий рівень – комунікативні якості: уміння переконувати, вести за собою людей, одержувати додаткову енергію від спілкування тощо [86, 166–167].

Дещо інший підхід до групування якостей в іміджі політика пропонує інший російський психолог Д.Ольшанський [114]. Він вважає, що в іміджі політика найважливіші такі групи рис: 1) індивідуально-особистісні риси: винятковість («ексклюзивність»), впевненість у собі та у своїй справі, сила; 2) соціальні риси: позиція «слуги суспільства», турбота про людей, добре знання їхніх проблем, прагнення поліпшити життя народу; 3) індивідуально-енергетичні риси: ентузіазм, бадьорість, оптимізм, провокування позитивних

емоцій; 4) соціально-енергетичні риси: уміння впливати на людей, рішучість, енергія, воля, наполегливість; 5) соціально-моральні риси: високі моральні якості, відповідність «суспільному ідеалу».

Фахівці НІСД у своїй праці «Обличчя влади: російська політична еліта кінця ХХ століття» пропонують досліджувати особистісні характеристики лідера як взаємодію когнітивних, мотиваційних, афективних і поведінкових компонентів, відстежувати відображення їх в установках лідерів, у тому числі в їхніх цінностях і переконаннях. Вони вказують на шість значущих складових особистості лідера:

1. спрямованість (об'єднує цінності, ідеали, переконання, інтереси, уподобання, схильності, потяги, потреби тощо);
2. мотивація (серед мотивів лідера окрім потреби владарювати, виділяють, переконання і прагнення вирішити якусь політичну проблему; почуття обов'язку; потреба у схваленні й повазі інших людей; потреба у статусі та визнанні; необхідність відповідати на «виклики», що виникають у зв'язку з тим становищем, яке він займає в суспільстві тощо);
3. характер (центральна риса – політична воля; розвинута політична воля передбачає насамперед особисту автономію політика, що розцінюється як володіння собою (мова, емоції, поведінкові реакції тощо), а також як ступінь його політичної автономії – певної незалежності в реалізації політичних рішень);
4. інтелектуально-пізнавальні характеристики (визначаються за критеріями простоти або складності сприйняття ними явищ і процесів, утворюваних об'єктами їхньої професійної діяльності);
5. емоції (у дослідженні емоційної сфери політика необхідно фіксувати його невідповідні, щоразу повторювані реакції на ті чи інші події або людей, психологічні захисні механізми політика);
6. самооцінка (стійке емоційно-ціннісне ставлення політика до самого себе, що містить оцінку власних здібностей, психологічних якостей і вчинків, життєвих цілей і можливостей їх досягнення, а також свого місця

серед оточуючих людей) [111, 9-10].

Досить деталізований підхід до особистісних характеристик політичного лідера, представлений у праці Е.Єгорової-Гантман та І.Мінусова. Вони також виокремлюють шість, але дещо інших, блоків особистісних характеристик політичного лідера: уявлення політичного лідера про самого себе, потреби і мотиви, що впливають на політичну поведінку, система важливіших політичних переконань, стиль прийняття політичних рішень, стиль міжособистісних відносин та стійкість до стресу [55, 7]. Автори на основі результатів досліджень відомих класиків психології детально характеризують усі ці шість блоків особистісних характеристик. На особливу увагу заслуговує перший окреслений дослідниками блок – усвідомлення людиною хто вона (Я-концепція), який містить в собі такі аспекти як образ «Я», самооцінку, соціальну орієнтацію політичного лідера. При цьому вслід за американськими дослідниками Д.Оффером, Ч.Строзаєром образ «Я» дослідники поділяють на шість різних, не рівно представлених, але тісно взаємодіючих складових: фізичне «Я», сексуальне «Я», сімейне «Я», соціальне «Я», психологічне «Я» та «Я», що долає конфлікти. Саме політики зі складною Я-концепцією, зазначають Е.Єгорова-Гантман та І.Мінусов, мають тенденцію легше асимілювати як позитивну, так і негативну інформацію й таким чином реагувати на ситуацію на основі зворотного зв'язку [55, 8-11].

Не менш детально дослідники аналізують структуру потреб політичного лідера, моделі мотиваційних комбінацій, форми переконань політичного лідера, що впливають на політичну поведінку, стилі прийняття політичних рішень, індикатори стресу та механізми його подолання. Звернемо увагу, на окремі цікаві моменти. Зокрема, в структурі потреб політичного лідера, вони виокремлюють потребу в контролі над подіями і людьми, потребу у досягненні, потребу в аффіліації (належності до певної групи та схваленні) [55, 15]. Досліджуючи стиль прийняття політичних рішень, дослідники вказують на такі компоненти як підхід до отримання

нової інформації, характеристики мислення, перевага певної величини ризику, здатність до аналізу і синтезу, інформаційні процеси, здатність протистояти двоїстості [55, 41]. Також представляє інтерес запропонована дослідниками система зовнішніх та внутрішніх індикаторів стресу політичного лідера, а також форми адаптації до стресових ситуацій, серед яких запобігання ситуації загрози, дистанціювання себе від події або заперечення самої ситуації, боротьба із загрозовою ситуацією, бездіяльність. В контексті винайдених авторами індикаторів та форм адаптації до стресу детально досліджується вплив стресових ситуацій на якість і зміст політичних рішень [55, 57-62].

Наведені дані підтверджують, що саме дослідження персональних чи особистісних характеристик іміджу політичного лідера дають обширний матеріал для передбачення не лише їхньої політичної долі, але й прогнозування розвитку політичних подій і ситуацій. Окрім того, значущість персональних характеристик лідера зумовлює виконання політичними лідерами функції персоніфікації політичних процесів і подій. Ідентифікуючи основні політичні сили країни з конкретними особистостями, люди зводять складні політичні процеси до прийнятних для свого розуміння міжособистісних стосунків. Адже, політичного діяча, який має свій «людський вимір», можна лаяти або хвалити як індивіда, йому можна приписувати відповідальність за політичні акції, він може стати свого роду ідеалом для тих, хто підтримує його політику і водночас «цапом спокути» для незадоволених, символом захопленості, або символом нікчемності. У багатьох пострадянських країнах така персоніфікація має гіпертрофований характер: за відсутності чітких політичних програм і послідовності у діях політичних партій більшість населення орієнтується на окремих політичних лідерів [111, 16].

Другими за значущістю у структурі політичного іміджу лідера традиційно вважаються соціальні характеристики.

До соціальних характеристик політичного іміджу можна без перебільшення віднести його контекстний вимір або за висловленням Г.Марченка та І.Носкова «поле життєдіяльності» [102, 32]. Контекстний вимір або «поле життєдіяльності» визначається оточенням лідеру, його сім'єю, особистим життям. До нього входять такі характеристики як сімейний стан, коло знайомих, відношення до релігії, національність, соціальне становище, походження, матеріальний стан, хобі, захоплення, досягнення [102, 32] тощо.

Контекстному виміру іміджу політика неабияку увагу приділяє у своїх працях Г.Почепцов. Зокрема, він вважає, що викреслювання із суспільної уваги особистого життя політика, яке уособлює стандартний радянський і частково пострадянський підхід, є помилкою, оскільки різко звужуються можливості використання емоційної комунікації, яка, як відомо, найбільш успішно діє на аудиторію [129, 525]. При цьому особливе значення дослідник приділяє ролі дружин політиків, які «надають своїм чоловікам додаткові канали впливу, завдяки їм необхідні повідомлення проникають у те середовище, яка не підлягає офіційній політичній комунікації» [129, 529]. Окрім того, за Г.Почепцовим, сім'я політика окрім комунікативної функції виконує також функції символічні та суто житейські.

Більш того, ставлення до родини, близьких — це одна з найважливіших характеристик моральних якостей будь-якої людини, а тим більше політика. Узагалі вважається, що будь-який політичний діяч обов'язково має бути добрим сім'янином – це один з провідних показників його моральності [114]. Важлива роль у позиціонуванні лідера приділяється виконанню ним традиційних соціальних ролей – ролі чоловіка (дружини), батька (матері), сина (доньки), старанного учня тощо. Можна пригадати велику кількість таких ролевих телевізійних роликів: В. Медвідчук – люблячий чоловік, який на свято 8 березня виконує домашню роботу і дарує квіти дружині; В.Ющенко – люблячий батько в оточенні своїх дітей; монологи батьків відомих політиків, в яких розповідається про дитинство майбутніх

президентів, та монологи перших вчителів відомих політиків, в яких розповідають йдеться про особливу старанність у навчанні та неординарність маленького Віті, Володі тощо. Подібні сюжети спрямовують «увагу аудиторії на ті теми і проблеми, які зрозумілі з точки зору вулиці і дома, а не носять абстрактний характер» [129, 319].

Контекстний вимір політичного іміджу визначається також біографією політика, його хобі, домашніми тваринами. Особлива увага надається заняттям спортом та їх результату – підтягнутому спортивному вигляду, здоров'ю та здоровому способу життя, улюбленим домашнім тваринам, незвичайним пристрастям, захопленням тощо. Ці характеристики додають до іміджу політика риси людського характеру, «олюднюють» його, адже підкреслює Г.Почепцов «ми можемо вірити не абстрактному об'єкту, а живій людині». Адже саме «довіра – основний параметр політика, раді якого він й спілкується з населенням» [129, 59].

Висвітлюючи соціальні характеристики іміджу політичного лідера, слід вказати й на корпоративний імідж – ступінь престижності у свідомості населення тієї організації, в структурі якої цей політик проіндексований [111, 16]. При цьому під корпоративним іміджем розуміється імідж організації у цілому, а не якихось окремих підрозділів. Тут і репутація організації, й її успіхи, й міра стабільності [129, 38]. Так, наприклад, Є.Прімаков у короткий період свого прем'єрства для більшості росіян асоціювався з МЗС і службою зовнішньої розвідки — досить престижними в Росії організаціями [111, 16–17].

Наступними в структурі іміджу лідера є символічні характеристики або «символічне навантаження» [45, 7]. Для усвідомлення символічних характеристик політичного іміджу велике значення мають концепції символічного капіталу П.Бурдьє [25], дослідження у сфері семіотики Ж.Бодрийяра і Р.Барта [13; 20]. Наприклад, Р.Барт звернув увагу на те, що мова, як система опису за допомогою знаків, може надбудовуватися над іншою мовою, утворюючи метамову, що має особливе значення в умовах

сприйняття образів, знаків, іміджів. На думку Жана Бодрийяра, щоб стати жаданим об'єктом споживання, кожна річ має зробитися знаком. Знакова система відкриває також сутнісну методологію сприйняття гуманітарних значень не лише конкретних предметів, але й цілих інститутів [78, 16].

Особливу роль символічним характеристикам структури іміджу лідера приділяє Г.Почепцов. Він зазначає, що «оскільки політик існує не тільки в рамках політичного поля, а й у рамках поля комунікативного, значну роль в його житті відіграє символічний світ сформований масовими комунікаціями» [130, 228]. Більш того, за Г.Почепцовим, саме «символічні знакові уявлення і є політичним іміджем», а сам «політик, як правило, виступає у ролі символу, що значно полегшує вироблення реакції на його поведінку в населення, оскільки відпадає потреба кожного разу по-новому дешифрувати ті чи ті його дії» [130, 228]. Загалом в усіх працях дослідників пильна увага приділяється символам, символізації та символічній організації. У своїй праці «Комунікативні технології двадцятого сторіччя», вчений зазначає: «Символи акумулюють людський досвід, відмічаючи його ключові моменти. Саме з цієї причини людство породжує символи, які виступають у вигляді краєугольних каменів, що розділяють типи життєдіяльності і соціальні групи... Символи несуть на собі печатку часу... Символи своїми відсилками на минулий досвід виступають у ролі пом'якшення реальної динаміки світу. Світ втрачає свою динаміку, зіштовхуючись із символами. Символ у цьому плані гальмує занадто швидкий перебіг часу» [128, 12–13].

Таким чином, за переконанням Г.Почепцова й не лише його, символічні характеристики іміджу зумовлюють усю політичну кар'єру лідера. При цьому такі символічні складові як ідеологія, те чи інше майбутнє, курс дій є визначальними характеристиками. Ця ідеологія, можливе майбутнє або курс дій представляються завжди кращими, ніж реалії сьогодення або минуле. Адже специфіка символічної дійсності полягає у тому, що вона краще підлягає потрібним змінам, ніж реалії життя. Можна наводити чимало

прикладів із життя, коли за умов загального погіршення реальної дійсності у сфері дійсності символічної декларується покращення [129, 83].

Певні символічні характеристики іміджу уособлюються в категорії «бренду». Категорія «бренд», зазначає Н. Гранкін, належить до сукупності як маркетингових, так й постмодерністських комунікаційних конструктів, концептуалізація яких потребує зусиль ряду дослідницьких парадигм. Бренд, продовжує свою думку дослідник, це категорія, що знаходиться у суспільній свідомості та реалізується у економічних та соціально-політичних проявах через свою здатність чинити вплив на споживчу поведінку. При цьому бренд може формувати не лише матеріальні потреби, але й цінності, орієнтири, стиль життя, форми поведінки людей [38].

Брендинг, який з незапам'ятних часів у багатьох народів уособлював практику клеймування домашніх тварин, рабів та злочинців, з розвитком суспільства перетворився на торговий знак. Важливіші функції бренду, які визначились у далекому минулому, залишаються актуальними навіть для сучасних політичних продуктів. Серед них: а) ідентифікація володаря; б) ідентифікація виробника; в) свідчення якості; г) свідчення походження товару; д) «знак/клеймо/на все життя» [38].

Основні принципи політичного брендингу були сформульовані відомим французьким політтехнологом Жаком Сегелою [138]. Як підкреслюють сучасні політологи, сильна, успішна ідея і є успішним брендом. В.Ляпоров визначає бренд як «ілюзію навколо цілком звичної речі» [96, 8]. Якщо традиційний маркетинг цю ілюзію додає до реальної вартості товару (тут слід згадати Е. Тоффлера, якій у своєму творі «Метаморфози влади» пише: «вартість залежить від чогось більшого, ніж сума землі, праці і капіталу» [154, 109-110]), то політичний маркетинг її додає до характеристик реального образу. Й перший, й другий роблять ставку при цьому на інформаційні технології.

Символічні характеристики іміджу також безпосередньо пов'язані з міфами та міфологемами, які часто являють собою своєрідні сценарії

розгортання іміджу, у якому відразу заповнюються до цього незаймані ролі друзів, ворогів та головного героя. Принципова вигідність міфу у тому, зазначає Г. Почепцов, що він є цілісною конструкцією, оскільки значна частина необхідних характеристик відтепер будуть спливати автоматично. В умовах підключення міфу більше немає необхідності породжувати цілі тексти, можна лише натякати, підказувати суттєві характеристики, які наближують масову свідомість до того чи іншого міфу [129, 106]. До того ж міф «захищає лідера», робить його образ більш об'ємним, ніж він є у дійсності. Адже міф створює для лідера не лише символічну історію, але й символічне майбутнє, задаючи набір вчинків, які від нього очікують [129, 107].

До цих трьох характеристик – персональних, соціальних і символічних – Н.В.Лікарчук додає візуальні характеристики, які вважає не менш значущими за попередні [94]. Про значущість візуального каналу інформації вже йшлося, коли підкреслювалась важливість зовнішності політика. Проте, роль візуального каналу важлива не лише з точки зору сприйняття суто зовнішніх характеристик кандидата. Візуалізації підлягають й необхідні для передання аудиторії якості політичного лідера, а також ті чи інші символи.

Одним з важливих принципів формування іміджу полягає в тому, що «імідж певною мірою є застиглим у рамках виборчої кампанії й слабко сприятливим до змін, що відбуваються довкола. Тобто сформований імідж практично не змінюється під впливом подій, а носій цього іміджу має постійно пристосовуватись під створений образ і «втискувати» себе в його рамки» [95, 286]. Проте це твердження може бути актуальним для окремої виборчої кампанії та політика, який тільки починає свій рух до «політичного Олімпу». У діючого та впливово політика, який пройшов не одні вибори чи інші політичні перипетії, імідж не може залишатися незмінним.

Імідж будується у відповідь на очікування та потреби населення. Відповідно при зміні цих очікувань і потреб імідж має коригуватись

відповідним чином. Також зміни іміджу може потребувати ситуація, що стрімко змінюється.

Н.Макіавеллі у своєму відомому творі «Государ», який часто вважають першим в історії посібником з політичних технологій і іміджмейкінгу, фактично дає поради з побудови іміджу та допускає можливість його зміни у відповідь на певні ситуації. Він зазначає: «Слід бути в очах людей співчутливим, вірним слову, милостивим, відвертим, благочестивим – бути таким на справді, але внутрішньо слід зберігати й готовність проявити й протилежні якості, якщо це виявиться необхідним.... Государю не обов'язково мати усі названі чесноти, але є пряма необхідність виглядати таким, що їх має. Дерзну додати, що мати ці чесноти та послідовно слідувати їм шкідливо, тоді як виглядати таким, що їх має, – корисно» [98, 352].

У багатьох працях сучасних дослідників доводиться зв'язок іміджу політичного лідера з конкретною соціально-політичною ситуацією. Сформульовані С. Денисюк функції іміджу політичного лідера, такі як завоювання довіри електорату, підвищення його активності; покращення інформованості виборців в сприятливому для політика ракурсі; нейтралізація заходів, що проводить опонент [45, 7], підтверджують цей зв'язок. Адже, робота з іміджем – це, передусім, відповідь на бажання населення, тому його складові повинні відповідати очікуванням, властивим у цей період аудиторії.

Інша справа у тому, що не усі компоненти іміджу підлягають зміні в однаковій мірі. Н.В. Лікарчук вважає, що саме символічні характеристики іміджу лідера через свій зв'язок з потребами реальності й є дуже стійкими і важко змінними. Тому вважає за доцільне виокремлювати додаткові складові іміджу, до яких відносить параметри альтернативного функціонування, які можуть так чи інакше змінюватися. Якщо нам складно змінити основну функцію політика (оскільки вона являється для нього визначальною), то інші функції явно можуть мати варіанти, які вигідні для лідера. Але головним правилом залишається обов'язкове заповнення цього інформаційного простору (бо він може бути заповнений масовою свідомістю самостійно)

[94]. Окрім змін політичного іміджу, викликаних зміною ситуації, орієнтацій та очікувань електорату, можна вести мову про зміни іміджу іншого характеру, які зумовлені потребою його постійного оновлення, коригування.

Політичний лідер, безумовно, має бути постаттю авторитетною й цей авторитет в очах виборців повинен постійно підтримуватись. Важливими механізмами підтримки авторитету політичного лідера виступають результати його діяльності. Причому, як правило, високо цінується, коли його діяльність носить інноваційний характер. «Змінити», «поліпшити», «зупинити», «захистити», «припинити» — ось чого часто вимагають виборці від лідера. «Кредит довіри» кандидат одержує для інноваційної діяльності, навіть, якщо він і відступає від звичних форм поведінки. Якщо ж інноваційна діяльність лідера слабшає або його нововведення не забезпечують обіцяного, то становище лідера ускладнюється, його рейтинг знижується [114].

Безумовно, для оптимізації іміджу політичного лідера дуже важливо, щоб здійснювані їм нововведення сприймалися виключно як позитивні, тобто для підтримки іміджу і утриманні на «політичному Олімпі» політичний лідер повинен відігравати винятково творчу, а не руйнівну роль. Взагалі, лідируючі позиції мають підкріплюватися не тільки інноваційними пропозиціями, але й обов'язково конкретними справами, що дають позитивні результати, і ці результати повинні відчуватися саме в даний момент, а не в «світлому майбутньому». Краще, якщо ці результати чітко усвідомлюються на рівні буденної свідомості електорату [114].

Насамкінець, хотілось би зазначити, що не дивлячись на великий потенціал впливу іміджу, він далеко не завжди може приховати непрофесіоналізм, некомпетентність, нелюдність чи жорстокість політичного діяча. Навіть кращі іміджмейкери не всевладні, коли політику зовсім нічого запропонувати народові. Можна наводити чимало прикладів, коли витрачаючи великі гроші окремі особи досягали влади, проте надовго при владі вони затримувались за різними причинами. «За відсутності реального наповнення, прихованого за іміджем, зазначає Г.Почепцов,

результати його впливу рано чи пізно будуть нівельовано. Імідж – це лише частина економіки чи політики. Інколи дуже важлива, але все одно тільки частина, за якою мають стояти реалії, а не лише той чи інший символізм» [129, 10].

Проте це не означає, що суспільство може байдуже ставитись до іміджів, які є не більше чим «підгонкою» під очікування громадян, та уповати на те, що з плином часу виявляється відстань між іміджем як маскою, та істинною сутністю політика. Відповідальність за такі «іміджи» несуть не лише політики й іміджмейкери, але й суспільство, яке виявилось не здатним вчасно розпізнати, що його ошукують, оскільки наслідки політичної діяльності таких лідерів можуть виявитись вкрай несприятливими для нього. Тому майбутні наукові розробки у галузі іміджології та інших дисциплін, на нашу думку, мають бути спрямованими передусім на побудову гуманістично оптимального іміджу політичного лідера та пошук механізмів, які б забезпечували відповідність задекларованих намірів політика його реальній діяльності.

Висновки до першого розділу

У дослідженні іміджу політичного лідера слід мати на увазі різні інтерпретації цього поняття. У контексті багатозначності самого поняття «імідж» та існування споріднених йому категорій у сучасній політологічній літературі виокремлюють чотири підходи до розуміння поняття: онтологічний, антропологічний, ціннісний та етичний.

Представники онтологічного підходу вважають політичний імідж «образом» особистості або соціального інституту, що існує у масовій свідомості. Він може бути більш менш адекватним реальному об'єкту, але й сам, певною мірою, є реальністю у суспільній свідомості.

Антропологічний підхід апелює поняттям «імідж» виключно як людською характеристикою. У межах цього підходу імідж визначається як

набір певних якостей, що асоціюються з рисами конкретної людини. Імідж – це облік, тобто форма життєпрояву людини, завдяки якій проявляються сильнодіючі особистісно-ділові характеристики. Під іміджем розуміють образ людини, як правило, авторитетної та такої, що має високий соціальний статус (позитивну оцінку зі сторони). Імідж – це також оцінка морально-особистісних, інтелектуальних, професійних якостей оточуючими людьми.

Показово, що представники перших двох підходів – онтологічного та антропологічного поняття «імідж» тлумачать виключно як образ, мислене уявлення про об'єкт, не акцентуючи увагу на його походженні.

Інші два підходи наголошують на тому, що імідж є, передусім, цілеспрямовано створеним образом чи уявленням. Зокрема, прихильники ціннісного підходу акцентують увагу на маніпулятивній сутності політичного іміджу і вважають його цілеспрямовано створеним образом, за допомогою якого об'єктові надаються додаткові цінності. Представники етичного підходу, як і представники антропологічного, поняття імідж пов'язують виключно з характеристикою людини. За їх переконанням, політичному іміджу притаманна певна моральна спрямованість, тому він розглядається як свого роду «друга натура», з якою індивід оцінює себе і яка за умови регулярного прояву стає його справжньою сутністю.

Найбільш універсальні та розповсюджені трактовки іміджу – онтологічна та ціннісна. Перша відбиває розуміння іміджу як образу будь-якого об'єкта, який склався й існує у свідомості певної групи людей, а друга – позначає той образ, який «конструюється», «створюється» з метою викликати бажані зміни у свідомості та поведінці людей, справити на них певний політично-психологічний вплив.

У сучасних політологічних дослідженнях наголошується на комплексному характері політичного іміджу. Імідж являє собою складний феномен, у якому переплетені зовсім різнорідні фактори. Усі вони мають прийматися до уваги, адже сприйняття людини також йде за багатьма каналами.

Таким чином, імідж, який склався та існує у свідомості певної групи людей, представляє інтерес переважно для психологічних емпіричних досліджень, що націлені на відтворення чинного політичного іміджу, в той час як образ, що «конструюється» та «створюється», є сферою діяльності політичного маркетингу, технологій та публік рілейшнз, які у свою чергу, спираються на ці емпіричні дослідження.

Імідж будується у відповідь на очікування та потреби населення. Відповідно, при їх зміні імідж має коригуватись. Проте не усі компоненти іміджу підлягають зміні в однаковій мірі. Не дивлячись на великий потенціал іміджу та його впливу на свідомість людей, далеко не завжди він може приховати непрофесіоналізм, некомпетентність, індиферентність політичного діяча. Навіть найкращі іміджмейкери не всевладні, коли політику зовсім нічого запропонувати народові. Тому майбутні наукові розробки у галузі іміджології та інших дисциплін, на нашу думку, мають бути спрямованими, передусім, на вироблення оптимального, ефективного іміджу політичного лідера та пошук механізмів, які б забезпечували його.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Незважаючи на певне просування шляхом демократичного розвитку, в Україні й досі не напрацьовано критичної маси для якісних демократичних перетворень. Особливо це стосується політичних лідерів, які демонструють недостатню відповідальність перед народом. Сучасна політична криза – це криза еліт, відтак актуалізується питання формування іміджу політичного лідера, пошуку чинників, що сприяють формуванню іміджу й, одночасно, підвищують відповідальність еліт щодо низки радикальних і старанно виважених заходів в суспільному житті.

Виходячи з діяльнісного підходу в оцінюванні формування іміджу політичного лідера, на наш погляд, слід уважно придивитись до структури мотивів соціальних дій. Структурування соціальної дії, за М.Вебером, на традиційне, афективне, цілераціональне, ціннісно-раціональне дозволяє виокремити чотири види мотивів у структурі людських дій: традиції, афекти (емоції), цілі і цінності.

Мотиви спонукають людей до соціальних дій не лише самі по собі, але й на закладання певної сукупності потреб, які ми розуміємо як специфічну суб'єкт-об'єктну суперечність, котра відтворюється в діяльності. В силу свого існування в актуалізованому стані, потреби є базою для розвитку інших, складніших мотиваційних комплексів стереотипів, інтересів, цінностей. При цьому цілі та інтереси безпосередньо визначають цілераціональні дії соціальних суб'єктів, а цінності формують ціннісно-орієнтовані дії, але не лише їх. Як пише А.Здравомислов, «духовні прагнення, принципи, норми моралі належать не так до сфери дії інтересів, як до сфери цінностей. Стимули і причини людської діяльності отримують

тут подальший розвиток: потреби, перетворені на інтереси, в свою чергу «перетворюються» на цінності [59, 160].

На думку В.Козьми, цінності визначають соціокультурний контекст будь-якої соціальної дії, слугують основою формування фундаментальних норм соціальної взаємодії, вони є причиною, котра спонукає до певного виду діяльності. Звідси випливає, що глибинними регуляторами людських дій стають, зрештою, потреби і цінності. Цінності – це «орієнтири, що існують у свідомості кожної людини, з якими індивіди і соціальні групи співвідносять свої дії. На основі цих орієнтирів складаються конкретні типи поведінки» [76, 95].

Крім того, слід акцентувати увагу і на тому, що ціннісно-нормативний набір, який у звичайному стабільному стані репрезентує собою моральний ідеал суспільства, моральний взірець, «етос» соціальної групи, стильові особливості життя того чи іншого прошарку, в кризовому суспільстві перетворюється на політичні ціннісні орієнтації. На основі політичних ціннісних орієнтацій формується багато політичних проєктів, ідеалів, у тому числі й імідж політичного лідера. І майбутнє настає як результат боротьби політичних ідеалів і політичних цінностей.

Цінності (політичні) є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей. З іншого боку, помітним є прагнення науковців підкреслити об'єктивно предметний характер політичних цінностей, зазначивши в цій якості певні властивості політичних явищ, а саме, що цінності політичні – об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси, які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності [92, 85–86].

Але в будь-якому випадку підкреслюється значимість цінностей в ситуаціях вибору політичної поведінки, оскільки саме цінності в ситуації обмеженої раціональності політичної рефлексії та рішень лідера формують шкалу оцінок, яка дозволяє орієнтуватися в політичних обставинах. Цінності

включаються в систему соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних регуляторів суспільно-політичного життя, поведінки лідера, будучи важливим джерелом політичної соціалізації особи [62, 62–63].

Загалом в якості цінностей можуть виступати найрізноманітніші соціальні явища, але лише в тому випадку, коли вони стають ідеалом та метою політичної діяльності лідера. Дослідники пропонують список «позитивних та негативних політичних явищ», який збігається за об'ємом зі списком «політичних цінностей» і виступають:

- справедливість, демократія, свобода, соціалізм, держава, батьківщина;
- рівність, справедливість, безпека, патріотизм, громадянський та політичний активізм або політична інертність, легітимність, політична відповідальність, етатизм, здатність народу до самоорганізації, правовий нігілізм;
- добробут, порядок, розвиток, законність (легальність), влада, мир, війна, революція, реформа, держава, федералізм, самоврядування тощо [76, 96].

Звичайно, з цієї точки зору будь-який феномен, що має значення для політичного лідера, може розглядатись як політична цінність. Але сутнісні ознаки визначають особливість іміджу політичного лідера як механізму соціальної регуляції.

Нинішній стан ціннісного світу, зокрема й українського, надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. Він характеризується, з одного боку, кризою старої ідеології, крахом застарілих цінностей, масовою відмовою від радянських символів, а з іншого – перегрупуванням носіїв цієї ідеології. Замість монолітної, гомогенної культури, яка домінувала раніше, виникає багато культурно-ціннісних світів, різних ціннісних систем, що співіснують [22]. Типологія ціннісних і політичних орієнтацій сучасного українського соціуму являє собою досить різні за напрямом векторні лінії, що стосуються бачення політичного,

економічного, соціального чи культурного розвитку нашого суспільства. Однак, на нашу думку, лише *демократичні цінності* виступають найважливішим чинником формування політичного іміджу лідера.

Демократія в сучасну епоху є важливою й загально визнаною цінністю. Але вона утверджується й набирає справжньої сили тільки за умов, що люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти і що захищатимуть. Саме в такому контексті демократія може виступати як шлях до свободи та особистого успіху політичного лідера.

Основу демократії становлять *громадянство і громадянськість*. Вони означають не тільки (і не стільки) формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства.

Громадянин, його життя і здоров'я, його гідність і чесноти – найголовніше для демократії. Сила суспільства і його міць складається саме з освічених і організованих громадян, які шанують силу спільного існування, спільного рішення і відповідної дії. Безсилля і відчай окремого громадянина, його зневіра у власних силах є небезпечною річчю, адже демократія не може і не повинна нехтувати кимось окремим заради примарних інтересів цілого. Громадянство, як суспільна роль, і громадянськість, як сукупність рис, суспільних якостей виконувача цієї ролі, уособлює саме дійовий, активний характер соціального буття людини, намагання бути в центрі тих важливих подій, що впливають на життя, визначають майбутнє [104, 109–110].

По-справжньому демократичне громадянство виявляє себе (мусить виявляти) в самоорганізації і самоврядуванні на всіх рівнях життя – у студентському й учнівському самоврядуванні, у профспілковому й правозахисному рухах, у діяльності різноманітних неурядових організацій, що становлять громадянське суспільство, якого не існує, якщо немає справжніх громадян. У демократичному суспільстві людина є істотою

вільною і сама визначає мету, сенс і ритм свого існування. Ніхто не може змусити вільного громадянина присвятити себе чомусь такому, що він вважає не вартим уваги, таким, що не має значення. Але така відстороненість і свобода самовизначення не передбачає, що громадянин може взагалі залишити напризволяще сферу суспільного життя – хоч би якою багатоманітною і складною вона була, і хоч би яким «неосвіченим» та «непідготовленим» він себе вважав [77, 188–190]. Отже, громадянство є впливовою складовою формування політичного іміджу лідера.

Іншими цінностями є *компетентність і відповідальність*. Компетентність громадянина – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів, це та цінність, яка забезпечує життєздатність і стійкість демократичного ладу. Готовність і бажання діяти передбачають відповідальність: усвідомлення того, що «дорослий стан» (а демократія орієнтує людину на те, що вона мусить долати інфантильність, споживацьке налаштування, надії на патерналізм і опіку) – це обов'язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії. У компетенцію громадянина входить увесь спектр його суспільного існування, усе те, що творить мережу соціальних відносин [155].

О.Хорошилов підкреслює, що компетентний громадянин мусить бути обізнаний з усіма тими справами, які можуть вимагати його безпосереднього втручання. Треба знати, за допомогою яких законів, механізмів і процедур можна вплинути на ті чи інші структури влади заради відстоювання власних інтересів, яким чином можна висловити своє прихильне ставлення до якогось факту суспільного життя або ж, навпаки, виявити своє обурення і протест [166, 553]. Підтримання компетентності – це постійне піклування про те, щоб бути поінформованим й освіченим, щоб нічого суттєвого і значущого не відбувалося поза твоєю власною увагою та участю. Компетентність громадянина – це його громадянська пильність, розуміння того, що «споживацьке» ставлення до надбань і цінностей демократії можуть призвести до їх втрати.

У системі демократичних цінностей важливе місце належить *свободі*. Г.Тулчинський підкреслює, що з достеменною точністю важко визначити сутність цього явища, проте кожен добре відчуває, коли його свобода утискується або зводиться нанівець. Фундаментальне розуміння свободи – це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими. Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу означає прагнути покласти край втручання, експлуатації, поневоленню з боку людей, чиї цілі відрізняються від твоїх. Свобода, принаймні у політичному розумінні, пов'язується з відсутністю залякування чи домінування [156, 20–21].

Простір свободи – це своєрідний Всесвіт, у якому людина належить сама собі і може приймати будь-які рішення, які стосуються її. Свобода виступає як сфера людської діяльності, в якій суспільна організація нічого не забороняє й нічого не наказує, відтак у цій сфері люди можуть вибирати те, що хочуть, не наражаючись на репресії. Питання, однак, полягає в тому, наскільки великою є ця сфера, та чим (і ким), а також у який спосіб вона може бути обмежена.

Мінімально необхідне обмеження свободи одного громадянина, згідно з ідеологією лібералізму, визначається потребою захисту свободи іншого громадянина. У випадку порушення цих меж вступає в дію закон, який накладає обмеження і відновлює порушену свободу.

Для того, щоб визначити межі свободи й відповідальності, уникнути надмірних моральних претензій, повинна існувати якась «надлюдська» інстанція, яка не залежала б від чийось особистих уявлень і уподобань, від чиеїсь окремої волі чи сваволі. Саме таку інстанцію уособлює закон і особливою мірою – Конституція. Її призначення чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Непорушність конституційних засад дає змогу зробити соціальний порядок і взаємне порозуміння незалежними від того, який саме президент стоїть на чолі держави або яка партія здобула більшість у парламенті. Саме тому

правова держава повинна визнавати право свободи, адже як організація, що піднімається над усіма громадянами, не поглинаючи їх, правова держава є нічим іншим, як системою свободи. Оскільки в правовій державі права і свободи людини оцінюються вище, ніж владні прерогативи, остільки призначенням Конституції є насамперед забезпечення вільного життя індивідів [110].

Права і свободи людини є такою цінністю, яка репрезентована в усіх формах і процедурах демократії. Саме для захисту і реалізації цієї цінності існує демократія. Демократія має сенс тільки з огляду на те, що людина (будь-яка, кожна) виступає носієм певних невідчужуваних прав і свобод, навіть за умови, коли багато хто з громадян нехтує цими правами, зневажає їх. Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобода самодіяльності і самовизначення [36, 11].

Ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних цінностей – *свободу совісті й віротерпимість*, а деякою мірою й сама була породжена нею. Адже історично свобода совісті (визнання того факту, що найвищим суддею щодо вірування і переконання людини є її совість) була тим здобутком Реформації, яка викликала велике зрушення у людській свідомості і з часом спричинився до формулювання й конституційного затвердження інших цінностей культури [144]. Важливе значення цієї цінності полягає в тому, що вона дає змогу знаходити й ефективно використовувати форми нормального співіснування політичного лідера, які дотримуються різних релігійних уподобань або ж узагалі є атеїстами. Демократичні принципи в їх сучасному розумінні виводять питання віри з «фокусу» моральних вимог, які можуть ставитися до громадянина з боку суспільства. Релігійні вподобання та переконання лідера визнаються цариною індивідуального вибору, куди не може втручатися держава та інші люди.

Для того щоб політичний лідер міг реалізувати себе як головний агент (актор) демократичного суспільства, необхідна наявність певних чинників і умов, які також; становлять (і репрезентують) основні цінності демократії. Це – *свобода слова*, контекст якої створюють вільні в своїх діях і захищені законом засоби масової інформації (ЗМІ), що дають змогу громадянам бути по-справжньому обізнаними зі станом справ у країні. Через ЗМІ людина може висловити своє судження стосовно і чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного діяча. Свобода слова – одна з суттєвих цінностей демократії. Проте, як і будь-яка інша свобода, вона ж може існувати без обмежень.

У системі демократичних цінностей, що формують політичний імідж лідера, важливе місце належить *людській гідності*. Усвідомлення кожним особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпності – це одна із докорінних чеснот демократичного світогляду і, водночас, один із наших громадянських обов'язків. Громадянин – носій гідності та її захисник. Тому через посередництво цієї категорії визначаються свобода та успіх особистості. Гідність – складова авторитету громадянина, його самоповаги й поваги до інших. А повага до людини є умовою виховання і вкорінення поваги до суспільства.

Кожна людина – неповторне творіння, і це потрібно усвідомлювати й цінувати, розвивати й відповідально застосовувати у житті, розуміючи, що гідність є породженням і умовою свободи. По-справжньому гідною може бути тільки вільна людина. Гідність змушує громадянина діяти, ставати на заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи.

Дослідники зазначають, що гідність може існувати тільки в контексті інших гідностей (гідності інших людей). При цьому повага до іншого і його визнання ґрунтується не на якихось утилітарних міркуваннях (поважати «за щось» або «заради чогось»), а виключно на тому, що людину поважають як таку, шанують у ній людське, визнаючи належність до людського роду –

смертного, але спроможного на безсмертні справи, здатного залишати за собою «нетлінні сліди» [37]. Повага до людської гідності вимагає глибоко вкоріненої в політичній культурі терпимості (толерантності), визнання невідчужуваних прав за всіма людьми, хоч би йшлося про звинувачуваних, засуджених, навіть невинуватих рецидивістів. Культивування гідності й толерантності цивілізує суспільство, звеличує людину, розкріпає її. Саме на це повинна бути великою мірою скерована громадянська освіта, усе, що спрямоване на розвиток особистості та її людської гідності.

Гідність людини передбачає визнання й забезпечення її моральної автономії. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя й добра. Ніхто не може пред'явити людині невинуватих та примусових моральних претензій, що суперечать її власному переконанню й совісті. Ніхто не може вплинути на ідеологічні, релігійні або інші вподобання людини. Це сфера її вільного вибору. Визнати за членами суспільства їхню моральну та практичну автономність означає забезпечити їм статус свободи, успіху в справах. Саме цій меті слугує більшість записаних у Конституції прав і свобод. Отже, всі законодавчі акти, що ґрунтуються на економічній і політичній доцільності, повинні визнаватися правомірними лише тією мірою, якою вони не суперечать конституційному статусові невідчужуваності.

Демократія є соціально-орієнтованою (тобто спрямованою на спільноту, суспільство) формою світогляду. Вона орієнтує політичного лідера на стійкий і свідомий інтерес до соціального життя, на усвідомлення власних інтересів і пошук шляхів їх втілення (захисту). Зазвичай людина не буває самотньою у тих чи інших вимірах свого соціального існування. Демократія ж послідовно передбачає і виходить з того, що людина налаштована на взаємність, відповідальність, сумлінне ставлення до громадянських обов'язків. Отже, можна стверджувати, що ціннісні виміри демократії органічно обумовлюють успішність дії особи в суспільстві.

Важливою цінністю демократії, що забезпечує свободу та успіх політичного лідера є *відповідальність*. На думку О.Траверсе, відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів і правових норм, які виражають суспільну необхідність. Відповідальність, як риса особистості, формується у процесі спільної діяльності в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, норм і правил. Як властивість особистості, відповідальність – це усвідомлення значущості себе як особистості і власної діяльності (вчинків) не лише самої по собі, а й у межах групи, інституту, суспільства, а отже, своєї причетності до спільного результату – до успіхів, досягнень і провалів, і навіть злочинів своєї групи, свого інституту, суспільства [155, 130].

Соціальна відповідальність – це внутрішній контроль своєї можливої активності заради сприяння або перешкоджання тим чи іншим соціальним процесам. Тому відповідальність, як цінність демократії, виникає не лише із соціальної потреби, а й за наявності об'єктивних можливостей, тобто зовнішньої соціально відносної свободи і можливості внутрішньої свободи, яка проявляється у варіабельності поведінки особи в одних і тих самих соціальних умовах у залежності від свідомого ціле-покладання і, насамперед, від можливості вибору.

У повсякденному житті соціальна відповідальність проявляється як готовність прийняти наслідки своєї причетності, як найвищий рівень усвідомлення власних дій, навіть, як установка діяти певним чином за певних обставин. Готовність особистості до дії – це засаднича умова успішної реалізації будь-якого виду діяльності. Виникнення стану психологічної готовності особи до діяльності відбувається поступово, а саме: спочатку формулюється мета на основі потреб і мотивів (чи усвідомлення людиною поставленого перед нею завдання відповідною групою), далі йде вироблення плану досягнення мети, настанов, моделей, схем дій, які стоять у порядку денному. Потім особа переходить до їх втілення, що виявляється у предметних діях із застосуванням певних засобів політичного характеру,

порівнює хід і проміжні результати дій з метою, що стоїть, вносячи корективи [155, 131].

Соціальна відповідальність виникає і має прояв, насамперед, в умовах, коли той чи інший суб'єкт дії опиняється з ситуації вибору або конфлікту. Коли необхідно здійснити самостійний вибір і взяти на себе відповідальність за рішення, за вчинок тощо. Така ситуація передбачає усвідомлення можливих наслідків і обрання свідомої готовності не лише до майбутньої діяльності, але й до будь-яких з можливих наслідків. Соціальну відповідальність, насамперед, можна охарактеризувати як готовність до імовірнісної ситуації, заснованої на переконаності або чіткій системі цінностей, прийнятих завдяки нагромадженому досвіду і передбаченню можливих варіантів політичної діяльності.

Цінності, що впливають на формування іміджу політичного лідера, не можна розглядати не звертаючись до громадянської ідентичності.

Доречно говорити про громадянську *ідентичність*, що передбачає певне самоототожнення людини з суспільством в цілому (з «громадою»), відповідальність за те, що відбувається в цьому суспільстві, готовність впливати на політичний процес, водночас враховуючи не лише свої, але перш за все суспільні (як вони витлумачені даним суб'єктом) інтереси [23, 63]. У такий спосіб активна і пасивна форми політичної ідентичності впливають на формування політичного іміджу лідера.

З наведеним розумінням феномену ідентичності узгоджується визначення власне політичної ідентичності: ототожнення суб'єктом політичного процесу себе з певною визначеною політичною позицією, що визнається іншими суб'єктами політичних відносин. Можна стверджувати, що політична ідентичність політичного лідера встановлена, коли інші суб'єкти політичних відносин кодифікують його як певного агента шляхом приписування йому тих самих значень ідентичності, які він визнає для себе чи проголошує сам. Відтак, політична ідентичність обов'язково передбачає ситуацію, коли політичний лідер сам усвідомлює свою політичну

приналежність і керується нею у своїй політичній поведінці. Отже, як цінність, ідентичність виступає моментом визначеності в сфері політики, прагненням здійснити фіксацію політичного становлення, формування політичного іміджу лідера.

Таким чином, цінності суспільного середовища виступають важливим фактором формування політичного іміджу лідера, а з іншого є феноменом, що забезпечують шлях до свободи та особистого успіху політичного лідера, можливості реалізувати себе, досягти наміченої мети.

Особливим чинником формування іміджу політичного лідера є *традиції*. У політичній сфері вони безпосередньо пов'язані з реалізацією інтересів різних верств населення і боротьбою за владу. Політичні традиції можуть носити як прогресивне навантаження, сприяючи подальшому підвищенню політичної культури суспільства і конкретної особи, так і негативно-консервативне, яке загальмовує цей процес. Політичні традиції, зразки поведінки та інші елементи політичної культури освоюються людиною безперервно, протягом усього її життя. Сприймаючи одні ідеї і навички, людина водночас може поступатися іншими орієнтирами, обирати для себе нові способи спілкування з владою.

Традиція виступає як важливий соціальний інститут, що підтримує «безперебійність» суспільного життя. В.Бурлачук підкреслює, що завдяки традиції суспільство успадковує головні цінності, норми й зразки соціальної поведінки. Навіть у революційні епохи, які несуть стрімкі зміни життя, зберігається куди більше старого, аніж здається на перший погляд [26, 50]. Традиція не ув'язнює світ у рутині подій, що повсякчас повторюються, у нескінченній низці успадкованих правил та зразків. Вона є засобом виходу життя за межі скінченності й трансцендентує до універсальних цінностей.

У повсякденному житті це означає, що людина живе не лише скороминущими поточними проблемами і турботами, а й безперервно виходить за їх межі, сягає певних абсолютних цінностей. Такий вихід, залежно від культурного зразка, пропонованого конкретною культурою,

може здійснюватися у різних формах: читання молитви, вивчення Біблії, Корану, марксизму. Цей вихід до абсолютних цінностей, підтверджених традицією, відкриває світ як Всесвіт, звільняючи його від замкненості й скінченності світу повсякденного [147, 201]. Світ відкривається завдяки присутності абсолютних цінностей, які не дають йому замкнутися у собі, що є дуже важливим з точки зору формування політичного іміджу лідера.

У радянському суспільстві існувала єдина мова, за допомогою якої відбувалося спілкування не лише між людьми, а й між людиною і речовим світом. Цю мову можна назвати мовою раціоналізованого міфу. З погляду утопічного проекту людина сприймає світ як такий, що його можна переробити, змінити, вдосконалити під час реалізації тієї чи тієї надсуб'єктивної цінності. Навіть поняття істини у марксизмі-ленінізмі визначалося як керівництво до певних змін. Світ усвідомлювався у термінах раціональної діяльності: «проект», «план», «рішення», «резолуція», «постанова» тощо. Все соціальне життя було залучене до сфери дії універсального проекту й тому «розмовляло» мовою проекту, визначеного й здійснюваного центральною владою [168, 128–129].

Розпад цього світу ставить людину перед лицем «ніщо» або «порожнечі». Небуття проглядає у наших діях, вчинках, думках, оскільки вони втратили причетність до фундаментальних цінностей. Головне соціальне переживання – це переживання втрати, відсутності. Відчуття порожнечі породжується усвідомленням нездатності збудувати нову раціональну картину світу. У такій ситуації на традицію покладають великі надії, очікуючи, що вона зможе відновити набір цінностей, втрачених внаслідок соціальних змін.

Розмаїття минулого досвіду робить вибір традиції є багатоваріантним. Конструювання соціальної реальності в традиції відбувається шляхом відмови від старої політичної лексики. Вибір традиції здійснюється за посередництва ретроспективного реконструювання минулого й

приспосовування до потреб сьогодення. Це завжди відбувається у гострій символічній боротьбі за легітимне бачення соціального світу.

Влада споконвіку використовувала традицію як один із важливих засобів своєї легітимації. Конкретна форма влади існує, бо «так було завжди», тобто вона підтверджена традицією. Наприкінці XV століття, за часів царя Івана III, формується політична ідея про московського государя як про політичного й церковного правонаступника візантійських імператорів. Щоб надати цій ідеї легітимного статусу, в московському літописі з'являється запис про походження руських князів безпосередньо від римського імператора. Водночас формується нова версія політичної історії. Згідно з нею київський князь Володимир Мономах отримав царський вінець («мономахову шапку») безпосередньо від візантійського імператора Костянтина Мономаха, хоча насправді той помер за півстоліття до народження київського князя.

Цей приклад, на думку В.Бурлачука, демонструє, що легітимізація влади за допомогою традиції далеко не завжди спирається на справжні історичні факти. Підґрунтям традиції може бути й вигаданий історичний факт. Тут криється джерело перманентного конфлікту між історичною наукою і традицією. З дивовижною постійністю повторюється в історії ревізія минулого, мотивована появою нових політичних сил [26, 52-53].

Історичний етап і конкретні обставини, за яких стали можливими суспільно-політичні перетворення в Україні, зумовлюють значну специфіку процесу впливу традицій на формування іміджу політичного лідера. Специфіка ця пов'язана, передусім, з двома групами чинників [47, 33]. До першої належать наслідки штучного стримування і глибокого спотворення розвитку суспільства за радянських часів. Становлення незалежності не супроводжувалося виразним розривом з цим періодом, якісним стрибком до нового суспільно-політичного стану. Більше того, на рівні еліти мала місце спадковість, перенесення суттєвих старих ознак і норм в політичну культуру і політичну практику самостійної держави. Закономірно, що протягом

перших років незалежності чинився суперечливий, переважно деструктивний вплив влади на перебіг суспільно-політичних процесів. Набули розвитку і певної усталеності сурогатні форми суспільної організації, тіньові політичні механізми.

Друга група чинників – це наслідки відставання національних суспільних процесів порівняно з інтернаціональними, незавершеності національної самоідентифікації, суспільно-політичної консолідації, формування сучасної конкурентоспроможної і патріотичної політичної еліти. Це особливо рельєфно виявляється на європейському фоні, де процеси інтернаціоналізації значно посилюються інтеграційними чинниками, які безпосередньо впливають на формування національної еліти.

Самоідентифікація українських громадян, їх ціннісні уподобання значно відрізняють їх від більшості європейців. Вона має перехідний характер і не позначена виразним напрямом еволюції (як, наприклад, у деяких балканських країнах, де так само існує проблема незавершеності національної самоідентифікації). Цей процес переважно перебуває під впливом євразійської суспільно-політичної традиції – своєрідна імперська інтернаціоналізація, тривала ізолюваність і русифікація у форматі «трьох братніх східнослов'янських народів» довгий час деформували масову свідомість. Разом з малою успішністю першого періоду незалежності, це гальмує усвідомлення власної окремішності та відповідальності політичного лідера за долю суспільства [47, 33].

Проте найголовніше те, що завдяки традиції відбувається самоідентифікація особистості та групи, дістають розв'язання питання: «хто ми такі», «чим ми як група відрізняємося від іншої групи й чим ми подібні до не?», «що це за земля, яку ми населяємо». Традиція покликана збагачувати емоційним переживанням такі поняття, як «наша країна», «наше суспільство», «наше майбутнє» тощо [109]. Таке бачення традицій як чинника формування політичного іміджу лідера є найсуттєвішим.

Чутливість до зовнішнього впливу, здатність сприймати і засвоювати ті чи інші цінності, стандарти поведінки залежать, передусім, від набору політичних знань, умінь і навичок людини, і, в першу чергу, від її суб'єктивного стану і ролей у політиці, оскільки, наприклад, лідер і пересічний виборець не можуть керуватися одними й тими ж зразками політичної поведінки. Процес засвоєння культурних зразків здійснюється на основі сприйняття прикладів діяльності, поширених, типових зразків мислення і поведінки, включення молоді у взаємодію з певними інститутами, залучення до пріоритетних цінностей. Тим часом, моделі політичної поведінки, засвоєні старшим поколінням, можуть не відповідати новим політичним реаліям, відтак молоді лідери їх не сприймають, а нові формуються повільно.

У зв'язку з цим в останні роки перед українським суспільством особливої актуальності набуває проблема *освіти* як чинника формування іміджу політичного лідера. В умовах політичної модернізації важливо освоювати політичний досвід демократичних держав, досліджувати особливості функціонування політичних систем, засобів впливу на них і адаптувати цей досвід у сучасне політичне життя України. Для забезпечення стійкого іміджу політичного лідера в умовах переходу до нового суспільного порядку, нового характеру взаємовідносин держави і громадянина виникає потреба, використовуючи засоби освіти, прищеплювати молодому поколінню повагу до державних символів своєї вітчизни, давати йому міцні знання з історії України, знайомити з принципами сучасного ефективного державного управління, сутністю політичної влади і політичних режимів, виборчих і партійних систем тощо.

За допомогою шкільної і вищої освіти, засобів масової інформації здійснюється цілеспрямований вплив на громадянську свідомість і поведінку політичного лідера. Слід відзначити, що, за даними соціологічних досліджень, останнім часом збільшилась кількість людей, які пишаються тим, що є громадянами України. За дослідженнями Н.Пробийголови, у 1996

році ця частка склала 63 %, 2002 – 65 %, а 2006 – вже 72 %. Так, у молодіжному середовищі переважає шанобливе ставлення до Державного прапора України. 60% молоді зазначає, що сприймає Державний прапор як символ національної величі. Звуки Державного Гімну України у двох третин української молоді викликають спокійні, помірковано-поважливі почуття; з емоційним піднесенням, хвилюванням і гордістю сприймають Державний Гімн 15 %. Отже, в цілому 79 % молодих людей ставляться до державних символів своєї країни з пошаною [133, 129].

Освіта – це один із найоптимальніших і найінтенсивніших способів входження людини у світ науки та культури. Саме під час здобуття освіти людина засвоює культурні цінності. Зміст освіти черпається і безперервно поповнюється із культурної спадщини різних країн і народів, із різних галузей науки, яка постійно розвивається, а також із життя та практики людини. Міжнародна спільнота сьогодні об'єднує зусилля у сфері освіти, прагнучи виховувати громадянина світу і всієї планети. Інтенсивно розвивається світовий освітній простір. Тому світовою спільнотою висуваються вимоги формування глобальної стратегії освіти людини (незалежно від місця та країни проживання, типу і рівня здобуття освіти). Одночасно здобуття освіти є процесом трансляції культурно оформлених зразків поведінки і діяльності, а також сталих форм громадського життя. У зв'язку з цим дедалі чіткіше простежується залежність формування політичного іміджу лідера від рівня та якості освіти, культури і кваліфікації громадян.

Духовне в людині проявляється завдяки її «вростанню» в культуру. Саме в процесі навчання і виховання людина набуває соціокультурних норм, які мають історичне значення для розвитку суспільства і людини. У свою чергу, зміст освіти може бути обмежений стандартами регіону, країни, всього світу, які враховують характер взаємодії людини з культурними цінностями, міру і ступінь їх засвоєння і створення [139].

Освіта проявляє себе як практика соціалізації та наступності поколінь. У різних соціально-політичних умовах (і в період реформ) освіта виступає стабілізуючим чинником між новими соціальними уявленнями та ідеалами попередніх поколінь, які знайшли своє втілення в історичній традиції. В умовах радикальної зміни ідеологічних переконань, соціальних уявлень, ідеалів і буття людей загалом саме освіта виконує стабілізуючу функцію і сприяє адаптації людини до нових умов [143, 114]. У критичні моменти історії необхідно забезпечити наступність культурно-історичної традиції, зберігаючи самобутність народу і систему цінностей, яка склалася. Збереження зазначених вище складових сприяє їх інтеграції у систему трудових цінностей як елементів макросоціуму. При цьому традиція виконує визначальну функцію у процесах освіти і виховання нового покоління.

Система освіти втілює в собі стан, тенденції та перспективи розвитку суспільства або, відтворюючи і закріплюючи стереотипи, які вже склалися в ньому, або вдосконалюючи його. Отже освіта, з одного боку, характеризується як підготовка покоління до самостійного життя, а з другого – закладає основи майбутнього суспільства і формує образ політичного лідера у перспективі. Сутність підготовки до життя полягає у формуванні того способу життя, який прийнятий у суспільстві, в оволодінні різними формами життєдіяльності (освітньою, трудовою, громадсько-політичною, професійною, культурно-дозвільною, сімейно-побутовою тощо), у розвитку духовного потенціалу людини для творення і творчості. Тому для кожної соціально-економічної формації та культурно-історичного етапу розвитку суспільства і держави характерна своя система освіти, яка виступає детермінантою системи виховання народу, нації, політичних еліт.

Дослідники зазначають, що освіта є механізмом формування суспільного і духовного життя людини. Освітні й виховні заклади концентрують вищі зразки соціально-культурної діяльності людини певної епохи. Тому соціальна цінність освіти визначається значущістю освіченості людини в суспільстві, обумовлює її гуманістичну цінність сприяє розвитку

пізнавальних і духовних потреб людини. У цілісній системі освіти всіх видів і рівнів відбувається нагромадження і розвиток інтелектуального і духовно-морального потенціалу країни, суспільства [57].

У процесі навчання і виховання людина засвоює соціокультурні норми, які мають культурно-історичне значення. У результаті засвоюються норми моралі та моральної поведінки людини в соціальній групі й на виробництві, в сім'ї та громадських місцях, а також правила спілкування, міжособистісних і ділових контактів. Тому сутність освіти вбачається не лише у трансляції соціального досвіду в часі, а й у відтворенні установлених форм суспільного життя у просторі культури.

Освіта здійснює функцію розвитку регіональних систем і національних традицій. У регіональних освітніх системах враховуються освітні запити різних соціокультурних груп населення. Освіта є тим соціальним інститутом, через який передаються і реалізуються базові культурні цінності та цілі розвитку суспільства. Отже, вклад в освіту виступає як інвестиція, що активно прискорює культурні зміни і перетворень у суспільному житті і в окремій людині.

Таким чином, освіту слід розглядати як інвестицію в розвиток та формування політичного лідерства в суспільстві, оскільки повноцінна освіта є способом соціалізації особистості й забезпечення наступності поколінь, середовищем спілкування та залучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки. Освіта прискорює процес розвитку і становлення людини як особистості, суб'єкта та індивідуальності, забезпечує формування духовності в людині та її світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

Фахівці зазначають, що важливого значення для формування іміджу лідера політичного набуває *політична освіта* [133].

Метою політичної освіти молоді є формування й поширення знань про те, що є спільним для усіх членів суспільства у їх розумінні справедливості, порядку, свободи, рівності, участі тощо. Політична освіта має виконувати функцію трансляції новим поколінням оптимальних способів суспільної

взаємодії, використовуючи світові здобутки та зберігаючи автентичні традиції української культури.

Важливим завданням політичної освіти є підвищення громадянської компетентності і відповідальності молоді. Використовуючи різні форми політосвіти (урок, дискусія тощо), слід культивувати фундаментальні цінності й принципи демократії, мотивувати до участі у розв'язанні значущих суспільно-політичних проблем. Завдяки засобам масової інформації молодь стає свідком дебатів з різних суспільно-політичних проблем, вироблення способів вирішення конфліктів.

Систему державної політичної освіти складають шкільні та вузівські суспільно-політичні дисципліни, політичні програми державних теле- і радіокомпаній, відповідні розділи друкованих засобів масової інформації, що контролюються урядом. Емоційний компонент політичної освіти зводиться до формування певного ставлення до політичних об'єктів та явищ і пов'язаний з формуванням емоційних преференцій людей у політичній сфері. Дійовим засобом політичної освіти є різні ритуали: демократичний спосіб передачі влади, дебати, урочисті збори, вручення нагород, паради, демонстрації тощо. Усе це покликане формувати у молодого покоління, з одного боку, національний патріотизм і політичну толерантність, а з іншого – критичне ставлення до нав'язування будь-яких точок зору. Для вищої освіти України 2005 рік став роком певних досягнень і позитивних змін. Так, за даними електронного ресурсу «Молодь України в алгоритмі суспільного життя» збільшено обсяги прийому до вищих навчальних закладів на 11,8 %, контингент студентів зріс до 2,7 мільйона осіб, динамічніше стало розвиватися студентське самоврядування [139]. Усе це сприяє вихованню громадянськості молоді, введенню їх у політику.

У контексті європейської інтеграції ключовим завданням освітньої галузі є утвердження фундаментальних цінностей держав сталої демократії: парламентаризму, прав людини, свободи пересування, участі в управлінні державою тощо. Особливої актуальності ці проблеми набули після

приєднання України до Болонського процесу. Це значно розширює демократичні засади освіти, відкриває для студентів можливість брати участь у виконанні широкомасштабних освітніх програм. Йдеться, зокрема, про такі з них, як «Історія Європарламенту», «Етапи євроінтеграції». Європейський союз і вектори зовнішньої політики України» тощо [133, 130].

Болонський процес орієнтує вищі навчальні заклади на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування зони європейської вищої освіти. У цьому випадку важливу роль відіграє студентське самоврядування, яке сприяє задоволенню молодіжних потреб, реалізації студентських інтересів, є середовищем спілкування і взаємодії молоді.

Ефективність і результативність самореалізації молоді в політиці великою мірою обумовлена її політичною освіченістю. Політичні знання потрібні молоді для розв'язання проблем громадського життя, захисту своїх інтересів. Політична освіта є також важливим засобом соціалізації особистості, її інтеграції в політичну систему, формування рис громадянськості, що передбачає засвоєння чинних норм політичного життя, політичних ідеалів та цінностей, способів політичної взаємодії. У такому значенні політичну освіту можна визначити як найважливішу складову формування політичного іміджу лідера. Тут слід підкреслити залежність змісту політичної освіти від типу політичної влади в державі. В демократичному суспільстві її розвиток обумовлений необхідністю зберегти непорушність демократичних цінностей, інституцій та зразків поведінки.

Специфіка політичної освіти полягає в тому, що вона має бути спрямована не лише на відтворення демократичних цінностей в суспільстві, а й на формування нової системи громадянських цінностей. Коли в суспільному житті бракує демократизму, політична освіта сама здатна стати чинником розширення демократії.

На жаль, в Україні бракує суспільного замовлення на політичну освіту молоді. Часто політичну освіту обмежують лише патріотичним вихованням,

яке іноді розуміють досить специфічно. Щоби політична освіта відповідала соціальним вимогам, вона має бути систематичною й фаховою, спиратися на наукову розробку принципів питань. Політична освіта має допомогти молоді звільнитися від таких пережитків тоталітарної свідомості, як невіра у власну соціальну значущість, нехтування власною і чужою гідністю, свободою, схиляння перед владою, нерішучість тощо. З іншого боку, усіма доступними засобами варто формувати толерантність, політичну коректність, зацікавленість молоді людини у демократичних змінах в державі, виборчу активність, відповідальне і поважливе ставлення до результатів виборів. Демократична політична освіта, на думку С. Рябова, має охоплювати головні площини соціалізації молоді – когнітивну (знання та уявлення), конативну (досвід суспільної дії), афективну (сукупність цінностей суспільного життя) [135].

Політична освіта, як чинник формування іміджу політичного лідера, має складатися з широкого кола знань про влаштування суспільства, політичну систему й державу, політичні організації й інституції, про принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, права громадян, виборчу систему, історію вітчизни тощо. Демократична політична освіта має починатися з усвідомлення молодими громадянами власних прав та вміння їх захищати. Вона покликана забезпечувати засвоєння таких основоположних концептів демократії [135].

В контексті формування іміджу політичного лідера сучасна політична освіта має здійснюватися як органічне поєднання індивідуальної та групової роботи, лекційного монологу та інтерактивних методів (ділові ігри, «мозкові штурми», ситуаційні випадки, «круглі столи» дискусії тощо), залучення молоді до участі в дослідницьких проектах, конференціях, публічному обговоренні актуальних проблем, в тому числі в пресі. Серед таких орієнтацій А.Карнаух визначає ставлення молоді до політичної системи, влади, правових норм, соціально-економічних перетворень, що відбуваються, до ідейних напрямів та сил, які діють у суспільстві [72, 136].

Це важливо, оскільки демократичне суспільство перебуває у невинному пошуку ефективного утримання рівноваги між дотриманням імперативів, генерованих інституціями політичної системи, та їх конструктивною критикою й оновленням. Політична освіта, виходячи з цих принципів, має прищеплювати навички поведінки в умовах сучасної держави, дотримання її законів. Зміст занять з політичної освіти має бути побудований з урахуванням необхідності підвищення рівня відповідальності молодих громадян та їх вимогливості, очікування відповідальності від політиків. Політична активність і участь молоді у розв'язанні суспільних проблем, ухваленні суспільних рішень та їх реалізації є, зрештою, очікуваним результатом політичної освіти. Важливим також, особливо з урахуванням залишків тоталітарної культури, є навчання тому, як зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми і державою, ефективно захищати свої інтереси. В сучасному багатоманітному світі культура толерантності є вже не просто ознакою доброї вихованості, а й умовою виживання та збереження стабільності суспільства, успішності публічних заходів [58, 22].

Формування політичної свідомості, самореалізація можливостей молоді пов'язані з відродженням нації, демократизації і гуманізації суспільства, поглибленням самоуправління. Це обумовлює новий підхід до формування іміджу політичного лідера. Важливу роль у цьому відіграють усі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, які у перехідний період не тільки підтримують, а й закладають підґрунтя демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до самоорганізації.

Громадянське виховання конкретизується через систему різних завдань. Перш за все, це необхідність визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-якої дискримінації, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю.

Визначальну роль у політичному вихованні відіграє запровадження гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах. Гуманізація освіти призведе до формування соціальної компетентності особистості на основі таких соціальних умінь, як готовність до участі в процесах державотворення, готовність узяти на себе відповідальність, здатність вирішувати конфлікти відповідно до демократичних принципів, можливість самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей, формування працелюбності, відповідальності за власні дії [64].

Гуманістичний характер виховання передбачає побудову всього його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованця, його індивідуальних рис і можливостей, повазі до особистості, турботи про її гармонійний розвиток.

Для цього у вищих навчальних закладах затверджуються концепція та система виховної роботи, які базуються на таких принципах, як народність, природовідповідність виховання, активність, самодіяльність і творча ініціатива студентської молоді, гуманізація і демократизація виховання, розвиток різних форм співробітництва між викладачами і студентами, повага до суверенітету особистості молодої людини, розуміння її запитів та інтересів; виховання особистості щирої, людяної, доброзичливої; безперервність і наступність виховання, диференціація та індивідуалізація виховного процесу тощо [124, 73].

Для формування національної самосвідомості необхідне засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей, відчуття причетності до розбудови національної держави, патріотизм, що сприяє утвердженню власної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю.

Основними напрямками виховання молоді, з точки зору Н.Пробийголови, є патріотичне, правове, моральне, художньо-естетичне, фізичне, екологічне і трудове виховання, які реалізуються у таких формах, як створення інформаційно-комунікаційної системи виховної роботи, впровадження української мови в навчально-виховний процес, організація

роботи гуртків народної творчості, тематичних виставок національного і світового мистецтва, проведення свят рідної мови та фольклорних, започаткування і підтримка університетських традицій, проведення урочистих заходів з урахуванням їх виховного потенціалу тощо. Процес громадянського виховання молоді значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх предметів, завдяки яким набувається система знань про людину і суспільство. Проте особлива роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме історії, географії, природознавству, суспільствознавству, українській і світовій літературі [133, 135].

Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Серед методів і форм громадянського виховання пріоритетна роль належить активним методам, спрямованим на самостійний пошук істини і які сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать соціально-рольові ігри, «відкриті трибуни», соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, аналіз соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо. Окрім цих методів, доцільно використовувати також традиційні: бесіди, семінари, диспути, лекції, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо.

Самовиховання – це якісно новий рівень формування політичного іміджу лідера. На думку Л.Ази, самовиховання – це суб'єктивний компонент, що припускає оцінку, осмислення людиною різних зовнішніх впливів, що визначають її життєві цілі, мотиви діяльності тощо [4, 56]. Самовиховання пов'язане з активністю та прагненням людини до мети.

Процеси виховання та самовиховання тісно пов'язані між собою, є єдиним шляхом формування особистості. Проте, чим вище оцінка людиною своїх якостей, чим реалістичніше ставлення до своєї особистості, тим краще виховання переходить в самовиховання. Головним мотивом до самовиховання є пізнання людиною протиріч між власними інтересами,

потребами, цілями та рівнем розвитку особистісних, що не сприяють їх задоволенню. Людина, крім підпорядкування зовнішнім вимогам, починає свідомо підходити до своїх дій, давати їм якісну характеристику, враховуючи свої можливості. Чим вищий рівень свідомого ставлення людини до вдосконалення власної поведінки, тим помітнішим є роль самовиховання у формуванні іміджу політичного лідера.

Самовиховання здійснюється в режимі самоуправління й саморегуляції, який передбачає формулювання людиною розгорнутої системи цілей та програми дій, здійснювання контролю виконання програми, оцінки одержаних результатів і при необхідності – їхньої подальшої самокорекції. Хід самовиховання забезпечується завдяки використанню таких психологічних прийомів, як самозобов'язання (добровільне завдання собі усвідомлених цілей і завдань самовдосконалення, рішення сформулювати в себе певні якості); як самозвіт (ретроспективний погляд на шлях самовдосконалення, пройдений за певний час); як осмислення власної діяльності й поведінки (виявлення причин успіхів і невдач); як самоконтроль (як систематична фіксація свого стану й поведінки з метою передбачення небажаних наслідків). Ефективне забезпечення повного циклу самовиховної діяльності вимагає від особистості розвинутих форм особистісної рефлексії й волі [33, 38–39]. Разом з тим прийняття й реалізація вихованцем завдань самовиховання сприяє дальшому розвитку зазначених механізмів його особистості, що, на нашу думку, прямо ув'язується з моральним аспектом формування політичного іміджу лідера.

Самовиховання – це не тільки особиста справа кожного. Воно має величезне соціальне значення з точки зору набуття лідерських якостей особистості. Людина, що сама себе виховує, може ліпше проявити себе, бути більш корисною суспільству. Завдяки самовихованню, зазначає В.Синельников, побудованому на нових гуманістичних принципах, людина може розвинути свої потенційні можливості не на основі насильства і примусу, позбутися страху й страждань, спричинених невідповідністю її

якостей вимогам суспільства, а на основі задоволення собою тут і тепер. Це породжує імпульс до дії заради самої дії й задоволення, заради самого задоволення, тобто завдяки самовихованню людина може одержувати задоволення від життя [140, 35].

Ефективність організації й керівництва самовихованням залежить від правильного розуміння сутності самого явища самовиховання. Особистість формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Ефективність зовнішніх виховних впливів на суб'єкта переломлюється через його внутрішній світ, що може перешкоджати чи сприяти результативності їхнього впливу на формування особистісних якостей [113, 19]. Використання виховання й самовиховання в комплексі, коли виховання спрямовує зусилля політичного лідера на роботу над собою, а самовиховання сприяє результативності зовнішніх впливів, – запорука успіху у формуванні іміджу політичного лідера.

Важливо враховувати, що самовиховання з негативною спрямованістю може бути пов'язано не тільки з тим, що індивіди не володіють певними етичними знаннями й уявленнями, але і з тим, що знання про високі моральні й вольові якості не сполучаються з позитивним ставленням до них. Через негативний особистий досвід, несприятливий вплив «вулиці», непорядні вчинки близьких людей брутальність, егоїзм тощо можуть стати для індивіда цінними якостями. Варто підкреслити, що наявні негативні факти не означають, що самовиховання взагалі протиставляється вихованню. Навпаки, як уже було сказано, самовиховання має важливе значення в подоланні вад особистості, в підтримці зусиль виховання.

Розглядаючи самовиховання як діяльність і вищу форму формування іміджу політичного лідера, не можна забувати, що ця діяльність, як і будь-яка інша, є своєрідним соціальним досвідом, який треба набувати. Будь-яку діяльність, як відомо, людина опановує в процесі самої цієї діяльності. Не є винятком і самовиховна діяльність. Але далеко не всяка активна діяльність (і індивідуальна самотійна діяльність також) є самовиховною [16].

Саморегуляція людиною своєї поведінки на рівні конкретних вчинків, якими б значущими вони не були з погляду соціальних вимог, не є самовихованням, оскільки воно припускає не пристосування вчинків до зовнішніх вимог, а вдосконалення якостей особистості. Сказане не заперечує значення вчинку. Вчинок, підкреслює В.Синельников, – це клітинка цілісної поведінки, своєрідний, нічим не замінний будівельний матеріал для формування якостей особистості. Без нього, без поведінки ніяка властивість особистості не утвориться. Але принципове значення має питання: чи є вчинок засобом формування, існування і прояву властивості особистості чи тільки метою. Лише тоді, коли і саморегуляція, і самоосвіта, і будь-які інші форми активності здійснюються з метою прогресивних змін тих чи інших якостей особистості, ми маємо справу з явищем самовиховання [140, 37].

Самовиховання може сформуватися як спрямована діяльність, якщо в лідері виникає внутрішнє бажання вдосконалювати себе. Політичний лідер, як свідома істота, мотивує свою діяльність, тобто звітує собі й іншим у тім, що вона поводить так чи інакше через певні спонуки. Кожна людина позитивної соціальної спрямованості для щонайліпшого задоволення своїх як матеріальних, так і духовних потреб, прагне домагатися високих результатів у навчальному, трудовому, суспільному й інших видах діяльності. Ефективність діяльності багато в чому залежить від рівня розвитку моральних, вольових, інтелектуальних, ділових та інших якостей. Суперечності між бажаннями й можливостями спонукують людину до вдосконалення якостей своєї особистості, тобто до самовиховання. І коли вона незадоволена власним життям, то починає задумуватися про причини цієї незадоволеності. Під впливом самовиховання в поєднанні з іншими соціальними умовами, що пред'являють до її якостей певні вимоги й пов'язують рівень їхнього розвитку з успішністю в діяльності, поведінці, в людині виникає потреба стати ліпшою, домогтися потрібних результатів і заслужити схвалення навколишніх.

Фахівці підкреслюють, що паростки самовиховання можна знайти вже в процесі безпосереднього пристосування індивіда до зовнішніх вимог, у самокеруванні вчинками, що характеризується прагненням дитини змінити конкретні форми своєї поведінки, але не якості особистості. Зароджуючись у самокеруванні вчинками, явища самовиховання визрівають у міру встановлення зв'язку між вчинками і якостями людини, усвідомлення нею своєї особистості. Шлях установавання цих зв'язків пролягає через якісну характеристику людиною своїх вчинків (вчинок сміливий, чесний, жорстокий тощо, на відміну від опису вчинку, що не містить його оцінки) до усвідомлення своєї особистості і своїх якостей як причин цих вчинків [157]. Отже, можна стверджувати, що в такому розумінні політичний лідер починає розглядати цю якісну характеристику як свою властивість, а вчинок – як результат формування свого політичного іміджу .

Досвід діяльності закріплення у себе бажаних якостей переконує особистість, що ті чи інші окремі вчинки ще не гарантують цих якостей. Цей досвід сприяє руйнуванню прямолінійних, формальних зв'язків між конкретними вчинками і якостями особистості, і останні починають усе більше виокремлюватися з цього зв'язку, абстрагуватися від нього. Водночас успіхи у ствердженні своєї особистості, з одного боку, і переживання суперечностей між прагненням до більшої самостійності і своїми можливостями – з іншого, спонукують учня шукати причини успіхів і невдач, підвищують його інтерес до власного внутрішнього світу, до своїх можливостей, якостей [140, 39].

Ефективність самовдосконалення якостей особистості багато в чому залежить від правильного усвідомлення змісту й послідовності дій, що входять у структуру діяльності з самовиховання. Цікавий підхід до розуміння сутності виховання та самовиховання і способів їх реалізації з позицій формування особистості подає в своїх роботах О.Пархоменко [118]. Узагальнюючи напрацювання, можна визначити такі позиції: самовдосконалення полягає у створенні базового почуття задоволення тим,

що ми маємо, і тим, що ми робимо тут і тепер; імпульсом активності в самовдосконаленні є не страх, страждання, незадоволеність, а сам процес дії, задоволення задля самого задоволення; порівняння з іншою людиною використовувати не для гордості й заздрості – воно має бути «неприв'язаним», тобто ваше «Я» має бути не залученим у це порівняння цілком; порівняння потрібне для пізнання того, що у вас є, і що і як треба вдосконалювати; навчитися не розглядати людей як сукупність гарних чи поганих рис відповідно до деяких стандартів, а приймати себе та інших у цілому – і гарних, і поганих; самовдосконалення відбувається в процесі життя в подіях, у повсякденній діяльності; ефективність його залежить від споконвічної настанови людини, її орієнтації чи на самовдосконалення, чи на втечу від життєвих труднощів; самовдосконалення відбувається в розгортанні своєї індивідуальності через ненасильство, що сприяє досягненню мети, й завдяки зусиллям на грані приємного, бажаного; самовдосконалення насамперед полягає в керуванні своїми переживаннями почуттями; розуміння причин своїх радощів і страждань не природжене, а здобувається в досвіді, отже, самовдосконалення полягає в здобутті цього досвіду. Виходячи з цього, можна стверджувати, що найважливішим чинником зрощення політичного іміджу лідера є самопізнання реальних особливостей в процесі виховання та самовиховання.

Таким чином, очікуваним результатом демократичної політичної освіти, виховання та самовиховання має бути формування іміджу політичного лідера як громадянина, якому властиві такі риси, як шанування ідеалів свободи, рівності, справедливості, почуття власної гідності й готовність до захисту прав, дотримання цивілізованих норм і законів, потреба в ефективній і стабільній політичній системі, здатність визначати проблеми суспільного життя, бажання і вміння вимагати їх розв'язання, вміння вмотивовано впливати на владу.

Важливим чинником формування політичного іміджу лідера виступають *засоби масової комунікації (ЗМК)*. І це зрозуміло, оскільки ЗМК

здійснюють постійний вплив на індивідуальну та масову свідомість. Формування іміджу політичного лідера не є винятком щодо потужної дії ЗМК в цьому аспекті.

Досить точно роль сучасних ЗМІ як частини ЗМК (курсив наш – Б.Н.) охарактеризував російський соціолог О.Зинов'єв, зазначивши, що засоби масової комунікації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса робить те, що століття тому робили священники і Церква. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку у ментальній ідеологічній сфері. Дехто називає ЗМІ «четвертою владою». Але це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які будь-коли мала та чи інша релігійна організація [188]. Додамо: і державна влада.

Ніколи жодна держава не мала таких можливостей маніпулювання суспільною свідомістю, які мають сьогодні глобалізовані ЗМК. На часі запитання: хто ж реально управляє світовими процесами – держави з їх традиційними інститутами влади чи ЗМК з їх потенціалом формувати реальність, імідж лідерів для простих громадян?

Д.Дубов, аналізуючи роль ЗМІ в сучасному світі, зазначає, що роль сучасних медіа змінилась настільки, що вислів «...ми не перемагаємо, поки CNN не скаже, що ми перемагаємо», можна перефразувати таким чином: «...ми можемо програвати або бути розбитими, та якщо CNN скаже, що ми перемагаємо – це означає, що ми перемагаємо» [49, 58–59].

В контексті формування політичного іміджу лідера нині складається парадоксальна ситуація: громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду та державному апарату. Так, за даними Євробарометра за 2006 рік [54], у середньому телебаченню довіряють 53 % осіб, радіо – 61 %, пресі – 45 %. Дещо інша ситуація в США. Там, згідно з опитуваннями, проведеними службою Harris Interactive, рейтинг довіри до телевізійних новин становить 19%, до друкованих ЗМІ – 14%, тоді як рейтинг довіри до Білого Дому становить 25%. Причина полягає в тому, що американська преса у значно більшій мірі дотримується принципів соціальної відповідальності – ЗМІ

виконують роль контролера влади, а не спрямовуючої сили в суспільстві [54, 59–60].

Унікальна можливість, яку мають сучасні ЗМК у створенні іміджу політичного лідера, – конструювання реальності через контроль над порядком висвітлення подій. Головний редактор визначає, що слід висвітлювати, а що ні. Більше того, суспільство стикається з реальною можливістю глобальних маніпуляцій, коли ЗМК «створюють» подію щодо лідера, якої не було. У свідомості ж людей вона стає реальною, відтак може бути збуджуючим мотивом подальших дій. Якщо будь-яке повідомлення буде повторюватися достатню кількість разів, то воно сприйматиметься як істина. «...Існує тільки одна фігура риторики, що заслуговує на увагу, – це повторення. Через повторення ідея закріплюється в умах так міцно, що зрештою вона вже сприймається як істина» [91, 246–247]. Ця технологія покладена, зокрема, в основу формування не тільки іміджів політичних партій і лідерів, а й цілих держав. Тепер не обов'язково бути розвиненою країною – досить впевнити всіх, що вона такою є.

О.Зернецька у своєму дослідженні проводить думку, що ЗМІ фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином все поле культури. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, у наш час майже не впливає на розвиток суспільства. Отже, сучасна людина не може ухилитися від впливу ЗМІ [61].

Мас-медіа набувають навіть більшого значення, ніж державна політика, оскільки остання відчужена від переважної більшості членів суспільства. ЗМІ, створюючи в масовій свідомості модель політичної дійсності, мають можливість вирішувати, які проблеми сьогодні найактуальніші. Це тенденція загальносвітового масштабу, властива вона й сучасному українському суспільству [40].

Влада усвідомлює зростання ролі ЗМІ й намагається контролювати їх вплив на громадську думку. Так, за результатами наведеними в дослідженні Н. Пробийголови [132, 76], серед чинників, які, на думку опитаних, впливають на формування їх політичних уподобань, на першому місці – засоби масової інформації (56,6%), на другому – соціально-економічні умови (45,1%), на третьому – діяльність політичних партій (32,2%). Майже третина опитаних назвала серед таких чинників сім'ю – 28,6%, 19,5% респондентів назвали політичних лідерів, а 14,7% – друзів. Отже, в сукупності ключові фігури політичного процесу (політичні лідери і партії) поступаються за ступенем впливу на формування політичних переваг засобам масової інформації. Високим є також вплив конкретних соціально-економічних умов.

В усталених демократичних суспільствах ЗМК є невід'ємною складовою механізму формуванні іміджу політичного лідера. Їх вплив на особистість може бути цілеспрямованим і нецілеспрямованим. Цілеспрямований вплив – це свідомі дії політичних партій і лідерів, які ставлять за мету одержання підтримки. Нецілеспрямований вплив здійснюється завдяки активності журналістів, громадських організацій, які критично оцінюють позицію влади та її дії.

Влада прагне використати технології і методи діяльності мас-медіа для свого цілеспрямованого (традиційного) політичного впливу на суспільство та формування власного політичного іміджу. Відтак влада залучає до роботи у своїх структурах професіоналів, які вміють використовувати прийоми сучасної журналістики. Це, зокрема, короткостроковість, негативізм і персоналізація інформації. Можна констатувати, що у справі популяризації державної політики все частіше інформація подається так само, як і в журналістиці, аби привернути більшу увагу до неї. Однак це створює нову проблему: заміну демократії «телекратією». ЗМІ є засобом залучення індивідів до життя політичної еліти через сприйняття інформації, залучення до політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, і водночас справляють вплив на процеси сприйняття реальності людьми [134, 57].

За даними інтернет-ресурсу, нині головну роль у процесі соціалізації відіграють ефірні ЗМІ, а саме телебачення, за допомогою якого 93,9% населення одержують основну суспільно-політичну інформацію. Переважна більшість населення (82,8%) щодня дивиться телевізор, 9,8% – двічі-тричі на тиждень, 1,4 % – кілька разів на місяць, 3,3% – дуже рідко й лише 1,3% – ніколи. Молодь віддає перевагу телебаченню та радіомовленню. І тільки 20% юнаків і дівчат щодня читають газети та журнали. Періодику передплачують значно менше, ніж раніше: нині одну газету (журнал) одержують 37,9% сімей, дві газети (журнали) – 23,3%, три – 13,5%, чотири – 4,9%, п'ять – 1,4%, більше п'яти – 2,3%. Не передплачують жодного періодичного друкованого видання 16 % сімей. Тому можна стверджувати, що наразі найефективнішим засобом процесу створення політичного іміджу лідера серед молоді є телебачення [132].

ЗМК, супроводжуючи людину протягом усього життя, у тому числі й після завершення навчання, значною мірою впливають на сприйняття нею соціальної інформації. Роль ЗМК тісно пов'язана з їхньою функцією соціалізації й, по суті, переростає в неї. Проте, якщо освіта передбачає систематичне набуття знань і розширює пізнавальні й оцінювальні можливості особи, то соціалізація означає інтерналізацію, засвоєння людиною норм, цінностей і зразків поведінки.

Слід додати, що розвиток сучасних інформаційних технологій, що дає змогу майже миттєво передавати інформацію, створює стан або відчуття одночасності чи присутності. У зв'язку зі швидким проникненням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя Інтернет починає посідати дедалі більше місце серед засобів оперативного отримання необхідної інформації і відігравати дедалі значущу роль у формуванні культури студентства. Електронні ЗМК, що поширюються в українському сегменті Інтернету, сприяють відкритості суспільства, розповсюдженню різнобічної інформації, яку важко адміністративно регламентувати, неминуче сприятимуть зростанню ролі інформаційної мережі у формуванні культури

українського студентства. Отже, медіасистема має розглядатися як принципово відкритий форум, на якому під час комунікації відбувається активне впровадження символічних змістів і що формують політичний імідж лідера в сучасному суспільстві [90].

Висновки до другого розділу

Таким чином, серед факторів, що впливають на створення іміджу політичного лідера, можна виділити цінності суспільного середовища, традиції, освіту та виховання, самовиховання, а також засоби масової інформації.

Цінності є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей. З іншого боку, помітним є прагнення науковців підкреслити об'єктивно предметний характер політичних цінностей, зазначивши в цій якості певні властивості політичних явищ, а саме, що політичні цінності – об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності. Цінності суспільного середовища виступають важливим фактором формування політичного іміджу лідера, а з іншого боку, є феноменом, що забезпечують шлях до свободи та особистого успіху політичного лідера, можливості реалізувати себе, досягти наміченої мети.

Чинником формування політичного іміджу лідера є традиції. В політичній сфері вони безпосередньо пов'язані з реалізацією інтересів різних верств населення і боротьбою за владу. Політичні традиції можуть носити як прогресивне навантаження, сприяючи подальшому підвищенню політичної культури суспільства і конкретної особи, так і негативно-реакційне, яке загальмовує цей процес. Політичні традиції, зразки поведінки та інші

елементи політичної культури освоюються людиною безперервно, протягом усього її життя.

В останні роки перед українським суспільством особливої актуальності набуває проблема освіти та виховання як чинника формування іміджу політичного лідера. Для забезпечення стійкого іміджу політичного лідера в умовах переходу до нового суспільного порядку, нового характеру взаємовідносин держави і громадянина виникає потреба, використовуючи засоби освіти, прищеплювати молодому поколінню повагу до державних символів своєї вітчизни, давати йому міцні знання з історії України, знайомити з принципами сучасного ефективного державного управління, сутністю політичної влади і політичних режимів, виборчих і партійних систем тощо. За допомогою шкільної і вищої освіти, засобів масової інформації здійснюється цілеспрямований вплив на громадянську свідомість і поведінку політичного лідера.

Специфіка політичної освіти полягає в тому, що вона має бути спрямована не лише на відтворення демократичних цінностей в суспільстві, а й на формування нової системи громадянських цінностей. Коли в суспільному житті бракує демократизму, політична освіта сама здатна стати чинником розширення демократії.

Самовиховання є також якісно новим рівнем формування іміджу політичного лідера. Самовиховання здійснюється в режимі самоуправління й саморегуляції, який передбачає формулювання людиною розгорнутої системи цілей та програми дій, здійснювання контролю виконання програми, оцінки одержаних результатів і при необхідності – їхньої подальшої самокорекції. Разом з тим прийняття й реалізація вихованцем завдань самовиховання сприяє подальшому розвитку зазначених механізмів його особистості, що, на нашу думку, прямо ув'язується з моральним аспектом формування іміджу політичного лідера.

В усталених демократичних суспільствах ЗМІ є невід'ємною складовою механізму формуванні політичного іміджу лідера. Їх вплив на

особистість може бути цілеспрямованим і нецілеспрямованим. Цілеспрямований вплив – це свідомі дії політичних партій і лідерів, які ставлять за мету одержання підтримки. Нецілеспрямований вплив здійснюється завдяки активності журналістів, громадських організацій, які критично оцінюють позицію влади та її дії.

Очікуваним результатом демократичної політичної освіти, виховання та самовиховання має бути формування іміджу політичного лідера як громадянина, якому властиві такі риси, як шанування ідеалів свободи, рівності, справедливості, почуття власної гідності й готовність до захисту прав, дотримання чинних норм і законів, потреба в ефективній і стабільній політичній системі, здатність визначати проблеми суспільного життя, бажання і вміння вимагати їх розв'язання, вміння вмотивовано впливати на владу.

РОЗДІЛ 3

ДУХОВНА КУЛЬТУРА І ОСВІТА ЯК МАТРИЦЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Розкриваючи особливості простору сучасної духовної культури, важливо актуалізувати декілька суджень про те, що розуміється під духовністю і духовною культурою. Це необхідно здійснити, оскільки в останнє десятиліття, в умовах інтенсивних пошуків українським суспільством своєї культурної ідентичності, звернення до концептів «духовна культура» і «духовність» *набуло* у вітчизняних авторів масовий *характер*. В цьому не було б нічого особливого – в умовах пізнавально-інформаційної свободи і культурного вибуху (як його розумів Ю. Лотман) природна поява нових чи знову оживших понять, якби не деякі обставини. По-перше, цим поняттям автори нерідко *надають* вищій, ледь не сакральний смисл, який ніби повинен бути зрозумілим кожному, без всяких пояснень. По-друге, аналіз їх вживання засвідчує, що різні автори й самі розуміють їх далеко не однаково.

Той факт, що означені поняття продовжують широко застосовуватись в нашій науці і філософії, засвідчує про те, що вони залишаються, живими, затребуваними категоріями аналізу. Проте їх смисловий обсяг, аналітичний тезаурус не визначені; поняття розходяться за своїм змістом у тлумаченні різних авторів минулого і теперішнього.

Із авторів далекого минулого значення духовності розумів ще В.Мономах, який вважав, що її треба виховувати і називав три добрих справи, які становлять її сутність: «Покаянням, слізьми і милостинею можна полишатися гріхів своїх і утвердитися в духовності» [123].

Ця особливість людини має ґрунтуватись на Заповідях Божих: «Ни затворничеством, ни монашеством, ни голоданием, которые иные доброжелательные переживают, но малым делом можно получить милость Божию [123, 397].

Духовність як категорія людського буття виражає його здатність до творення культури та самотворення.

Прояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, але й творити його. Творчі ж можливості людини, як духовної істоти, говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності.

Духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини. У християнській антропології духовність є виразом вищого морального спрямування людського буття до Бога. Для М.Бердяєва головним атрибутом духовності є свобода, що споріднює людське та божественне і виявляється в творенні не лише об'єктів культури, а й власного життя. Креативно-трансцендуючий характер духовності дає підставу О.Лосеву трактувати її як міфотворення. У сучасній українській філософії обрії духовності окреслюються через екзистенціали «віра, надія, любов» (В.Шинкарук, С.Кримський).

Останнім часом, в практичному розвитку вітчизняної філософії, науки та й українського суспільства в цілому дедалі гостріше ставиться питання про необхідність цивілізаційного підходу до проблем духовності, який дозволяє краще схопити специфіку духовності українського народу, коректніше і чіткіше співставити її з духовністю інших народів, культур, цивілізацій [21, 5-52].

Розрізняють духовність індивідуальну і духовність, що розуміється як інтегрований стан багатьох людей, суспільства в цілому [2]. Стан індивідуальної духовності постає у вигляді процесу внутрішнього розвитку людини, подолання нею своїх пристрастей, тваринних інстинктів, повсякденних і егоїстичних поривів, а також пошуку смислу життя, осягати сутність вищого буття через вхід з ним в контакт, через з'єднання з ним. В розвитку Індивідуальної духовності беруть участь вищі можливості

особистості: відчуття вищого «Я» (вища само – ідентичність), уявлення (нерідко у формі видань), інтелект, містична інтуїція. Особливим станом душі, який веде до Індивідуальної духовності, являється високе безкорисливе кохання, безмежна воля, мудрість. Ці станів свою чергу, передбачають розвиток людиною в собі вищого морального початку, здатність проглядати Істину, бачити світ, як всезагальну гармонійну цілісність [60].

Кожне з вказаних станів чи можливостей особистості, взяте відокремлено від інших, не здатне породити духовне просвітлення; до нього може привести тільки їх цілісність і гармонійна актуалізація. В даному випадку доцільно взяти до уваги розуміння духовності одним з провідних індійських філософів-містиків ХХ ст. Шрі Ауробіндо Гхошем: «Духовність не є інтелектуальність, не ідеалізм, не звернення розуму до етики, до чистої моралі чи аскетизму; це і не релігійність, не пристрасний емоційний підйом духу – навіть не сукупність всіх цих прекрасних речей... Духовність у своїй сутності є пробудженням внутрішньої дійсності нашої суті, нашої душі – внутрішнє стремління пізнати:, відчуті і ототожнити себе з нею, увійти в контакт з вищою дійсністю, іманентною в Космосі і поза Космосом» [101, 145-146]. Тут розгорнуто розуміння духовності, котре набуває онтологічно-абсолютний, подійно-емпіричний характер, що ускладнює її розуміння з позиції теоретичного чи якого-небудь іншого часткового аналізу.

Найбільш підходящим з точки зору досягнення кінцевого результату, але складним для реалізації вищих форм духовності, виступають сфери індивідуальної активності, що передбачають розрив з повсякденним світом, В кожній культурі склалися особливі інститути і форми діяльності, які створюють умови для ти кого розриву, полегшуючи вихід на шлях аскетичного існування, інтенсивної духовної активності. Відхід у монастир, реалізація усамітненого образу життя, мандрювання – такі розповсюджені грізних культурах послідовні форми досягнення вищої духовності. Монах-францисканець, дервіш-суфій, російський мандрівник чи старик-відлюдник – усі вони вступали на цей шлях, досягаючи таким чином подібної духовності.

Згідно з канонам апробованих упродовж віків у релігійно-містичній практиці різних народів, реалізація вищих духовних форм активності пов'язана з виконанням ряду вимог. Людині потрібно перш за все підкорюватись вимозі очищення – докласти моральні зусилля чи спеціальні духовні технології для приборкання чуттєвих пристрастей. Далі потрібно оволодіти ступенем просвітлення, яка досягається завдяки молитвам і медитації, що допомагають зосередити думку, уявлення про надсвітове начало.

<i>Витоки</i>	<i>Ознаки</i>	<i>Мета</i>	<i>Прояви</i>
Реалізація соціальних потреб «для інших», ідеальних потреб пізнання, трансцендентних потреб, властивих людській природі	Характеристика суб'єктивного внутрішнього світу, цілісна активність психіки; процес і результат досягнення смисложиттєвих цінностей, ідеалів; форма самосвідомості, самоідентифікації, інтеріоризації; сутнісна характеристика людини	Трансформація: усвідомлене проходження латентних рівнів свідомості, інтеграція їх афективно насиченого змісту в реальне життя, досягнення в результаті самопізнання стійкого стану свідомості, такої вільної від ототожнень зони не-Я (Рівності), яка є тотожною Абсолюту, де Я і не-Я складають цілісність	Виражається у самопізнанні, самовдосконаленні, саморозвитку, творчості, особистісному і духовному зростанні; на вищих рівнях у формі духовного служіння людству

Вказані вище способи розвитку індивідуальної духовності складні для більшості людей. В різних культурах існувала і більш доступна для широкого кола людей духовність без розриву зі світом. Індивідуальний розвиток і пошук у такому випадку здійснювався в процесі зайнятості людиною будь-яким видом діяльності, в тому числі повсякденною працею (особливо творчою працею в мистецтві, філософії, науці, передачі знання і досвіду молодим поколінням), при збереженні своїх соціальних обов'язків і сімейних зв'язків. При зниженні інтенсивності духовної практики від людини

вимагалось збереження її загального спрямування переборювати в собі егоїстичні нахили, культивувати релігійну віру, розвивати безкорисливу любов до людей, до всього живого і до світу на основі моральних прагнень, підтримувати почуття внутрішньої волі і гармонійного єднання з усім світом

Продовжують залишатися розповсюдженими розуміння духовної культури і духовності, властивий радянському періоду, хоча і без акценту на політично-ідеологічну спрямованість. В цьому розумінні широко використовується аналітичний апарат дослідницької установки. Наприклад, говорячи про духовну культуру, автори звертаються до марксистського концепту «духовне виробництво», що безумовно, вносить неадекватність в її розуміння; сама духовна культура нерідко трактується як «сума людських досягнень і високої моралі». Духовність же нерідко розуміється однобічно. Лише як вищий прояв моралі [75, 46-48].

Наступна тенденція зводиться до відтворення розуміння духовної культури і духовності, характерного нашій дореволюційній і післяреволюційній аналітиці за кордоном. При цьому домінують спроби повернутися до релігійного пояснення даних категорій. Подібна позиція, відновлюючи важливий критерій аналізу духовної культури і духовності, разом з тим веде до втрати об'єктивно-наукових результатів у дослідженнях цих категорій.

І ще одна тенденція пов'язана з освоєнням методології аналізу західної соціологічної і культурологічної думки з усіма їхніми плюсами і мінусами. В цьому випадку досліджуються, по суті, прояв раціонального, ідеального, в той час коли може бути відсутнім саме звернення до категорій «духовна культура» і «духовність» (хоча аналіз зосереджується на окремих елементах і якостях явищ, ними відображених [3, 12-13].

Практика застосування вказаних категорій не зводиться до трьох виділених позицій. Нерідкі спроби синтезувати різне їх розуміння і неоднакові трактовки. Наприклад, розуміння дореволюційних аналітиків об'єднується з досягненнями радянського періоду чи результати радянської науки пов'язуються з пошуками західноєвропейської думки.

Розробляються також уявлення про духовність, згідно яким вона виступає як спосіб само будування особистості і конкретизується у вигляді покликання її носія. Дані підходи впливають із визнання важливості вищих соціальних і моральних проявів суспільства і особистості. І хоча в даному випадку відсутній фундаментально-онтологічний критерій позитивної духовності (Бог, Брахман і т.д.), подібне розуміння духовності відображає конструктивне начало в пізнавально-аналітичних пошуках нашого часу.

На наш погляд, в сучасних умовах заслуговують на увагу спроби дослідників визначити процедуру і сутність духовності в рамках не релігійної, а наукової її трактовки.

Наш час пов'язує в єдиний соціально-духовний вузол культуру (цінності життя), історію (долю народу) та націю (історичну особистість народу). Якщо нація – це здатність етносу втілювати «історичний універсум» (А. Тойнбі), то культура – провідний чинник конститування життя народу як індивідуальної іпостасі людства, розкриття його етнічного автопортрету, неповторного вираження загальнолюдського досвіду. Культура духовна трансформує історичний досвід у ознаменування цінностей життя, творчості, духу, у символічний лад спілкування, соціальних значень, вірувань та ідеалів, ієрархії найвищих людських якостей і формування світу людини за вимірами блага, правди, краси.

Технологічно духовна культура виявляє себе як виробництво свідомості, що втілюється у створених людиною цінностях. Виробництво духовних цінностей знаходить своє продовження в їх збереженні, трансляції і сприйманні. Отже, ця сфера суспільного життя дуже емна і містить у собі як успадкування старих, так і створення нових цінностей, їх репродукування і реалізацію у процесі навчання, просвітництва, виховання людини. Причому, в культурі процесуальність і результати зливаються воедино: в ній зберігаються не тільки цінності, які створили попередні покоління, але й, що не менш важливо, засоби створення, передачі і засвоєння цих цінностей

людським суспільством. Поняття «духовне виробництво», «духовне життя», «духовна культура» віддзеркалюють життя духу у своєму аспекті.

Якщо поняття «духовне виробництво» фіксує увагу на динамічно-виробничому сенсі цього феномена, а поняття «духовне життя» характеризує його як функціонуючу систему, то поняття «духовна культура» виступає в ролі системної якості духовної сфери. Як якісний показник розвитку духовного виробництва духовна культура не повинна, як зазначає М.Дяченко, зводитися до розуміння атрибуту духовного життя [53, 47]. Насправді ж духовна культура, фіксуючи рівень, ступінь розвитку духовності, одночасно містить у собі весь її зміст як у процесуальному, так і в результативному плані. Вона охоплює існуючий рівень створення цінностей, процес створення цих цінностей. Ось чому немає достатніх підстав «розводити» такі спільні для соціальної філософії і культурології поняття, як «духовне виробництво», «духовне життя» і «духовна культура». Вони виявляють свій зміст одне через одне і виступають як взаємоопосередковані явища. Зважаючи на ці обставини, цілком можливо розглядати духовну культуру як «зняте» духовне виробництво, «зняте» духовне життя на певному якісному рівні розвитку в сукупності всіх складових компонентів (духовна діяльність і її результати, духовні відносини, мова, форми суспільної свідомості).

Культура функціонує у формах, які припускають особистісне розкриття. Тому культурно-історичний процес репрезентує неповторні риси як індивідуального буття людини, так і історичної особистості людських спільностей (соціальних груп, етносів, націй). Загальнолюдська культура існує лише як загальнозначущий аспект національних (чи етнічних) культур, а вони конституюються як ціннісно-нормативне виявлення долі народу, його власної життєвої траєкторії в універсумі історії.

Духовна культура загалом визначається тим, що є змістом соціального наслідування. У цій здатності вона виступає як етнокреативна сила, бо актуалізує не тільки втілене в життя, але й нездійсненні можливості

історичного процесу, дає змогу збудувати життя за допомогою досвіду минулих поколінь. Ось чому врешті-решт культура виступає як національна культура та надає нестандартного погляду на явища національного відродження.

Духовна культура, будучи результатом духовної діяльності людей, функціонує як досягнення, що показують рівень і глибину пізнання природи і суспільства, широту світогляду, втілення в суспільне життя ідей і знань. Найкраще сутність духовної культури розкриває її структура, яка включає готові результати духовної діяльності; розподіл продуктів духовної діяльності; освоєння (споживання) духовних цінностей, перетворення їх у досягнення кожної людини. Отже, духовна культура є вищим проявом і спрямовуючим чинником у системі цілісної людської культури, оскільки саме вона ціннісно орієнтує, мотивує, формує, визначає, надає сенсу всім сферам діяльності людини, у тому числі сфері матеріального виробництва.

Саме вона є тим, що культивує гуманність сутнісних сил людини - почуттів, розуму, волі, освітлюючи їх вищими духовними цінностями: добром, правдою, красою та любов'ю, яка є вищим виявом і реалізацією духовності людини.

Духовна культура як досвід життєдіяльності соціальних суб'єктів включає в себе найсуттєвіші результати суспільного досвіду народів щодо освоєння суспільного буття, соціуму в цілому, багатогранних духовних цінностей. Такий досвід має загальний, універсальний характер. У вузькому розумінні духовна культура являє собою спосіб взаємодії, взаємовпливу форм діяльності соціальних суб'єктів, що здійснюються в процесі духовного виробництва; це система соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення різноманітних, багатогранних духовних зв'язків та взаємин між людьми з метою збагачення духовного життя суспільства, його загального прогресу. Отже, духовна культура – це такий спосіб свідомої організації особистістю своєї індивідуальної сенсожиттєвої діяльності в сфері духовного і матеріального виробництва, який забезпечує їй всебічну

самореалізацію, самоздійснення її сутнісних сил, різноманітних життєпроявів.

Духовна культура як елемент духовного життя, суспільних, духовних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною, гуманістично значимою діяльністю людей щодо освоєння, творення буття. Вона створюється діяльністю соціальних суб'єктів і спрямована на перетворення суспільного буття, розвиток сутнісних сил людини, зокрема її духовності. Така культура свідчить про здатність кожної особистості до сприйняття нового в суспільному бутті, так само як і до його поширення, творення у відповідності з творчими силами та здібностями кожної індивідуальності; про готовність особистості до самовіддачі, саморозвитку своєї духовності як свого особистого, так і всього суспільства [171].

Цінності духовної культури є діалектичною єдністю національного та загальнолюдського. Вона неможлива як без цінностей конкретної національної культури, так і без загальнонаціональних цінностей, вироблених людством. Ціннісний зміст духовної культури може виступати рушійною силою суспільного прогресу лише тоді, коли творчий потенціал такої культури ґрунтується на загальній системі цінностей, вироблених людством протягом своєї історії.

Водночас цінності духовної культури мають яскраво виражене національно-специфічне, індивідуальне забарвлення. Так, цінності культури, що формуються в умовах нашої української дійсності, мають стати нормою практично-повсякденної діяльності, орієнтації її громадян, елементом самоцінності кожної індивідуальності, складовою гуманістичної творчості її народу. В Україні своя особлива доля, яка зумовлена усім ходом її становлення як історичної індивідуальності; ця складова процесів суспільного буття зумовлена багатогранними чинниками загальнолюдського, загально-планетарного і національно-особливого, специфічного тільки для України, для її народу, її етнокультури, традицій, менталітету. У

індивідуальності України втілений дух її народу, його національна самосвідомість, самотність та неповторність власного складного, суперечливого, яскравого і трагічного соціального, духовного досвіду.

Духовна культура – це складний соціодинамічний процес розвитку і функціонування багатогранних процесів та явищ суспільного життя, що безпосередньо чи опосередковано впливають на встановлення, формування. Соціодинаміка такої культури, передусім, передбачає звільнення особистості, індивідуальності від форм суспільних, духовних відносин, що сковують її. Вона означає перехід від статичного існування особистості до динамічного, а також передбачає її автономію, перехід від тотальної регламентації до свободи усіх сфер життєдіяльності індивідуальності, духовного, соціального плюралізму. Вона означає перехід від одномірності до багатомірності, багатогранності, альтернативності економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, що зумовлюють розвиток свободи людини, органічну самореалізацію індивідуальності, її духовності. Зрештою, соціодинаміка духовної культури передбачає перехід від тоталітарних чи примітивних інституційних форм її організації, формування, виховання до цивілізованих форм, які ґрунтуються насамперед на самоорганізації, самореалізації особистістю, індивідуальністю цінностей, що становлять сутність такої культури.

Міра розвитку духовної культури визначається мірою розвитку сутнісних цінностей людини, багатогранністю і багатоваріантністю форм самореалізації її духовного потенціалу, індивідуального самоутвердження. Підвищення ефективності і дієвості процесу формування духовної культури передбачає створення умов для сенсожиттєвої самореалізації багатства духовності людини, адже основний зміст цінностей такої культури полягає в їх самовираженні і відтворенні. Розвиток духовної культури неможливий без утвердження її цінностей, зокрема на особистісному рівні, що дає змогу реалізувати потенціал унікальності, неповторності індивідуальності, її духовності, значення яких у прогресі суспільного буття постійно зростає.

Серед різноманітних факторів, пов'язаних з індивідуальним духовним самоствердженням, особливе місце належить повноті емоційного сприйняття світу, без якого неможливі повноцінні життєпрояви особистості у сфері духовного життя, формування морально-безкорисливого ставлення до світу, до народів, які його населяють. Адже, чим глибше індивід сприйняв і пережив цінності духовної культури, чим більше він витратив на це душевних та інтелектуальних зусиль, чим більше співчував, співпереживав, тим більшою мірою він здатний не просто до засвоєння, а до освоєння, творення такої культури, сенсожиттєвої, соціально значущої активності у сфері суспільних відносин. Ефективність процесу утвердження духовної культури, реалізації потенціалу особистості і суспільства зумовлені, насамперед, не зовнішніми обставинами, а, головним чином, внутрішньою активною діяльністю людини, працею її душі, власними почуттями і переживаннями кожної індивідуальності.

Найважливіша функція духовної культури людинотворча: індивід стає особистістю в процесі оволодіння культурою. Оскільки культура – нормативно регульована діяльність, вона постає як сфера виробництва цінностей. Явища культури керують соціальними змінами, спрямовуючи їх до реалізації соціально значимих цілей. Цінності культури виконують функцію соціальної орієнтації і регулювання в даному конкретному суспільстві. Культура обслуговує систему соціальних відносин, опосередковує і підготовлює зміни, що тут відбуваються, і зрушення, створюючи специфічні механізми, що забезпечують регуляцію поведінки людини. Це може бути пряме, безпосереднє регулювання (право, мораль, табу). А може бути і непряме регулювання, здійснюване за допомогою розпорядження до здійснення деяких дій, що символізують ті або інші цінності і вимоги суспільства. Культура створює розгалужену систему символів, що свідчать про місце людини в суспільстві (одяг, побут, прикраси) її релігійну приналежність або прихильність до політичних партій і організацій. Найчастіше безпосередня приналежність до названих груп або

цінностей замінюється символікою: індивід не шукає в релігійному ритуалі духовної розради, але демонструє свою релігійність; він не прагне до досягнення конкретних політичних цілей, але заявляє про свої наміри і т.д.

У сучасній філософській літературі розмежовується духовна та інтелектуальна складові культури [75, 38-53]. Якщо інтелект спрямований на пізнання і перетворення світу у відповідності з отриманими знаннями і суспільними інтересами, то духовність втілює усвідомлення людиною самої себе як мислячого і діючого суб'єкта, який має свій внутрішній світ, наділений свободою волі і тому відповідальний перед собою і перед людьми (для людей релігійних – і перед Богом). Якщо результатами інтелектуальної діяльності є наука, емпіричні знання дійсності, все створене на основі цих знань, то духовність втілюється у філософських поглядах, релігійних уявленнях, естетичних ідеалах, моральних цінностях і нормах.

Розмежування між духовною та інтелектуальною складовими культури проявляється в різних формах. Головне що визначає специфіку кожної з цих гілок культури: вихідним для інтелектуального начала культури є об'єкт і суб'єкт суб'єкт-об'єктного відношення, а духовного – суб'єкт, його присутність в світі і суб'єкт – суб'єктне відношення [75, 49].

Орієнтація на об'єкт і об'єктивність, проникнення в об'єкт, його сутність все більш глибоке пізнання об'єкта – це здатність, і специфіка, і основна функція інтелекту. У сфері культури продуктом його діяльності є знання, включаючи науку як їх вищий рівень.

Оскільки наукові знання інтегруються не лише у виробництво, а й у інші сфери суспільного життя (а сама наука стає необхідним компонентом суспільства і культури), то в цих умовах адекватне ставлення суспільства до науки постає найважливішою проблемою.

Для України ця проблема особливо суттєва: сьогодні оптимальною траєкторією її економічного розвитку є перехід на інноваційний шлях розвитку. Формально він проголошений як стратегічна задача, але політика держави, спрямована під виглядом необхідних реформ на подальше

скорочення української науки, фактично на думку наукової громадськості, загрожує самому її існуванню. Але ж для досягнення стратегічних цілей потрібне зміцнення інтелектуального потенціалу країни, розвиток її інтелектуальної культури.

Сказане аж ніяк не зменшує значення духовної культури. Без неї суспільство існувати не може. Її роль у розв'язанні завдань, що постають у суспільстві, надзвичайно велика. Але проблеми тут інші. І фокусуються вони на проблемах людини і людських стосунків, цінностей і сенсу життя, місце людини в світі і ставлення світу до людини, прагнення до щастя, протистоянні добра і зла і т.д.

Відмінність духовної та інтелектуальної культури цілком наочно проявляється в тому, що наука існує одна для всього світу, а духовних культур – національних, регіональних – велике розмаїття, що суттєво для процесу глобалізації. Інтелектуальна культура – наука, освіта, технологія – цілком і повністю вписуються в процес глобалізації. Зміст наукового знання, специфіка більшості технічних приладів не залежить від того середовища, в якому вони з'явилися. Будь-яка країна, якщо вона прагне розвивати сучасне виробництво, повинна практикувати, запроваджувати у себе сучасні системи освіти. У цьому зв'язку виникає питання про долі духовної культури різних народів, країн, регіонів, які втягуються в орбіту глобалізації. Більшість дослідників вважають, що формування сучасних технологічних етнологічних укладів в різних країнах, включення їх у світові інформаційні мережі неминуче призводить до потужної експансії західної масової культури, якій місцеві національні культури протистояти не можуть [75, 51].

Існує інша, протилежна точка зору, згідно з якою дія загальних економічних механізмів і наявність однакового технологічного базису не викликає різноманіття культур. Духовна культура ставить межу глобалізації, визначає кордон, який процеси глобалізації не повинні переходити. Це ще раз показує що духовна і інтелектуальна культури відрізняються принципово. Традиційний поділ на матеріальну і духовну культуру повинен бути

відкоригованим: матеріальній культурі протистоїть не лише духовна, але й інтелектуальна культура. Водночас сам поділ на матеріальну і нематеріальну культуру досить умовний і відносний (у західній традиції такого поділу немає), тому що у творіннях матеріальної культури опредметнені результати як духовної, так і інтелектуальної діяльності.

Культура, – як наголошує В.П. Андрущенко, є духовна матриця суспільства і виступає своєрідним зрізом суспільно-історичного процесу з боку його людини творчого змісту, сфери, де об'єктивні закони підкоряються людським цілям для задоволення людських потреб [7, 476-478]. Нормальне функціонування культури вимагає безпосередньо життєвої реалізації, чуттєвої відкритості, цінності для суб'єкта. Як немає людини без діяльності, так не може бути культури без людини, її суспільно-особистісних зв'язків і стосунків, практично – творчої діяльності. Культура стає істиною тоді, коли вона «входить у життя, у звички особистості, виявляється в усій сукупності її соціальної діяльності, її повсякденній поведінці» [68, 183]. Вона є втіленням створених людьми матеріальних і духовних цінностей і постає як опредметнена сутність людини. В міру її розвитку визначається мірою розвитку людини. Інтеграл культури – людина і людяність. Культура – це культ людського буття, творення людини із наявного матеріалу. Створюючи людину, вона творить і саму себе.

Важливо виокремити особливості духовної культури.

1. На відміну від технологічної та соціальної культури, духовна культура не утилітарна. Це найбільш віддалений від практики вид культури (хоча, як і будь-яка культура, вона формується і змінюється залежно від розвитку суспільного життя). Духовна культура за своєю сутністю безкорислива. Її зміст складають не користь, не вигода, а «радість духу» – краса, знання і мудрість. Вона потрібна людям як така, а не заради вирішення якихось прагматичних задач (що не виключає, звичайно, можливість її використання в практичних цілях).

2. У духовній культурі індивід у порівнянні з іншими сферами культури отримує найбільшу свободу творчості. Тут розум людини не пов'язаний практичною необхідністю, він здатний відірватись від дійсності і дати волю своїй фантазії і уяві. Свобода творчості виявляється в міфології, релігії; безмежний простір для творчості надає мистецтво.

3. Творча діяльність у духовній культурі – це особливий духовний світ, створений силою людської думки. Цей світ незрівнянно багатший, ніж світ реальний. В ньому наряду з образами дійсності, існують незвичайні дивовижні явища. В цьому світі наявні міфічні боги, фантастичні гідри, дракони, і русалки. Ми зустрічаємось там з Євгенієм Онегіним, братами Карамазовими, Анною Кареніною, героями М. Гоголя і М. Булгакова. Там відбуваються небачені події – Ісус Навін зупиняє Сонце, із гроба піднімається імператор... Цей світ існує за своїми власними законами, здійснюючи вплив на наше життя (можливо, навіть більше ніж реальний світ чи реально існуючі люди).

4. Духовна культура найбільш чутлива, вона здатна відображати навіть незначні зміни в житті людей, відгукуючись на них змінами в собі. Тому духовна культура перебуває в пасивному русі, будучи найбільш уразливою частиною культури. Через її непрактичність, неутилітарність люди у важких життєвих ситуаціях вбачають у ній непотрібний тягар (технологічна і соціальна культура хоча б у чому-небудь приносять певну користь). Тому соціальні катаклізми завдають їй набагато більшу шкоду, ніж іншим галузям культури. Революції та реформи у суспільстві приводять до занепаду духовної культури. Кардинальні зміни останнього періоду привнесли для неї нову небезпеку. Поглиблюється знедоленість, занепад духовного світу людей. Наприклад, на основі аналізу телевізійних рекламних роликів може скластися враження, що в сучасному світі розкриті віковічна таємниця кохання (яка виявилася простим наслідком використання ароматного мила і дезодоранту запаморочливого запаху); що проблемою, яка найбільше хвилює

людство, є лупа, а предметом найбільш пристрасного інтересу сучасної людини виявляється зубний порошок і засоби гігієни.

Духовна культура потребує турботи суспільства, її збереження і розвиток вимагають від нього відповідних зусиль [19]. Якщо люди перестають цікавитися духовною культурою, вона втрачає внутрішній рух, попадає на полиці бібліотек і в музейні запасники, перетворюючись у забуту, мертву культуру.

Тому і сьогодні, на початку ХХІ століття зберігає свою актуальність Пакт Реріха (міжнародний договір про охорону духовного надбання людства), який у 1935 році підписали представники понад 20-ти країн світу. Договір отримав назву по імені його ініціатора, всесвітньо відомого художника, вченого і громадського діяча – академіка Н.Реріха.

Утвердження ринкових відносин супроводжується новітніми тенденціями у сфері споживання. Це, зокрема, глазур, демонстрація показної розкоші, «магдоналізація» (спрощення і примітивізація потреб). У суспільстві споживання зникається межа між приватним і суспільним життям, приватне життя перетворюється на життя «напоказ», на своєрідне театральне видовище, зрежисоване домінуючими тенденціями моди, сучасними нормами споживання.

І.Дзюба характеризує подібні явища безумовним занепадом моралі і торжеством цинізму і стверджує, що це тільки один з аспектів страшної соціальної хвороби, яка обумовлює втрату совісті, відповідальності, сорому.

Втрачений соціальний сором (сором за те, що ти розкошуєш, а інший бідує), [48] втрачено такт у самоствердженні (безмежне похваляння статками і маєтками серед «нових українців» номенклатури). Вже купляються середньовічні замки у Франції, Іспанії, безмежно дорогі будинки у Лондоні і навіть ділянки на Місяці.

Домінантними цінностями духовної культури, необхідними складовими духовного потенціалу лідера будь-якого масштабу є віра, надія, любов. Саме з даними почуттями завжди сполучене ставлення до світу

(зовнішнього та внутрішнього). Тріада фундаментальних цінностей (віра, надія, любов) взаємопов'язана. Означені цінності не можуть існувати одна без одної.

Віра екзистенціал (екзистенцій на ситуація) граничного буття, що означає відкритість особистості трансцендентному. Віра – це вживання особистості у вічний образ і смисл себе та світу. У цьому її відмінність від надії, що припускає вживання в смисл та образ майбутнього.

Віра і розум, – наголошував Папа Павло II, – два крила людського духу.

В.Шинкарук пропонує таке визначення віри: «Віра – форма, спосіб сприйняття соціальної інформації, норм цінностей та ідеалів суспільного життя, коли вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються як очевидні факти чи характеристики об'єктивно дійсності сущого й належного; засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього [170, 41]. У цьому визначенні наголос зроблено на характеристиці віри як певної форми сприйняття істини, вона постає як віра-вірогідність. Ця форма віри, безперечно, є дуже важливою для процесу життєтворчості, оскільки людина у власному житті завжди так чи так звертається до «досвіду інших, які пережили буття» і саме з цього обирає для себе ті цінності та смисли, моделі поведінки та життєво необхідну інформацію, яка уявляється для неї вірогідною. Але вірити – це не теж саме, що визначати за істину. У вірі розкривається, знаходить прояв щось таке, що має для нас внутрішню, вільно визнану переконливість і цінність, «віра є ніщо інше, як головне і провідне тяжіння людини, яке визначає її життя, її погляди, її прагнення та вчинки [65, 137].

Отже, віра – це всевладне внутрішнє духовне тяжіння особистості. Можна навіть сказати, що життя особистості є реалізацією та демонстрацією того, у що вона вірить. Але віра, як особистісне почуття, може мати різні форми. Людина може «нехтувати своєю вірою, залишати її напризволяще,

пронизувати її пересудами та забобонами, перетворювати її на сліпий та руйнівний фанатизм чи відводити їй один куток своєї душі, до того ж найбільш боягузливий та облудний, вона може зраджувати своїй вірі за розрахунком і гендлювати нею. Але в одному людині відмовлено, одного вона не може, а саме жити без віри [65, 139]. Отже, внутрішній світ лідера передбачає не просто наявність віри як невід'ємної складової його особистості, а певну якість віри, здатність вибирати предмети, гідні духовної довіри.

У цій площині віра постає як форма особистої довіри – довіри до себе, іншого, цінностей, світу, життя загалом. Така віра-довіра стає важливою умовою подолання чужинності, ворожості світу, а звідси – й важливою умовою психологічного комфорту особистості. Крім того, віра і – надія, як форми сприйняття та переживання майбутнього, активізують волю. Без віри і надії людський дух безсилий, так само як без любові він безплідний.

Точно так само можна говорити про реальності, що ховаються за словосполученнями «сподіватися на себе» і «вірити в себе». Маючи надію на себе, ми настільки переповнені самореалізацією, що замикаємося від світу в коридорі своїх перспектив. Вірячи в себе, ми вростаємо у світ, особистісно реалізуємось з усім і в усьому.

Надія егоцентрично напружена, віра наповнена спокійною могутністю свободи від турбот Его.

З іншого боку, надія – це спосіб самовідновлення віри і її входження в конкретику світу. Надія – це юність віри, віра – зрілість надії. Надія з її свіжою безпосередністю і непередбачуваністю необхідна вірі для її відродження й омолодження; але справедливо і зворотне: справжня надія виходить з надр віри. Це відбито в традиційній тріаді християнської культури: «віра – надія – любов».

Віра приходить до того, хто вірний собі; вірність собі означає вірність своїй свободі і своїй любові. Свобода і любов, що проходять крізь час і наповнюють і смисл буття особистості, породжують віру в її дійсності –

вільну від святенництва і фанатизму. Тільки вільний і люблячий здатний бути віруючим. Але і віра, у свою чергу, творить свободу і любов. Віра одночасно і фокусує, і розкриває їх. Завдяки вірі свобода і любов переборюють безодні туги, жаху, відчаю і гніву, знаходячи свої позамежні обриси.

Надія, як екзистенційна ситуація (екзистенціал) граничного буття, виражає відкритість особистості своїм перспективам. Вона існує у сфері позасвідомого, піднімаючись у свідомість тільки в граничному бутті. Надія – це стрижень, що пронизує всі ситуації граничного буття, допомагає зберегти цілісність особистості в тузі, оживляє у відчаї і проясняє в гніві. Більш того, вона дозволяє направити потік гніву в конструктивне русло. Саме завдяки надії гнів, наповнений сліпою силою, що руйнує, прозирає, і особистість виходить з його простору з найменшими втратами.

Надія у структурі життєвої компетентності майбутнього лідера є необхідним знаряддям бачення життєвої перспективи. В.Шинкарук зазначає, що «надія – це одна з форм сприйняття майбутнього, де бажане й життєво необхідне в прийдешньому бачиться й очікується як реальність, що має напевне здійснитись. На відміну від мрії, надія сприймає майбутнє не лише як можливе і тим паче не як вигадку, а як певне, здатне сповнитися, що в самому собі містить сприятливість на настання. Тому ми надіємось [170, 41].

Плекання надії не тільки уможлиблює особистісне бачення власної життєвої перспективи, але й є необхідною умовою самозбереження особистості у ситуації життєвої кризи. Згасання надії на краще перетворює життя на «животіння». Поняття «животіння», як правило, тлумачать як такий стан, в якому життєві сили особистості зведено майже нанівець. Це стан, коли всі життєві потреби та прагнення обмежені боротьбою за виживання. Але на поняття «животіння» можна подивитися й з іншого боку. Це такий стан, коли всі потреби особистості зведені до потреб «живота», але не внаслідок якихось матеріальних труднощів, а внаслідок зневіри у життєвій спроможності надутилітарних, над особових цінностей, внаслідок

руйнування сенсожиттєвої перспективи. Цей психологічний стан можна схарактеризувати відомим висловлюванням: «Треба брати від життя все, оскільки живемо тільки один раз». Звідси постають і дві психологічні реакції на згасання надії та пов'язаного з цим максимального обмеження життєвих прагнень: глибока депресія або тваринна розгнuzданість пристрастей, за якою прихований той самий депресивний стан особистості. Згасання надії, таким чином, постає як руйнування життєвої перспективи внаслідок зневіри у буттєвій можливості досконалості людини та світу, Добра та Справедливості і означає втрату любові до себе й до життя. Плеканню надії може допомогти відкриття та збереження особистістю у собі духовності як певного ціннісно-смислового стрижня власного життєвого світу [146, 51-52].

Виходячи з усього зазначеного вище, можна зробити висновок, що віра і надія (в їх сполученні з любов'ю) є найважливішими екзистенціалами духовності, які мають сенс не тільки у межах християнського світогляду, але й є наріжними за умов зростання духовності на етичних засадах. Саме тому триєдність «Віра – Надія – Любов» (незалежно від того, чи має вона релігійну чи то секуляризовану форму) зумовлює та вможлиблює ефективне формування іміджу політичного лідера.

Любов – екзистенціал людського буття, який окреслює найглибше відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності в з'єднанні з іншою особистістю та світом. Саме в любові найбільшою мірою проявляється принципова відкритість буття людини, що знаменує вихід за межі буденних та граничних ситуацій у метаграничне буття [165, 118-119] українській мові є декілька слів, які означають любов. Це – кохання, любові, милість, любов. При їх вживанні виникає певна ієрархія.

Наприклад, часовий прояв любові називають закоханістю, коханням, а любов як вічне почуття – цілісність, виражається словом «любов».

Прояви любові можна класифікувати Це: 1. любов до себе; 2 еротична любов; 3 над еротична любов.

Любов до себе дає можливість кожної людини пережити, що окрім тілесності вона має ще духовне та душевне начала, які у поєднанні складають особистість. Справжня любов до себе – це зростання та накопичення знань і почуттів, само зміна, яка дає змогу не тільки брати, а й віддавати. Найбільш універсальним проявом любові є над еротична любов. Ця любов виходить за межі егоїзму індивіда.

Любов – це плідна сила людського життя, вона відкриває й народжує прекрасне у людині та у світі. Цю життєдайну силу любові як осереддя духовності можна, за словами В.Шинкарука, схарактеризувати так: «...надзвичайно важливе значення почуттів любові полягає в їх здатності перетворювати знання, ідеї, образи певних цінностей в ідеали. Ідея добра стає моральним ідеалом, коли вона животвориться моральним почуттям, коли служіння добру приносить найбільшу моральну радість, а зрада – горе, муки сумління... Отже, любов є глибинною основою духовності, а відтак і всього духовного життя людини. Це те, що підносить її над усіма марнотами сьогодення до вищих, справді людських, а тому священних поривань [170, 32].

Тому наявність у житті любові в різних її формах завжди вносить у життя особистості лідера відчуття піднесеності, духовної радості, значущості того життєвого моменту, який зараз триває, надає буденності виміру святковості. Це й примушує людину знов і знов подумки повертатися до любовних переживань, прагнути їх упродовж усього життя. Звідси внутрішній світ лідера потребує розвитку здатності до переживання любові у різних її формах, вміння відшукувати гідні любові предмети, які мають справжній особистісний життєвий сенс. Від служіння предмету любові особистість дістає найвищу насолоду, віл втрати – муки та страждання. Але якщо предмети любові не є гідними життєвого служіння, вони можуть зруйнувати особистість та її життя.

Отже, можна стверджувати, що духовна культура є універсальним механізмом адаптації суспільства до різноманітних умов соціоприродного

середовища, де надзавдання взаємодії усіх підсистем культури полягає в забезпеченні самовідтворення суспільства. Ті культурні механізми, які в даних історичних умовах працюють на дане над завдання, можуть вважатися позитивними й прогресивними; і навпаки, явища культури, які перешкоджають його виконанню, наприклад шкідливі пережитки колишніх доцільних інститутів або антигуманні новоутворення, породжені соціальними суперечностями, можуть розглядатися як антикультура, культура з її від'ємним знаком. Тому надзавдання сучасних істинно культурних спільнот є колективне протистояння будь-яким антикультурним проявам у всіх їх антигуманних формах расової й етнічної переваги, мілітаризму і агресії, світової експансії зла й людиноненависництва, нав'язування псевдокультурних цінностей і цінностей, чужих для більшості народів.

Прагнення до найвищих духовних цінностей, їхня реалізація у повсякденному житті людського суспільства і є основною метою справжньої культури, яка завжди і скрізь протистоїть антикультурним проявам чи то у формі «шкідливих пережитків», чи то у формі «антигуманних новоутворень» [174, 9-10].

Концептом «антикультура» доцільно охоплювати такі суспільні явища, процеси, ідеї та відносини, які, за джерелом свого походження (тобто як результати людської діяльності) підпадаючи під загальне визначення культури, одночасно є чимось іншим, оскільки суперечать відшліфованим суспільно-історичною практикою принципам гуманізму і людяності [41, 24]. Це наркоманія, алкоголізм, пияцтво, вандалізм, канібалізм, жертвоприношення, злочинство, брехливість, яким всі народи дають однозначно негативну оцінку, тобто класифікують їх як антицінності, як антикультуру.

Антикультура у вигляді деформації людської природи агресивна, вона роз'їдає живу тканину справжніх культурних цінностей, стає загрозою трансформації їх загальнолюдського змісту [12].

Нещодавно видавництво «Наукова думка» видало «Енциклопедію пороків» [176], в якій розкриваються більш як 100 вад та дефектів людської природи, що виступають своєрідним «підґрунтям» антикультури і підживлюють її.

Антикультура, на думку сучасних вітчизняних дослідників, нині є загрозою для збереження людства, його подальшого культурного розвитку [8].

У науковій літературі антикультурою позначається сталінський геноцид проти «малих» народів і «ворогів народу», фашистську політику і практику Гітлера та його прибічників, американську агресію у В'єтнамі і Іраку, радянську – в Афганістані, геноцид, різні форми расизму, сіонізму, шовінізму.

З іншого боку, амбівалентно, суперечливо оцінюються результати наукової діяльності, зокрема в галузі ядерної фізики, біології, генної інженерії. Як результати наукової творчості вченого, вони звичайно ж є складовими культури. Однак, як елементи, на основі яких створена зброя масового знищення людей чи спроби штучної зміни їх природних характеристик, вони навряд чи відповідають цьому визначенню. Більше того, їх можна віднести до антицінностей і позначити терміном «антикультура». Не випадково, практично всі видатні фізики ХХ століття (Н.Борг, М.Борн, В.Гейзенберг, Р.Опенгеймер, А.Сахаров, А.Ейнштейн та ін.), наукові розробки яких лягли в основу створення термоядерної зброї, після перших ж наслідків її випробування, радикально переглянули свої погляди і світоглядні установки на добро і зло в гуманно-людському вимірі.

Нещодавно у науковій літературі стала обговорюватися проблема, яка отримала назву «культура насилля» [5, 142-155]. Ця дискусія виникла у зв'язку з публікацією статті А.Я.Флієра [161], в якій він обґрунтував тезу про те, що насилля «безумовно, відноситься до переліку форм людської культури», оскільки воно «являється доволі поширеною формою ціле орієнтованої і осмисленої людської діяльності» [161, 202]. У зміст поняття

«насилля» він в якості основних включає шість видів різноманітних діянь: вбивство чи нанесення шкоди здоров'ю людини, замах на чуже майно, обмеження свободи дій, примус до будь яких дій, насильницька зміна державного ладу, а також етнічної, соціальної, політичної, конфесійної та іншої ідентичності людини [161, 202].

На наш погляд, включення у список культури цінностей насилля, як відкритого і яскраво вираженого зла, повністю і остаточно дискредитує не лише моральність самого списку культури (переліку духовних цінностей, вироблених людством за всю його історію), але й статус культури (що «стоїть» за ним) як своєрідного зберігання загальнолюдських цінностей.

Сьогодні переосмислюється і по-новому оцінюється все те, що зводить бар'єри сприятливим умовам людського існування і людяності взагалі. В галузі економіко-виробничої діяльності, наприклад, останнє пов'язується з технологіями, що руйнують екологічну рівновагу в природі; небувалим раніше забрудненням довкілля шкідливими відходами промислового виробництва [149].

У сфері політики також існують брудні технології, якими користуються політичні шахраї, що прагнуть будь-якими засобами захопити політичну владу і використати її у власних, корисливих цілях. Вони маніпулюють свідомістю людей, використовуючи галасливу нав'язливу рекламу, шоу-бізнес, моду, політичну пропаганду. Реклама, зокрема, створює мотивацію вчинків, значною мірою обмежуючи вибір людини. Вона формує у суспільній свідомості ідеальну й достатньо привабливу модель існування, впроваджуючи конкретну систему цінностей, що констатують соціальну ієрархію. Реклама широко експлуатує традиції, почуття любові, надії, самобереження тощо. Вона є такою соціальною практикою, що пов'язана з потребами пересічної людини, якій нав'язується не лише певні товари і послуги, а й ідеологічний код, що вибудовує систему цінностей: політичних, моральних, економічних, юридичних, сімейних, тощо.

Не можна не згадати кіно та телебачення, інші засоби масової інформації і їх вплив на свідомість людей неможливо переоцінити. Тут теж спостерігається проблема, пов'язана зі спрямованістю на здобуття грошей за будь-яку ціну. Серіали, зорієнтовані на висвітлення і життєвих проблем, пропонують зовсім не моральні шляхи їх вирішення. Люди, а в першу чергу молодь, довіряють телебаченню більше, ніж іншим носіям інформації. Це, у свою чергу, призводить до впливу телевізійних шаблонів поведінки, що не може не впливати на моральний стан суспільства. Ще одна проблема, пов'язана з телебаченням, полягає в тому, що будь-які екранізації класичних творів спрощують їх, не змушують людину замислюватися, а тим самим відсторонюють від, процесу співтворчості. Реклама, серіали, що відображають різноманітні «життєві» передачі та шоу, відривають людину від реальності, нав'язують їй свої думки та уявлення про світ, про життя, мораль. Вони не дають можливості людині на хвилину залишитись сам на сам із собою, своїм «Я», що не дає змогу оцінити своє положення у світі та сформулювати свою власну думку та уявлення. Це проявляє себе в поведінці людей як біороботів, в яких закладають певні програми, а, виходячи з цього, відкидається мораль як щось непотрібне.

Також треба відмітити процес романтизації кримінального стилю життя, який привчає людину до життя за чужий рахунок, створює передумови для зверхнього ставлення до інших людей та їх праці. Це призводить до занепаду духовного світу людини, примітивізації її потреб.

Політичні ділки і ловкачі цілеспрямовано продукують соціальні міфи, створюють потужну міфоіндустрію, враховуючи рівень суспільної довіри; рівень і характер загальної культури (люди різної культури по-різному піддаються міфологізації й сприймають різні міфи: для інтелектуалів потрібні більш витончені міфологічні побудови); забезпеченість інформацією (як надлишок, так і нестачу практики стає зрозумілим далеко не відразу і не кожному).

Розглядаючи антикультуру та її носіїв, зазначимо, що вона базується на певному типові особистості, соціальному характерові, який у сучасній науці дістав назву «авторитарного», і водночас формує його [145, 6].

Такі риси авторитарного типу особистості як агресивність, прагнення до влади, ненависть до представників інших етнічних груп і стереотипність мислення, дають ученим підстави розглядати цей тип як основу для виникнення тоталітарних режимів. Прихильники цієї концепції пов'язують факт перемоги фашизму в Італії та Іспанії і нацизму в Німеччині з проявом у суспільствах цих держав певних соціально-психологічних рис, які формують «фашизоїдний» соціальний характер. Цей тип особистості вважається масовим, через що сучасні ліберально-демократичні режими можна розцінювати як «фашизоїдні», тобто такі, що несуть у собі постійну загрозу фашизму. На думку, наприклад, Т.Адорно, «політичні настанови авторитарної особистості полягають у некритичному ставленні до існуючих порядків і в шаблонності мислення, яке характеризується стереотипами пропаганди, святенництвом, презирством до бідних, в орієнтації на владу і силу» [145, 7].

Психопатологічна палітра авторитарної особистості містить кілька різновидів, у тому числі садистсько-мазохістський та інші подібні патологічні типи характеру (наприклад, некрофільний), основою яких, за Е.Фроммом, виступає «найбільш злоякісна деструктивність і нелюдськість», що є водночас «найтяжчим патологічним станом [112, 170].

Некрофільного характеру має установка на володіння, владу й силу, орієнтація на минуле, механічне сприйняття життя і примусовий педантизм, садизм, схиляння перед технікою, особливого роду відчуженість [112, 192]. Такі самі риси притаманні носіям зантропічних ідеологій типу фашизму, більшовизму і сіонізму. Загалом некрофілія (типовими некрофілами були Л.Троцький, А. Гітлер, Й. Сталін) «є найхворобливішою і найнебезпечнішою серед усіх життєвих орієнтацій, на які здатна людина» [164, 35].

XX століття назавжди увійшло в історію людства як століття небачених досі світових воєн і жахливих соціальних потрясінь, що коштували людству мільйонів жертв. Більшовизм і фашизм, незважаючи на зовнішню відмінність, мають глибоку спорідненість, суть якої полягає у протистоянні культурному розмаїттю світу, у прагненні уніфікувати його тотальним знищенням супротивників «нового порядку на віки». Необхідним соціальним ладом, що забезпечує існування таких ідеологій, є тоталітаризм, який, у свою чергу, спирається на маргінальні й люмпенізовані елементи, що нерідко є основними носіями соціальної патології, і водночас вербує їх. Ця люмпенізована й маргінальна маса, перебуваючи під антикультурним впливом псевдовчень, формує відповідні типи соціального характеру, дослідження яких стосується зазвичай царини психоаналізу або клінічної психіатрії. Тоталітарна ідеологія цілковито перебудовує суспільство, його економічне, соціальне, духовне і, навіть, повсякденне життя створенням системи політичного панування, що ґрунтується на насильстві і здійснюється цілісним військово-бюрократичним апаратом. При цьому створюються і широко впроваджуються міфологеми про якусь вибраність, винятковість, безпрецедентність певної раси, нації чи соціального класу, яка з огляду на свою «неповторність» нібито має «природне право» керувати іншими расами, народами і соціальними групами й навіть «організацію» суспільного життя за принципами «надзвичайного стану», що супроводжується мілітаризацією. Це досягається застосуванням прямого терору, ініційованого зверху, який активно підтримується й здійснюється люмпенізованою частиною суспільства (у тому числі й люмпен-інтелігенцією). Форма збройного терору створює модель «соціального порядку», відповідно до якої структурується усе суспільство. Домінуючою формою соціальних відносин в умовах тоталітаризму є політика, що ґрунтується на прямому насильстві, тому «політизація» тоталітарного суспільства неминуче супроводжується його мілітаризацією і бюрократизацією [145, 352].

В останні десятиліття в країнах Заходу утверджується нова культура «звільнення», яку Папа Римський Іван Павло II назвав «Культурою смерті» [27, 22]. Означена культура починає домінувати не лише у США, але і в цивілізованих країнах Західної Європи.

Скрізь, де простягла свої щупальця цивілізація, відбулася культурна інверсія, було відкинуто колишні стандарти, етику і справедливість. Цивілізація, що ґрунтувалася на вірі а з нею культура, мораль, відходять у минуле, і скрізь відбувається їх заміна новою вірою, новою мораллю, новою культурою – культурою смерті.

Патрік Дж. Б'юкенен одну із своїх книг назвав «Смерть Заходу», аналізуючи процеси, що відбуваються в соціокультурній сфері сучасних західних країн. Ось як він пояснює це сам. «Ця назва означає: що, крім культурного поділу і масової імміграції, які загрожують Америці балканізацією, нас підстерігає інша, набагато серйозніша, небезпека. Захід вимирає. Народи Заходу перестали відтворювати себе, населення західних країн стрімко скорочується. Від самої Чорної Смерті, що викосила третину Європи в чотирнадцятому столітті, нам не загрожувала небезпека більш серйозна. Нинішня криза загрожує знищити західну цивілізацію. Нині в сімнадцяти європейських країнах смертність значно перевищує народжуваність, домовини в них потрібні куди частіше, ніж колиски. Це Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Данія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Португалія, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія і Естонія. Католики, протестанти, православні — всі вони беруть участь у грандіозній похоронній процесії західної цивілізації.

Новий гедонізм, як уявляється, не дає пояснень, навіщо продовжувати жити. Його перші плоди здаються отруйними. Невже ця нова культура «звільнення», що стала такою привабливою для нашої молоді, насправді стане смертоносним канцерогеном? [27, 22]

«Поява книги Б'юкена, – пише Андрій Столяров у післямові «Сутінки богів» до праці Б'юкена «Смерть Заходу», – закономірна. Як могутність

древньої римської імперії – а таку аналогію автор книги проводить – свідчило про її близький занепад, так і нинішня могутність США, очевидно, являється ознакою краху, що наближається всієї атлантичної цивілізації [148, 414].

Основною причиною кризи Сполучених штатів, втім, як і Європи, яку П.Б'юкен з ними об'єднує, він вважає зростаючу депопуляцію в цих двох регіонах – і пов'язану з нею імміграцію із країн другого і третього світу.

Виникнення «іншої» Америки, яка пережила масштабну етнічну трансформацію, сприяли певні соціальні фактори.

Перший фактор – руйнування традиційної сім'ї, яка вже канула в минуле.

Другий фактор – поява в якості рушійної соціальної сили «вільного покоління», яке засвоїло цінності, що принципово відрізняються від цінностей традиційної Америки. Серед нових цінностей – це і заперечення авторитету батьків, школи і суспільних інститутів, тут і загальний проміскуїтет – безладні сексуальні стосунки, тут і життя винятково «для себе», жага видовищ і розваг, тут і справжня «війна проти дітей», що заважають сприймати радощі матеріального існування, тут – аборти, гомосексуальні зв'язки, висміювання християнства і громадянського обов'язку.

Головним в моралі нового покоління стали не високі релігійні принципи, які зробили Америку могутньою державою, а егоїстичний гедонізм – прагнення отримати задоволення «тут і зараз». Замість духовного сенсу – кар'єра і гроші, замість сім'ї – необмежений секс, замість морального життя, дарованого Богом – наркотики і евтаназія [148, 414-420].

Антикультура поширюється і в духовній сфері українського суспільства, зокрема, в релігії, літературі та мистецтві. В умовах плюралізму, на принципах якого ґрунтується духовна сфера демократичного суспільства, допускається наявність різнопланових, навіть прямо протилежних ціннісних орієнтацій; знімаються всі обмеження, регламентації, втручання у творчий

процес. Але є ще інше сторона ситуації – людська, морально-гуманістична. Нерідко з'являються «шедеври» духовної творчості, які не відповідають загальнолюдським пріоритетам. Більше того деякі з них нав'язують іншим людям передовсім молоді антигуманні, аморальні зразки поведінки, які фактично ведуть до героїзації злочинності, жорстокості, фанатизму, насилля [5, 142-45].

Навряд чи можна назвати означені «зразки» культурою. Це антикультура, до якої має бути сформоване негативне ставлення.

На жаль, в суспільстві є окремі представники влади різних рівнів, політичних партій, ідеологічних установ, засобів масової інформації, які дистанціюються від цієї проблеми, заявляючи, що відносно духовних цінностей індивід має робити вибір самостійно.

Антикультура проявляється і у сфері спілкування (у порушенні норм мовленнєвого етикету). Найбрутальнішим із них є вживання інвективної (лат. *Invectiva* (*ovatio*) – лайлива (промова), лексики – образливих слів, лихослів'я, лайки. Це вербальний або невербальний (непрстойні жести, пози) замінник фізичної агресії.

Антиетикетна комунікативна поведінка також має національні особливості. Основою класифікації інвектив є уявлення народів про непристойну поведінку, порушення табу, внаслідок чого людина втрачає гідність та людську подобу. Зазвичай інвективи є поєднанням непоєднуваного – високого (піднесеного) і низького, сакрального і профанного. Інвективна лексика скатологічного і коїтального характеру поширена у різних країнах світу.

Крім інвектив, пов'язаних із тілесними функціями, поширеною практикою лихослів'я є зооніми – назви різних тварин, яким приписують певні недоліки (пес, віслюк, коняка, свиня, сучий син і тощо).

В комунікативній практиці іноді до інвектив вдаються заради епатажу, для заповнення пауз між словами, що з часом перетворюється на брудну звичку [136, 117-119].

Культура мови має сильний вплив на моральний вигляд людини, її ставлення до оточуючих. Ми спостерігаємо спрощення, вульгаризацію та в певному сенсі деградацію мови, а відповідно і мислення. Неможливо уявити, щоб улюблений герой популярного серіалу, який являє собою кримінальну особистість, розмовляв літературною мовою. Те ж саме можна сказати і про сленг. Багатьох артистів, співаків, які виступають на сцені перед мільйонними аудиторіями.

Чистота мови і культури мовлення – одна з головних умов на шляху культури [39, 43]. Чому? Тому, що мова є велика тайна – душа нації, відображає безпосередньо її стан. Знівечення мови свідчить про те, що з душею не все в порядку. Не так просто собі уявити, що мова передіснує, задана визначально кожному народові [43, 314].

Слово дано, щоб зняти розрив між думкою і сушим. Якщо основна функція мови мислетворча, то само собою, збіднення мови веде до збіднення думки чи оглупіння людей. Великий моральний злочин вчиняють ті, хто на догоду дурному смаку виправдовують лихослів'я.

Загалом антитетична поведінка у всіх її проявах свідчить про низьку морально-духовну культуру людини, відгороджує її від культурно організованого соціального середовища.

Отже, можна констатувати, що універсальним концептом «антикультура» охоплюється все те, що зводить бар'єри розвиткові людини, цивілізаційному поступу людства. Антикультуру в цьому контексті можна розглядати як прояв і результат дегуманізації людських відносин, відхід від загальнолюдських духовних цінностей і пріоритетів, втрату моральних орієнтирів, що ґрунтуються на розумі, вірі й істинному людинолюбстві.

Відокремити культуру від антикультури нерідко буває надзвичайно важко: багатьом історичним явищам згодом дають іншу, навіть протилежну оцінку.

Вдосконалюючи форми і методи виховання молодих лідерів, необхідно враховувати, що людинотворча сутність культури в зазначених вище

життєвих ситуаціях «нівелюється» і набуває відчужених форм. «Культура, – як правомірно зазначає відомий український дослідник В.Андрущенко, – втрачає гуманістичний характер і фактично перетворюється на антикультуру, бо замість того, щоб піклуватися про людей, вона підноситься над ними як чужа їм сила [7, 478].

Поза культурним полем духовна енергія перетворюється у нерозумну стихію. Демократія, свобода, перекручено сприйняті, призводять до всездозволеності; краса – до спотворення; культ грошей – до культу насилля, проти яких в Україні немає імунітету.

Занепад культури є причина і наслідок деградації суспільства, що забуло про людину. Культура – душа нації, якщо відходить душа – гине тіло. Культура не тільки національна, але й індивідуальна, – у кожного своя душа і у всіх одна [19]. Падіння культури в межах нації призводить до її виродження. І вже смертність значно випереджає народжуваність, більше половини дітей з серйозними фізичними і психічними недугами. Жоден із мислячих не може не задуматися про причини означеної антропологічної катастрофи.

Одна із головних – зневажання культури: руйнуються пам'ятники, ледь виживають музеї (тримаються за рахунок ентузіастів), бібліотеки. Набирає сили ерзац-культура, що розтліває душі. Звідси національні біди: від пияцтва, зростання злочинності до наркоманії, процвітання корупції. Культуру продовжують фінансувати за залишковим принципом, з причини безвідповідальності чи безкультур'я [39, 42-43].

Ознаки деструктивної ролі антикультури помітні всюди. Суспільство страждає від проявів сваволі та ілюзій. «Вірус» сваволі і безкультур'я, проникнувши в кожную клітину суспільного організму отрує наше життя. І це тому, що «вірусоносіями» є не лише українська влада, а й самі громадяни [83, 62].

Аналізуючи рівень політичної культури українських політиків, дослідники констатують, що він сьогодні на порядок нижчий, ніж політична

культура передової громадянської частини українського суспільства. Після Помаранчевої революції, а згодом після виборів 2006 року відбулася механічна, кількісна зміна одних політичних еліт на інші, і ці інші настільки далекі від ідеалів політичної культури, що це може бути небезпечним з погляду демократичного розвитку суспільства [103, 72]. На регіональному рівні також не відбулося-реальних змін у бік демократичної політичної культури. Громадянське суспільство на сьогодні не отримало жодної допомоги з боку нової влади для свого розвитку, ті чи інші елементи владних еліт мають ніби якусь фобію перед громадянським суспільством, не визнають його як самодостатнього політичного актора.

Наявні дві тенденції одна з них – це успадкованість старих політичних практик і політичної культури, яка властива більшості керівних еліт, інша течія – це знову ж таки автономний, громадянський, але латентний рух у самому суспільстві. Ці тенденції спрямовуються в різні річища, і поки що вони не збігаються. А відтак, відбувається перетворення українського політикуму в якісь перманентні стрибки, що, в свою чергу, засвідчує загальнокультурний політичний рівень середньостатистичного нового українського політичного лідера.

Якщо взяти Верховну Раду України, то серед народних депутатів чимало малокультурних: хто голосніше репетує з трибуни, той мудріший.

А тим часом Україна не має європейського рівня парламенту. Замість Верховної Ради, Україна має «суперакадемію брехні, інтриг та марнослів'я».

Український парламентаризм – це низький рівень цивілізованості, схильність до кайдашизму, розбрату і чвар, некеровані вибухи емоцій, протиборство. Це не культура, не демократія – це психологія юрби, де за відсутності «твердої руки» кожен бажає бути гетьманом. Психологія юрби просто не терпить одноосібного (президентського) правління, а дорогі їй серцю щорічні, щопіврічні, можливо, й щомісячні вибори лідерів (колись – кошових, гетьманів, голів колгоспів, а зараз – міністрів, прем'єрів, президентів) лише породжували і породжуватимуть психологію тимчасовців,

хапуг, корупціонерів, що більше дбають про власні інтереси, аніж про державні.

У кризовий період риси політичної культури лідера можуть набувати певних соціопатій. Р.Мертон показав, що за умов аномії втрачається узгодженість суспільно значущих цілей діяльності людей, з одного боку, і соціально схвалених засобів реалізації – з іншого. За таких умов одні люди старими засобами намагаються досягти нових цілей, а інші – новими засобами реанімувати старі (скажімо, комуністи, які апелюють до демократичних норм у спробі зняти заборону щодо діяльності КПРС).

До соціопатій можна віднести різні види соціофобії. Характерною ознакою української ситуації є те, що в останні роки політики активно використовують засоби масової інформації для пропаганди страху. Тривалий час населення перебувало в просторі завищених сподівань. Але погіршення життєвих умов призвело до ситуації тривожного очікування, побоювання людей за завтрашній день.

До соціопатій відноситься і феномен «вишколеної» соціальної безпорадності, корені якої криються у комуністичному патерналізмі. Суть цього феномена зводиться до того, що політики здебільшого орієнтуються на ті форми боротьби (мітинги, демонстрації, петиції), які об'єктивно не поліпшують ситуацію, а створюють враження «шумового ефекту». У таких акціях відсутній будь-який конструктивізм, а лише повторюються гасла багаторічної давності. Проте, з одного боку політики, з іншого – галасливі їхні послідовники у взаємній безпорадності намагаються імітувати «бурхливу» політичну діяльність, яка, на їхню думку, має, вплинути на поліпшення життя. В ситуації, коли швидко втрачається довіра до всіх політичних інститутів, масова свідомість здебільшого виявляється у соціально-психологічній амбівалентності – суперечливому поєднанні взаємовиключених орієнтацій – демократичних і тоталітарних.

Кризовий період не тільки поглибив і загострив українські ментальні настанови, які трансформувалися у певні соціопатії, а й значною мірою скоригував традиційно слабкі культурні риси.

Сьогодні в Україні складається ситуація, за якої без реформування політичної, правової, економічної і духовно-культурної системи неможливе сформування сучасної демократичної духовної культури з одного боку, а з іншого – без формування означеної культури неможливе реформування соціальних інститутів. Тому необхідно забезпечувати через засоби масової інформації ідеологічну основу реформ і підготовку управлінської еліти, здатної мислити і діяти в умовах інноваційного вектору соціально-економічного розвитку України.

Таким чином, у просторі духовної культури українського суспільства, в ціннісній системі населення України сьогодні відбуваються складні і суперечливі процеси. Деякі позитивні явища супроводжуються несприятливим соціальним фоном и соціально-економічними процесами. Бідність, низький рівень і якість життя основної маси населення, недоступність багатьох благ культури, зумовлене цим збіднення і «одомашнення» вільного часу і дозвілля, усереднення і масовізація культурних процесів стикаються з нереалізованими очікуваннями і потребами населення в більш високому порядку.

Люди, переважно, критично оцінюють ситуацію в духовній культурі, культурну політику і дії владних структур в цій галузі. Не долається і, навіть, поглиблюється взаємне відчуження народу, інтелігенції, влади. Збільшується відсоток тих, хто розглядає можливість виїхати з України в пошуках кращої долі. Це – свідчення неефективної політики держави, показник необхідності її рішучої корекції і раціоналізації. Зокрема, це стосується освітньої політики. Значення інтелекту як стратегічного ресурсу розвитку суспільства і особистості (у тому числі і особистості лідера) «владно диктує потребу прискореного й універсального розвитку особистості, що здійснюється, насамперед, засобами освіти, культури і виховання» [7, 461].

Висновки до третього розділу

Культура – це духовна матриця суспільства, що виступає своєрідним зрізом суспільно-історичного процесу з боку його людинотворчого змісту, сфери, де об'єктивні закони підкоряються людським цілям для задоволення людських потреб. Культура, перш за все, – явище «аксіологічне», що припускає моральну здатність окремого індивіда підкорити себе загальнозначущим гуманістичним цінностям, що виходять за межі його індивідуальної самореалізації.

Духовна культура — це, насамперед, перетворення духовного світу, а завдяки йому — і соціального буття індивіда, суспільства через вплив культурних традицій, різноманітного комплексу норм, що регулюють життєдіяльність соціуму. Вона включає пізнавальну, моральну, політичну, правову й естетичну культуру. Духовна культура, як елемент духовного життя, суспільних відносин, включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціальною, гуманістично значимою діяльністю людей щодо освоєння, творення буття.

Для України ця проблема особливо суттєва: сьогодні оптимальною траєкторією її економічного розвитку є перехід на інноваційний шлях розвитку. Формально він проголошений як стратегічна задача, але політика держави, спрямована під виглядом необхідних реформ на подальше скорочення української науки, фактично, на думку наукової громадськості, загрожує самому її існуванню. Але ж для досягнення стратегічних цілей потрібне зміцнення інтелектуального потенціалу країни, розвиток її інтелектуальної культури. Сказане аж ніяк не зменшує значення духовної культури. Без неї суспільство існувати не може. Її роль у розв'язанні завдань, що постають у суспільстві, надзвичайно велика.

Відмінність духовної та інтелектуальної культури цілком наочно проявляється в тому, що наука існує одна для всього світу, а духовних

культур – національних, регіональних – велике розмаїття, що суттєво для процесу глобалізації. Інтелектуальна культура – наука, освіта, технологія – цілком і повністю вписуються в процес глобалізації. Зміст наукового знання, специфіка більшості технічних приладів не залежить від того середовища, в якому вони з'явилися. Будь-яка країна, якщо вона прагне розвивати сучасне виробництво, повинна практикувати, запроваджувати у себе сучасні системи освіти.

Домінантними цінностями духовної культури, необхідними складовими духовного потенціалу лідера будь-якого масштабу є віра, надія, любов. Саме з даними почуттями завжди сполучене ставлення до світу (зовнішнього та внутрішнього). Тріада фундаментальних цінностей (віра, надія, любов) взаємопов'язана. Означені цінності не можуть існувати одна без одної.

Сьогодні в Україні складається ситуація, за якої без реформування політичної, правової, економічної і духовно-культурної системи неможливе формування сучасної демократичної духовної культури з одного боку, а з іншого – без формування означеної культури неможливе реформування соціальних інститутів. Тому необхідно забезпечувати ідеологічну основу реформ і підготовку управлінської еліти, здатної мислити і діяти в умовах інноваційного вектору соціально-політичного розвитку України.

Розділ 4

РОЛЬ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Період трансформації соціально-економічних засад суспільного життя супроводжується інтенсивним пошуком нових орієнтирів формування соціальних та духовних цінностей, духовного потенціалу суспільства. Особливу місію покладено на освіту, яка за ефективної організації навчально-виховного процесу і управління ним здатна вирішити цю проблему. Вища професійна школа не просто «кузня кадрів», вона є центром духовної культури, джерелом гуманістичних знань і морального виховання, продуцентом високого інтелектуального та освітнього рівня особистості.

Утвердження духовних цінностей, яке є наріжним чинником просування українського суспільства до демократичної консолідації, досягаючись різними засобами – політико-правовими, економічними, морально-етичними – чи не найважливішим є формування людини як особистості через освіту. В цьому сенсі освіта, як сфера соціокультурної практики, спрямована на виховання таких особистостей, які водночас відчували б себе громадянами європейського світу, поділяючими європейські цінності, набуває пріоритету як один з найголовніших чинників формування духовної культури політичного лідера.

Освоєння означених цінностей відбувається через освіту. Предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності молодшої людини: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як найвищої диспозиційної підсистеми особистості; процес усвідомлення самого себе, свого минулого й теперішнього; врівноваження турботи про власне життя з ідеєю чи ідеалом; ідентифікація себе з нацією, державою, сучасною цивілізацією. Стратегічною метою освіти й суспільного виховання має стати формування активного, гуманістично

спрямованого громадянина демократичного суспільства, життєдіяльність якого заснована на національно-культурних і загальнолюдських цінностях. Реалізація ж засобами освіти означеної мети передбачає передусім виявлення індивідуальності майбутнього лідера, збалансованість його фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку; формування компетентної особистості; виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством загалом. Виконання освітою цих завдань, формування у молоді відчуття межі між демократією і анархією, між особистою свободою і правилами громадянського співжиття; розуміння цінності людської свободи можливе лише на основі загальнолюдських гуманістичних, демократичних цінностей.

За сучасних умов особливо важливо оцінювати не лише за обсягом отриманих знань і вмінь, а й за результативністю їх трансформування в пріоритети й ціннісні настанови, а також – у відповідні рівні компетенцій. Серед них політична й соціальна розкриваються в умінні брати участь у виробленні спільних рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати відповідальність на себе, бути активним у функціонуванні та поліпшенні діяльності демократичних інститутів; економічна – забезпечує передумови для повноцінної життєдіяльності в сфері матеріального виробництва, розподілу та споживання матеріальних ресурсів; мовна ж стосується опанування усним і письмовим мовленням державною, рідною та іншими мовами; культурна формує здатність до діалогу, взаємоповагу між громадянами, вміння жити у злагоді з представниками інших культур, мов і релігій; інформаційна забезпечує засвоєння нових технологій, розуміння їх необхідності та вміння їх застосовувати, формує критичне ставлення до інформації; екологічна спрямована на гармонізацію відносин людини з природою. Важливе значення тут посідає розуміння необхідності й готовності до безперервної освіти впродовж життя, прагнення до постійного збагачення свого духовного світу.

Глобалізація і динамізація соціуму, ущільнення комунікаційних зв'язків, входження в добу якісно нових інформаційних, технічних та технологічних можливостей посилюють значення освіти. Настав час Homo educatus. Саме ж лише освічена людина може стати рівновеликою цінністю щодо природи й космосу, уможливити втілення ноосферної парадигми.

В державній програмі «Освіта. Україна XXI століття» та прийнятій другим Всеукраїнським з'їздом працівників освіти і затвердженій указом Президента України Національної доктрини розвитку освіти України у XX столітті намічено заходи і визначено принципові положення, що відповідають потребам особистості і суспільства, які постійно змінюються.

У цих документах зазначається, що метою навчання і виховання є гармонійно розвинута, високоосвічена, соціально активна і національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями патріотичними почуттями; особистість має стати носієм кращих досягнень національної та світової культури, здатної до саморозвитку та самовдосконалення.

Реалізуючи ці програми, сучасна вища школа має здійснити формування фахівця-інтелігента, який буде впливати на забезпечення духовного життя суспільства, виступати як творець, охоронець і споживач духовних цінностей.

На думку вчених, основними рисами духовного світу сучасного інтелігента виступають:

- професіоналізм (досконале знання своїх професійних обов'язків, навички їхнього використання);
- соціальна і моральна відповідальність за дії, пов'язані з виконанням фахових обов'язків;
- високі морально-психологічні якості фахівця;
- здатність відстоювати та відроджувати національну самосвідомість;

– духовність як інтегральна людська якість, яка характеризує ступінь вивчення в особистості ціннісних орієнтацій на добро, красу, любов, творчість, свободу [100, 163-164].

Найбільш важливими для успішного у діяльності лідера і керівника будь-якого масштабу є такі якості як професійна компетентність, що передбачає наявність знань та досвіду у вирішенні технічних, економічних, організаційно-управлінських завдань, а також знань у галузі психології, соціології та права, це також знання принципів управління,

Високої оцінки заслуговують такі організаційні здібності та ділові якості: почуття особистої відповідальності за доручену справу; уміння підтримувати сприятливу психологічну атмосферу в колективі; уміння координувати дії співробітників, делегувати повноваження; оперативне вирішення виникаючих проблем, а також прагнення до самовдосконалення.

Серед морально-етичних якостей слід особливо виділити такі: комунікабельність, доброзичливість; знання психології й індивідуалізований підхід до команди справедливість і порядність; наявність чітких цілей, послідовність у вчинках; самокритичність, уміння за будь-яких обставин бути стриманим, розсудливим і врівноваженим, не втрачати здатності приймати оптимальні рішення в критичних ситуаціях.

Якості, необхідні для успішного виконання функціональних обов'язків, формуються у процесі опанування професії, а їхній комплекс, що визначається специфікою змісту й характеру праці, знаходить своє відбиття в особливій формі соціальних експектацій – ідеальному образі представника цієї професії. І під впливом цих очікувань, а також особистого досвіду у працівника формується власний образ, до якого він прагне і від якості якого залежатиме кінцевий результат роботи. Тому визначення уявлень про ідеального представника їхньої професії, ступеня відповідності цих уявлень до нормативних вимог, вивчення співвідношення особистісного аспекту сприйняття професії з образом ідеальної особистості допоможе визначити,

наскільки правильно людина усвідомлює свою професійну роль, а також чи існує сприятлива основа для освоєння цієї ролі.

Діючи за умов, коли більш повний прояв здібностей людини сприяє повнішій реалізації інтересів, фахівець стає зацікавленим у нарощуванні свого потенціалу за рахунок широкого спектра особистих рис – ініціативи, творчості, підприємницьких здібностей, прагнення до активної діяльності, самореалізації та саморозвитку. Це актуалізує формування орієнтації на індивідуальну відповідальність, активність, ініціативність, творче ставлення до праці, інноваційне мислення, раціоналізм, прагнення до самовдосконалення, постійного поповнення знань та підвищення кваліфікації. Орієнтація на максимальні досягнення у праці стимулюватиме розвиток таких рис, як сумлінність, ділова обов'язковість, дотримання встановлених норм, при цьому не тільки правових, але й моральних.

Система освіти покликана допомогти майбутнім лідерам адаптуватися до реалій сучасного мінливого і суперечливого світу, що вимагає нових компетенцій, адже ускладнення всіх форм життя, упровадження високих технологій вимагають просування результатів людської діяльності. Знання, інформація стають у сучасному світі виробничими ресурсами. Тому закономірно на перше місце виходить питання щодо зростання ролі освіти, якості знань, умілого їхнього застосування. Водночас динаміка суспільних процесів у світі, небачені раніше можливості перетворення соціального і природного середовища, які дає науково-технічний прогрес, робить особливо небезпечними будь-які вияви некомпетентності й обмеженості мислення.

Ці проблеми активно вирішуються як науковцями (В. Андрущенко, М. Лукашевич, В. Журавський та ін.), так і організаторами освітньої діяльності – ректорами вищих навчальних закладів (В. Андрущенко, В. Астахова, М. Згуровський, В. Багіров, В. Черних та ін.), які обґрунтовують ідею про те, що вищий навчальний заклад повинен жити в режимі розвитку, своєчасно відповідати на виклики часу, адекватно реагувати на і трансформації в суспільстві, водночас випереджаючи вимоги сьогодення, і

прогнозуючи майбутні ситуації та готуючи студентів до успішного розв'язання; майбутніх проблем. Причому стрижнем цієї діяльності має стати зміцнення мотивації на власні зусилля, адже «запуск» та підтримка внутрішньої активності важлива проблема освітньої діяльності та соціальної практики.

У контексті вирішення завдань підготовки сучасного, лідера продуктивним виявляється компетентнісний підхід в освіті, що позначає її цілепокладальний характер. Введення поняття «компетентність» має для вищої освіти методологічне і методичне значення, тому що воно виявляє результативність «включеності» студентів в освітній процес і дозволяє здійснити операційну оцінку теоретичної підготовки майбутнього лідера та його умінь застосовувати знання у проблемних ситуаціях (дискусіях, у ділових та імітаційних іграх, кейс-стаді тощо).

Компетентність – це поняття, що, з одного боку, могло б асимілювати нові відкриття й розробки, які стосуються людського пізнання і практики, з іншого – дозволяло б визначити освітні вимоги в кожному класі педагогічних ситуацій (для кожного типу, профілю, щабля освітніх систем).

Як показує практика, знання й уміння, навіть певні творчі здібності згодом застарівають, виявляються неадекватними новій історичній ситуації. Таке відставання є, так би мовити, «родовою вадою» освіти. А за прискорених нагромадження знань, зміни технологій та соціокультурних умов таке відставання відтворює й поглиблює перманентну кризу освіти. Компетентність же не прив'язана жорстко до певних освітніх структур, знань цінностей. Змінюються ситуації, трансформуються культурні зразки (інтелектуальні, технічні та ін.), міняються самі люди, їхні запити та можливості – і при цьому інваріантною залишається вимога компетентності. Сама ця цінність украй стійка, але це відбувається саме завдяки рухливості змістовного та інструментального наповнення компетентності в мінливому часі. У зміст цього поняття включаються такі аспекти:

1. проблемно-практичний – адекватність розпізнавання і розуміння ситуації, адекватна постановка й ефективне втілення цілей, завдань, норм у певній ситуації;
2. смисловий (значеннєвий) – адекватне осмислення ситуації в більш загальному культурному контексті, із прогнозуванням соціальних наслідків;
3. ціннісний – спроможність до адекватної оцінки ситуації, її змісту, цілей, завдань і норм, з точки зору власних та загальнозначущих цінностей [31, 172].

Успішна діяльність лідера – результат та критерії якості освіти. З системної точки зору компетентність виявляється такою інтегральною характеристикою, що розпадається на певні компетенції: політичні та соціальні (здатність взяти на себе відповідальність, приймати рішення, розв'язувати конфлікти ненасильницькими способами, підтримувати демократичні інститути); міжкультурні (сприймання культурних відмінностей, толерантність); усні та письмові комунікації (знання іноземних мов); інформаційні (застосування комп'ютерних технологій, засобів масової інформації, реклама); здатність вчитися неперервно. Усі ці компетенції можна певним чином класифікувати, виділивши такі групи: соціально-особистісні; економічні та організаційно-управлінські; загальнонаукові (природничі та математичні); загально-професійні (інваріантні до професійної діяльності); спеціальні (володіння алгоритмами діяльності, пов'язаної з моделюванням, проектуванням наукових досліджень [31, 175-176].

У сучасному ВНЗ зростаюча увага до функціонального призначення знань, особливостей їхнього застосування фахівцем знання стають все більш інструментальними. Все більшою мірою домінують завдання формування у вихованців інноваційного мислення.

Інноваційні знання містять у собі такі пізнавальні компоненти: корисність – оцінка можливостей застосування знання; диспозиційність – співвіднесення знання з навколишнім світом, із предметними аспектами

діяльності; інструментальність – здатність використовувати знання в конкретних ситуаціях та самостійно отримувати знання.

Інноваційне знання відбиває сильні критичні засади, адже суб'єкт не допускає штучності, авторитарності. У формуванні такого знання чітко диференціюються два етапи – засвоєння та оволодіння: спочатку студент фіксує наявний стан існування та пізнання об'єкта, а потім оволодіває знаннями про можливості його вдосконалення або використання, тобто реалізує акт привласнення над цими корисностями. Суб'єкт знає, що корисно, як це знання диспозиціюється у світі та як його застосувати. Тому інноваційне знання характеризується через такі композити, як корисність, диспозиційність та інструментальність. З системної точки зору, це цілком збігається з виділенням трьох компонентів пізнавальної системи: змістовно-операційного, мотиваційного, вольового.

Тут освітній простір виступає як підсистема соціокультурного середовища, яке включає історично сформовані фактори, обставини, ситуації, умови, традиції. У цьому аспекті освітній простір може розглядатися у глобальному аспекті (рівні), що включає загальноосвітні тенденції розвитку соціальних інститутів економіки, політики, освіти, а також культурних та інформаційно-комунікативних систем, і на регіональному рівні, що включає і себе стан соціальної політики в сфері освіти, культури, життєдіяльної» відповідно до національних норм, звичаїв, традицій, засобів масової комунікації. Тут чільне місце посідає культура як система цінностей, що впливає на реалізацію потреб та інтересів людини. Культура задає певні нормативи усвідомлення потреб, формує інституційну основу, завдяки якій людині здійснює копіювання та відтворення існуючих зразків та моделей потреб шляхом безпосередньої їх адаптації до індивідуально-типологічної практики реалізації цінностей. У системі суспільних відносин утвердженням соціально-освітніх потреб виступає культура, головна функція якої при цьому зводиться до програмування життя людей, їхніх груп і соціальних інститутів. На основі цього можна виокремити дві форми культурологічного

формування потреб: довгострокове програмування потреб, що розкриває зміст сенсу життя людини та короткострокове програмування, яке базується на визначенні напрямку діяльності, критеріїв вибору й оцінки потреб та інтересів на певному відрізку часу й діяльності.

Дослідники проблем формування духовного світу особистості відзначають, що культура є важливою детермінантою соціалізації людини на шляху утвердження високих соціально-моральних цінностей і вона включає в себе багато аспектні структурні елементи, зокрема: культура як складова духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, і духовної творчості; рівень освіченості та вихованості людей, рівень оволодінні певною сферою знань; культура праці, мови, моралі, побуту тощо. Кожен із цих зазначених елементів специфічно впливає на особистісне становлення людини як індивіда на шляху вияву його унікальних рис та особливостей. Унікальні особистості залежать не лише від природних основ, задатків, а й насамперед від впливу освітньо-культурних парадигм, міри їх осягнення, цільових установок, своєї духовно-практичної діяльності на основі відповідних світоглядно-ціннісних орієнтацій та вимірів. У цьому аспекті являє цінність судження і М.Кагана про виокремлення за освітньо-культурними ознаками зорієнтованістю певних типів особистості, зокрема:

«культура ерудита» – це особистість, в котрій домінує пізнавальна діяльність, прагнення до граничного широкого накопичення знань;

«культура практика» – це тип індивідуальної культури, що заснований на домінанті конструктивно-перетворюючої діяльності;

«культура мораліста» – це культура особистості, в основі якої лежить ціннісно-орієнтаційна діяльність:

«культура товариської людини» – це культура комунікативної діяльності людини, що є виявом її проявів життєвої активності;

«культура художника» – це культура людини, в основі якої перебуває її художня діяльність [69, 304-305].

Звичайно, наведена структура осягнення освітньо-культурних цінностей іншими типологічними структурами вимірів духовності особистості не виключає й інших підходів до цієї важливої проблеми.

У складних процесах самовизначеності особистості слід виходити із діалектичної єдності загальноцивілізаційних і національних цінностей, орієнтирів, які відповідним чином впливають на утвердження індивідуальної зорієнтованості надбань культури й освіти, які складають перспективну модель творення нового світу людини та її конструктивного творчого мислення й діяльності.

Духовна культура в якості невід'ємного елемента передбачає високий рівень соціальної відповідальності. Політичні лідери, партії, рухи, державні діячі з часів набуття незалежності намагаються віднайти стабільні форми державності України, її гідне місце в європейській співдружності.

Відповідальність є невід'ємною рисою будь-якого цивілізованого суспільства. Цілком природно, що вирішення комплексу проблем, що виникають на сучасному етапі розвитку українського суспільства, потребує відповідального, високоморального політичного лідера.

Імператив «бути відповідальним» повинен стати відправною точкою для політичного діяча.

У сучасних дослідженнях зростає інтерес до відповідальності у владі [116], у сфері державного управління та менеджменту [85], у бізнесі [81], у техніці [93], у сфері малого підприємництва [70]. Встановлюється взаємозв'язок відповідальності та політичної культури [121].

Американський філософ Джон Ледд вважає відповідальність сутнісною характеристикою людини. «Люди – це особи, що усвідомлюють свої дії і відповідають за наслідки своїх дій [180]. Йдеться про відповідальність як соціальну позицію, ціннісно-сміслову «ядро» діяльності. Вона містить у собі особистісні смисли, які визначають ставлення людини до суспільства, світу. У феномені відповідальності, як у фокусі виявляється діяльнісний стан особистості.

Політичний лідер, на думку Н.Бабарикіної, є продуктом своєрідного «природного вибору». Він, незалежно від формального статусу, намагається і здатний консолідувати зусилля людей активно впливати на політичні процеси заради досягнення висунутої мети. Він є носієм привабливої для суспільства ідеї, причому він не лише декларує її, а й відповідально дотримується у своїх діях. Рівень соціальної відповідальності політичного лідера залежить від ступеня ідентифікації ним власних інтересів із суспільними.

Образ політичного лідера відрізняється великим символічним навантаженням: він є уособленням певних ідеалів сучасності, очікуваного майбутнього, певної «програми дій». Серед характеристик, що мають особливе значення для діяльності політичного лідера, Н.А. Бабарикіна називає «здатність концептуально мислити, брати участь у прийнятті політичних рішень на різних рівнях, вміння отримати потрібну інформацію, високий рівень самосвідомості, політичної і правової культури, моральна чистота помислів і дій, здатність розбиратися у людях, переконувати їх і вести за собою [11, 76].

Заслуговує на увагу теза, що на зміну «людині розумній» має прийти «людина відповідальна». Але соціально-відповідальна діяльність політичного лідера XXI ст. передбачає, передусім, державний розум, діалектичне мислення, яке дає змогу осягнути дійсність в усій її реальній суперечливості. Відповідальність не повинна перетворюватися на гучномовність політичних лідерів, котрі не вміють передбачати майбутнє, хапаються за старе, намагаються прикрити новими словами застарілі ідеї. Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні потребує від політичних лідерів глибоко продуманих, новаторських думок, що дають імпульс ефективній відповідальній дії. І що важливо, відповідальність за сьогодні і майбутнє досягається лише через поєднання особистої позиції політичного лідера з думкою народу, його власного інтересу й дії з інтересами й діями суспільства.

Прагнення лідера реалізувати себе, тобто здійснити (виконати) себе, спонукає до самопроекування, усвідомлення своїх справжніх можливостей. Неминучі питання: Що можу зробити? Яка цінність моєї праці? – органічно поєднані з проблемою індивідуального «руху» політичного лідера у власному житті, з вирішенням сенсожиттєвих завдань. Самоусвідомлення політичного лідера має декілька аспектів. Найбільш суттєвим є образ «Я», самооцінка. У.Джемс вважав, що самооцінка може бути виражена як співвідношення наших досягнень і наших претензій. Зрозуміло, політичний лідер мусить працювати в ситуації цілепокладання, враховуючи здобутки та втрати від своєї діяльності. Лідер з високою самооцінкою щонайменше залежить від зовнішніх обставин. Він має більш стабільні внутрішні стандарти, за якими формує власну самооцінку, а також потребу повніше і адекватніше реалізувати власне Я.

Підкреслимо: не існує «відповідальності взагалі», оскільки вона існує як певна, упорядкована множина значень для «Я», для особистості або суспільства, значень, що сприймаються і стають смислом. Відповідальність, на відміну від пасивної пристосовницької позиції, сприймає незавершеність «архітектури» реальності як умову вияву творчих потенцій людини. Певною мірою, вона є відображенням рівня розвитку суспільства, свідомою працею духу по здійсненню того, що оточує людину. Відповідальність переходить із суспільного на особистісний рівень саме тоді, коли не лише усвідомлена, а й визнана особистою цінністю.

Соціальна відповідальність забезпечує осмислену, доцільну діяльність, розвиває і визначає соціальні позиції, стимулює суспільно-корисну діяльність. Адекватна самооцінка політичним лідером своїх здібностей і можливостей здебільшого забезпечує відповідний рівень досягнень, гнучкість у реалізації поставлених цілей, тверезе ставлення до успіхів і невдач. Тому йому легше передбачити і досягти своєї мети. Він, як правило, енергійний, активний, оптимістичний і відповідальний, що й визначає успіх в його діяльності.

Соціальна відповідальність – це загальноцивілізаційний орієнтир і вимір діяльності політичного лідера. Сучасна Україна потребує від політичних лідерів реальної відповідальності за створення соціально-правової, демократичної, національної держави як консолідуючого начала у справі збереження національної незалежності та цілісності суспільства, а отже відповідальності за долю нації, економічний добробут і розвиток культури, духовності власного народу, за забезпечення умов для повноцінного саморозвитку й самореалізації людини.

Останнім часом політологи активно розвивають ідею корпоративної відповідальності політичних діячів, що має певне підґрунтя. Приєднання до конкретної політичної владної структури (корпорації) значно розширює «поле» дії особистості, її можливості впливати на різні сфери життя суспільства. Разом з тим було б наївним сподіватися, що кожний політик здатний адекватно поєднати зростаючу владну свободу і силу відповідальності за свої вчинки і дії. Звідси й численні факти прийнятих безвідповідальних рішень.

Модернізація суспільства спирається, передусім, на людський вимір. Основним у діяльності політичного лідера постає вміння визначити й реалізувати можливе, виділити його від неможливого. Відповідність «санкціонує» саму діяльність, її підсумки і перспективи. Вона – «людська сила» у світі, межі якої визначаються суспільною необхідністю.

Інтереси збереження стабільності політичної системи, плани щодо її докорінної реформи та інші соціальні завдання, що стоять перед суспільством, вимагають від політичних лідерів нової соціально відповідальної позиції. У такому контексті поряд з об'єктивними умовами самостійних відповідальних дій лідера існують і суб'єктивні. Це зокрема, такі риси лідера, як гнучкість, незалежність, впевненість у собі, здатність володіти собою; вміння ставити перед собою мету; оцінювати свій успіх, прагнення до реалізації власних потенційних талантів, зацікавленість в особистому і професійному зростанні; прийняття політичних рішень,

виходячи з власних переконань та оцінок сучасної ситуації, здатність брати відповідальність на себе, виходячи з об'єктивних процесів, пов'язаних з історичною долею країни та її народу; вміння реалізувати власні політичні задуми; – розуміння взаємозв'язку суспільних проблем та готовність їх вирішувати.

Політичний лідер має бути спадкоємцем кращих взірців політичної діяльності. Історичний досвід, використаний ним в конкретно-історичній ситуації, стане політичною основою для прийняття відповідального рішення щодо державно-політичних, соціальних, екологічних та інших проблем. Водночас, політичний лідер має брати участь у визначенні актуальних проблем в економіці і політиці держави. Із розмаїття цих проблем відзначимо найважливіші: образ сучасного і майбутнього України, її місце у міжнародному співтоваристві, державний бюджет, зовнішня і внутрішня політика, регіональна політика сучасна конституційна реформа, культура, духовність, освіта. Політичний лідер пропонує суспільству нові політичні рішення щодо згаданих проблем.

Він має володіти такими вміннями:

- зосередження уваги не тільки на результаті, а й на процесі та стосунках;
- пошуку оптимального рівня залучення членів колективу до процесу прийняття рішень:
  - полегшення (фасилітація) процесу досягнення поставлених задач;
  - вироблення надихаючого бачення майбутнього та вміння ділитися ним з іншими членами команди;
  - креативності;
  - діалогічності у спілкуванні з підлеглими.

Лідер – завжди наставник (за посадою.) Керівникам постійно доводиться виступати в ролі наставника: проводити нарди, ділові переговори і зустрічі, конференції, диспути.

Керівники завжди на 5-10 кроків, а то і більше повинні йти попереду своєї команди. Вислів «Щоб вести за собою, треба й себе вести» [173].

Сучасний лідер повинен бути діалогістом. Поняття «керівник-діалогіст» є тією зерниною, яка містить у собі енергію, здатну трансформувати відповідно до вимог ХХІ століття.

Назріло питання виховання лідерів нового типу. Це, перш за все, особистість, яка здатна працювати в команді, робити акценти на партнерство і співпрацю. Проте ще досить часто поняття «успіх» у розумінні керівників асоціюється лише з модним висловом «кінцевий результат». Але лідери, якщо їхньою метою є довготривалий успіх, мають зосереджуватись не лише на результатах, але і на самому процесі взаємодії учнівських та педагогічних колективів в цілому та на конкретному процесі взаємодії «учитель-учень, учень-адміністратор».

Дослідження, проведені центральним Інститутом післядипломної педагогічної освіти АПН України свідчить про те що складовими успіху будь-якої організації є: результат, процес та стосунки [150, 124].

Лідера важко уявити без влади, як домінуючого чинника політичної поведінки особистості, що претендує на це звання. За образним висловом сучасного російського філософа і політолога О.Панаріна, тайна влади міститься в тріаді: духовна гегемонія-організація-ресурси [153, 73].

Лідерство за всіма своїми намірами і цілями є «ознака номер 1» будь-якої організації. Для самого факту існування лідерства необхідна наявність груп, і всюди, де виникають групи з'являється лідерство [2, 703].

Лідерство, як констатує відомий російський дослідник Є.Андрєєв, є вияв мистецтва політики, яке передбачає, принаймні, три складових: по-перше, здатність розуміння мотивів діяльності людей, які не можуть бути однаковими у різних соціальних умовах. Враховуючи це, лідер визначає мотиви і відповідно може посилювати чи послаблювати існуючу мотивацію, а також формувати нові мотиви діяльності людей. По-друге, вміння

створювати такий морально-психологічний клімат для об'єктів політики, який забезпечував би найсприятливіші умови громадсько-політичного життя.

По-третє стиль лідера як стабільно відтворювані ним характерні риси політичного керівництва і управління. Він фіксує своєрідність поведінки лідера, обумовлену ціннісними орієнтаціями, рівнем культури, ступенем професіоналізму і психологічними особливостям самої людини. Мистецтво лідера полягає саме в тому, щоб забезпечити оптимальне поєднання визначеної мети з поточними задачами [6, 30-31].

Перебудова українського суспільства розширила «межі» відповідальності політичного лідера. Це може бути: розбудова національної держави з демократичним устроєм та громадянським суспільством, що відповідає всім потребам людини, задоволенню її духовних та матеріальних запитів. Спільним для політичних лідерів є звернення до ідеалів демократії, права, справедливості, гуманізму, принципів свободи і відповідальності, як в особистому, і в загальнолюдському вимірах; відстоювання економічної свободи, соціально-ринкової системи господарювання, що ґрунтується на приватній і колективних формах власності, вільній конкуренції, що, в свою чергу, сприятиме утвердженню соціальної справедливості як одного з головних ідеалів суспільного ладу; захист і відстоювання інтересів людини на всіх рівнях державної влади з висуненням, у разі необхідності, вимог правового, матеріального, освітнього характеру тощо; зорієнтованість на відродження національної культури, української мови, збереження звичаїв і національних традицій; сприяння розвитку національної свідомості, традицій, глибокої поваги до життя, милосердя; утвердження громадянського миру і злагоди в суспільстві, спільні дії проти проявів бездуховності, аморалізму, безвідповідальності, особливо серед молоді.

Дії політичного лідера пов'язані з майбутнім. Тож він повинен мати: 1) високий інтелект, аналітичний розум, професійну компетентність, віру в успішне вирішення корінних політичних проблем щодо демократизації суспільства, стабілізації політичної системи, збереження конституційного

ладу; 2) евристичність мислення, вміння генерувати ідеї, впроваджувати їх у суспільне життя відповідно до сучасних обставин; 3) послідовність принципів і переконань готовність до сприйняття альтернативної думки; 4) оптимізм, здатність забезпечити соціальний простір для самоорганізації і саморегуляції суспільства з урахуванням усіх тенденцій і перспектив його розвитку; 5) здатність забезпечити умови національної консолідації і продовжувати кращі традиції української державності.

Історія знає багато прикладів лідерів «від Бога», яким притаманні внутрішній потяг до відповідальної діяльності, неослабна сила, що спонукає їх діяти. Такі політичні лідери дивляться далеко вперед, вміють прогнозувати прийдешні тенденції.

Отже, лише з урахуванням й за оцінкою справ політичного лідера можна виносити вердикт щодо його політичного масштабу.

У феномені соціальної відповідальності виявляється необхідність передбачення особистістю результатів своїх суспільних дій, необхідність вибору й реалізації найраціональніших за даних обставин способів поведінки, а також здатність здійснювати практичну діяльність, виходячи із суспільних інтересів і цілей. При цьому відповідальність лідера оцінюється не лише кількісно (інтенсивність, напруженість, тривалість), а, насамперед, якісно (спрямованість, значення для суспільства і людини).

Таким чином, до критеріїв соціальної відповідальності як цілепокладального орієнтиру і виміру людської діяльності можна віднести певні вимоги. По-перше, відповідальність прямо пов'язана з діяльним станом особистості. Поза межами діяльності вона у системі суспільних відносин не може бути виявлена. По-друге, відповідальність має нести інформацію про те, що дії (поведінка) людини є усвідомленими. По-третє, критерій відповідальності має відображати діяльність людей з точки зору діалектичної єдності загальнолюдських і загальнонаціональних інтересів; врахування інтересів кожної людини, а також пріоритетність загальнолюдських, гуманістичних цінностей.

Сьогодні перед Україною, яка йде шляхом демократичних перетворень, стоїть дуже складне завдання – відродження системи соціальної відповідальності, що задовольняла б усіх членів суспільства, створення можливості стабільного функціонування демократичних суспільно-політичних інститутів. Але, на жаль, такої системи відповідальності в Україні ще не існує. Тому треба не лише ставити завдання, а й шукати шляхи їх вирішення. На наш погляд, це формування відповідальності суспільства в цілому і відповідальності кожного його члена, це вироблення правил і норм, яких би дотримувалися громадяни. Крім того, це визначення цілей діяльності суб'єктів соціальної відповідальності і відсунення від участі в політичному житті осіб з корисливими цілями, які завдають шкоди державним і загальнонаціональним інтересам. Піднесення рівня соціальної відповідальності в суспільстві виступає не як самоціль, а як необхідна передумова його розвитку.

Смисл відповідальності сьогодні – це унікальна цінність її завтра. Тому головне – створити таку систему соціальної відповідальності, на основі якої можна було б надати колективним формам людського життя належної цілераціональності, свідомої передбачуваності, досягнення на цьому шляху сталої політичної демократії.

Настав час подивитися на завдання формування соціальної відповідальності (лідера зокрема) у більш широкому аспекті, а саме як на світоглядно-гуманістичний орієнтир життя сучасного суспільства.

У ситуації системних трансформацій в українському суспільстві, недостатньої прогнозованості наслідків соціальних дій значно підвищується значущість формування кар'єрного ресурсу для молоді, передусім для випускників ВНЗ. Знання про те, що таке кар'єра керівника, лідера, які є види і моделі кар'єри, як управляти кар'єрою, а також знання своїх здібностей, слабких і сильних сторін допомагають випускникам обрати роботу в організації, яка надасть можливості професійного зростання, отримувати більше задоволення від роботи; чіткіше уявляти особисті професійні

перспективи, планувати інші аспекти життя; цілеспрямовано готуватися до майбутньої професійної діяльності. У сучасних умовах саме вища освіта все більшою мірою позиціонується молоддю як ресурс для соціальної мобільності й освоєння нових соціальних ролей. Процес і результат освіти студента повинні бути націлені на відповідність потребам суспільства, досягненням науки, на формування здатності відповідати новим викликам суспільства, що трансформується. Тому студент, мотивований до кар'єрного зростання, повинен за допомогою системи адекватних методів, засобів і видів діяльності нагромаджувати певну сукупність знань, компетенцій, формувати і розвивати здібності, уміння й навички одержувати нові знання та ефективно діяти в різних сферах суспільного життя.

Вищу освіту можна розглядати як механізм формування кар'єрного ресурсу суспільства, до своїх потреб, інтересів та устремлінь.

Життєві прагнення та цілі випускників безпосередньо пов'язані з розвитком кар'єри, професійною мобільністю як детермінантою їхніх високих статусних позицій, життєвого успіху. Шлях до успіхів, високий авторитет у суспільстві, на службовій ниві є оцінкою задоволеності своїм життям. Для досягнення цієї мети сучасному випускникові необхідно обрати прагматичну модель поведінки що вимагає активного діяльнісного, раціонального підходу до вибудовування сходинок кар'єри лідера. Методологічною основою при аналізі різних аспектів кар'єри стали ідеї: про нерівність можливостей; відтворення соціальних зразків нерівності (функціоналізм, нова соціологія освіти); суперечності кар'єрних прагнень (теорія конфлікту); роль соціокодів у соціальній стратифікації суспільства і соціальної мобільності професіонала (структуралізм); вплив соціокультурних трансформацій на розвиток здібностей особистості само реалізуватися і кар'єрно зростати (критична соціологія).

У психології кар'єра розглядається як поетапність індивідуального розвитку, в управлінських науках – як загальна послідовність етапів розвитку людини в основних сферах життя (родинній, трудовій). В основному кар'єра

характеризується, по-перше, динамікою соціально-економічного становища, по-друге, різноманітністю статусно-рольових характеристик, по-третє, розвитком форм соціальної активності особистості. Визначення кар'єри це своєрідний спосіб самовиявлення. В даному випадку самовиявлення майбутнього лідера.

У соціологічній літературі останніх років закріпилося розуміння кар'єри як просування людини сходинками виробничої; соціальної; адміністративної й іншої ієрархії, розгляд її як послідовних занять, що виконуються індивідом протягом його трудового життя. Особливої значущості набуває проблема визначення цілей кар'єри, серед яких можна виділити такі: займатися видом діяльності або перебувати на посаді, яка відповідає самооцінці і тому дає моральне задоволення; отримати роботу чи посаду, які відповідають самооцінці; виконувати роботу чи обіймати посаду, що посилюють можливості людини й розвивають їх; виконувати роботу чи обіймати посаду творчого характеру; працювати за фахом чи обіймати посаду, що дозволяють досягти амбіційних планів.

Глобальні тенденції різкого зростання ролі людського чинника в розвитку індустріальної, інформаційної цивілізації, так само, як і загальнонаціональні потреби українського суспільства, пов'язані з модернізацією останнього і поступовою інтеграцією в єдине світове співтовариство. Це висуває нові, значно вищі вимоги до людини як до активного й свідомого суб'єкта суспільної, творчо-перетворювальної практики. Відповідно, ускладнюються й вимоги до якості освіти.

Дедалі більша перевага віддається не послідовній зміні посад в одній ієрархії, а зміні позицій у різних проектах. Тому такі традиційні елементи процесу формування й розвитку професіоналізму, як вища освіта, посадове просування, підвищення кваліфікації, до певної міри видозмінюють свою роль. Основою професійної «привабливості» виступає компетентність спеціаліста, а тому важливо грамотно керувати власним професійним розвитком. Чим більше компетентність фахівця буде збігатися з

компетенцією запропонованої посади, тим більшою є імовірність успішного кар'єрного зростання.

Як один із найважливіших соціально-трудових процесів просування індивіда з нижчих суспільних позицій на вищі, кар'єра водночас відтворює, по суті, усю історію професійної людини, увесь її трудовий шлях, усі супутні епізоди і події. Для кожного фахівця важливим процесом є пошук своєї «ніші» на ринку праці. При цьому кожній конкретно особистості необхідно розробити стратегічний план дій щодо досягнення кар'єрної мети, а для цього необхідно використовувати такі інструменти, які б дозволили проаналізувати внутрішній потенціал самого працівника і зовнішніх характеристик ринку реалізації трудових здібностей.

Розуміння мотивації як процесу спонукання до діяльності для досягнення особистих і групових цілей, цілей організації, суспільства в цілому дозволяє дослідити механізм розкриття кар'єрного ресурсу індивіда відповідно до його стратегічних цілей і конкретних завдань реалізації тактики кар'єрного зростання.

Алгоритм розвитку професійно-цільових настанов особистості лідерів в умовах соціально-професійного середовища може бути представлений такими кар'єрними настановами, як можливість, усвідомленість, стійкість, динамічність. Саме ці характеристики дозволяють домагатися стабільності інтересу до обраної професії та формування в умовах соціально-професійного середовища певних особистісних якостей.

Дослідження професійного самовизначення лідера в контексті життєвого шляху, соціалізації та професіоналізації особистості дозволяє розглядати його як специфічний вид активності людини, змістом якої є досягнення смислової визначеності в ставленні до діяльності, що виконується, структуризація та інтеграція свого професійного майбутнього.

Вважаючи найзагальнішою формою структурування суспільства за ознакою гетерогенності ієрархізацію суспільства, де базовими одиницями ієрархій є окремі індивіди, а створені ними ієрархії мають тяжіння до

об'єднання в ієрархії вищого порядку, необхідно визначити, що якість функціонального стану таких ієрархій є стан мобільної поліієрархічності. Таким чином, лідерство можна розглядати як певний тип життєдіяльності людини, який знаходить своє зовнішнє відображення в очолюванні багатоманітних динамічних соціокультурних структур. Соціокультурне призначення можна визначити як самоствердження людини в просторі суспільного життя шляхом розгортання її духовно-інтелектуальних сил, що зорієнтовані на продукування гуманітарно значимих «дій», «зразків» мислення. Це група найкращих представників суспільства, нації, під керуванням яких вона живе, росте і розвивається; це особистості, які є творцями духовних цінностей, що належать всьому суспільству.

Вивчення природи лідерства в соціальних спільнотах показує, що лідери, як правило, мають ряд чітко виявлених якостей. По-перше, спосіб життя лідера передбачає тісне поєднання кар'єри і особистого життя.

По-друге, лідер ніколи не зупиняється у своєму розвитку. Здібності, честолюбність, талант, знання стимулюють лідера до подальшого розвитку і удосконалення їх.

По-третє, лідер знаходить своє справжнє покликання у застосуванні успадкованих здібностей та набутих навичок, розуму, знань, таланту як способу самореалізації саме у керівництві іншими людьми.

Відмінності між статусом лідера і формального керівника впливають з особливостей ролі та функцій, виконуваних першим і другим. Керівник здійснює управління на основі єдиноначального прийняття рішень і контролю за процесом праці підлеглих. Лідер право на прийняття рішень не узурпує за собою, а навпаки, надає його кожному співробітнику. В результаті змінюється статус підлеглих. Якщо у керівника це певна група людей, якою він керує, виступаючи часто зовнішньою цілевстановлюючою силою, то у лідера колектив підрозділу перетворюється в команду, в якій її члени, працюючи як учасники оркестру, не відбувають повинність, а наповнені творчим поривом. Лідер є членом цієї команди, займаючи разом з тим

особливе місце в ній. Він генерує ідеї, кристалізує власні задуми, відточуючи їх у контактах зі співробітниками, сприймає задуми членів команди як свої власні та допомагає у реалізації їх. Його основне завдання – не приймати рішення, а допомагати іншим членам команди в пошуку проблем, які потрібно вирішити, у формуванні цілей і завдань колективної діяльності. Відповідно і функція контролю за працею підлеглих замінюється на функцію її координації. Лідер концентрується на пошуку шляхів погодження різноманітних, часто протилежних інтересів інших працівників та необхідних ресурсів для вирішення проблем. Звідси зростає роль знань, інтелектуального потенціалу лідера, оскільки тільки це дає змогу йому виконувати його функції і знаходити та ставити проблеми перед іншими членами команди.

Повний авторитет керівника, або авторитет лідера, виявляється при поєднанні формального і особистого авторитету особи, яка обіймає керівну посаду.

Високих особистих та загальних результатів організації здатний досягти нині лише той керівник, який є лідером.

Кар'єра загальнонаціональних політичних лідерів в сучасних умовах визначається фінансовими (гроші), людськими (спеціалісти з організації виборчих технологій) та інформаційними (телебачення та інші ЗМІ) ресурсами. Сьогодні багатьох політиків роблять лідерами національного масштабу, перш за все, вмілі організатори виборчих кампаній, іміджмейкери та інші спеціалісти з політичних технологій, які доволі часто використовують і «брудні» методи для досягнення цілей. Безумовно, «брудні» технології рекрутування політичних лідерів несумісні з демократією. Тому «очищення» та демократизація механізму рекрутування політичних еліт і лідерів є головною умовою становлення реальної демократії в кожній країні світу.

Щодо професіоналізації і інституалізації політичного лідерства, то вони ускладнюються в міру ускладнення суспільства в цілому та управління ним. У сучасних умовах політик фактично перетворюється у спеціаліста в галузі комунікацій, головним завданням якого є забезпечення чіткого формування

потреб населення; налагодження необхідних для прийняття колективних рішень та їх реалізації контактів з парламентськими та урядовими органами, засобами масової інформації, громадськими організаціями та окремими людьми; розв'язання конфліктів і знаходження злагоди. Сьогодні неможливо ефективно виконувати ці функції людьми без спеціальної кваліфікації, знань, навичок та досвіду. Політична діяльність стала професією, аналогічною професії лікаря, адвоката, конструктора.

Інституалізація політичного лідерства пов'язана з тим, що процес рекрутування, підготовки, руху до влади і самої діяльності політичних керівників здійснюється в межах політичних інститутів – норм і організацій. Функції лідерів обмежені розподілом законодавчої, виконавчої, судової, інформаційної влади, конституціями та іншими законодавчими актами. Крім того, лідери відбираються та підтримуються особистими політичними партіями, контролюються ними, а також опозицією та громадськістю. Все це значно обмежує їх владу й можливості маневру, збільшує вплив соціуму на прийняття рішень. Діяльність сучасних політичних лідерів більш ніж будь-коли підпорядкована вирішенню повсякденних творчих завдань.

У системі життєдіяльності суспільства вироблено три способи висування лідерів: боротьба в ієрархічній системі; заняття лідерської позиції за старшинством наступності; вибори. Отже, існують критерії, за якими у соціумі відбувається заняття домінуючої позиції. Лідер при цьому проявляється активно, здійснює стимулювання зміни поведінки, визначення напрямку діяльності членів групи. Однак, переконує практика, його домінування різне, залежно від типу буття [9].

Для зміцнення свого становища в державі, суспільстві лідер державного рівня може істотно реконструювати владні механізми і структури, пропонуючи на ключові посади людей, що відповідають за якостями сформульованим суспільним ідеалам, цілям. Як правило, він широко використовує наукові знання, висновки фахівців та експертів, необхідні для визначення чинників і перспектив суспільного розвитку та

прийняття і реалізації конкретних відповідальних рішень, особливо для «зняття» критичних кризових ситуацій.

Лідер, що діє, докладає зусиль для послаблення бюрократії. Обмеження дестабілізуючої ролі бюрократизованих владних структур пов'язане з децентралізацією влади, утвердженням різноманітних форм власності, що породжують ринок, ринкові відносини.

Як вже зазначалось, принципово визначальна риса лідера – його вплив на навколишніх. Під час формування відповідних якостей (насамперед у керівників) необхідно звернути на це особливу увагу. Важливо, виходячи з розглянутого розуміння лідерства, визначитися в таких термінах, як «вплив», «влада», «сила». Вплив – це здійснення впливу на когось. У більшості робіт впливом вважають процес інформаційної дії на свідомість людини, що дає змогу переконувати її в доцільності дотримання певної системи дій. При цьому влада проявляється як здатність впливати на поведінку інших людей, а сила – як ступінь влади, відношення залежності [177]. Сила також визначається як ресурс, а вплив – як процес спроби змінити поведінку інших через мобілізацію ресурсів сили. Ресурси сили – засоби впливу й зміни поведінки людей задля досягнення організаційних цілей. Це можуть бути прийоми, методи, технології інформаційно-енергетичного впливу на людину. У впливі на свідомість чиниться дія на сприйняття, увагу, пам'ять, мислення, уяву, емоції й почуття, волю, бажання [177].

Людська діяльність багато в чому зумовлена неусвідомлюваними глибинними мотивами й значенневими установками, особливостями неусвідомленого сприйняття навколишньої дійсності, дією механізмів творчих процесів, культурних норм тощо. І в цьому плані «секрет» впливу лідера швидше у навіюванні (сугестії) і психоенергетичній дії на свідомість й органи чуття.

Якості лідера, дані індивіду від природи і розвинені у самому ранньому віці – це сильна воля, хоробрість, агресивність, впертість, наполегливість, цілеспрямованість. Таки риси проявляються в політиці, у сфері управління,

військовій справі, кримінальному середовищі. Зовсім не справді великі люди, – писав А. Шопенгауер, – виявляються тими історичними діячами, які, вміючи керувати і спрямовувати маси людей, виступають борцями у світових подіях. Для цього підходять люди з більш обмеженим розумом, але з більшою твердістю, рішучістю і сильною волею, які не могли з'явитись одночасно з дуже високим інтелектом.

Інтелект заважає волі, бо він примушує вагатися перш, ніж прийняти рішення. Він нерідко робить неможливим досягнення мети, лякаючи непередбачуваними наслідками, пропонуючи незліченні варіанти [172, 186-187].

Сучасні дослідники обґрунтовують тезу про те, що лідерам притаманні надприродні властивості «надприродне, пише професор В.Губін, декан філософського факультету Російського державного гуманітарного університету, – зазвичай розуміють, по-перше, як діяльність, що ґрунтується яка надприродних здібностях і по-друге, як особливий спосіб буття, що передбачає радикальну зміну антропологічної міри, вихід за рамки людської точки зору» [42, 16-17].

Незважаючи на те, що феномен політичного лідерства відомий з найдавніших часів і, за визначенням Ж.Блонделя, лідерство «старе як людство» [18, 7] за ним до цього часу не закріпилось те чи інше певне значення, хоча в наявних дослідженнях вже сформований ряд визначень політичного лідерства. Однак зазначимо, що більшість з них базуються на ототожненні його політичним керівництвом. Але цілком очевидно, що не кожний керівник визнається лідером, і не кожний політичний діяч стає політичним лідером. Головне, на наш погляд, що відрізняє політичного лідера від просто керівника і просто керуючого, це те, що його діяльність неминуче веде до змін в політичній системі суспільства: народженню нових ідеалів, політичних партій, навіть держав чи розпаду відживших (застарілих) організацій, відмиранню старих порядків. Така трактовка дає можливість

відрізнати політичне лідерство від посадових функцій керівників державних і партійних структур.

У суспільстві масової культури до влади приходять представники маси: люди малокультурні, малоосвічені. Точніше не приходять, а пробиваються «догори», виявляючи недюжену волю, неймовірну енергію і навіть геніальність – в тому смислі, в якому Л. Троцький назвав Сталіна «геніальною посередністю». Нині одні вважають Сталіна великою особистістю, інші – великим лиходієм. Протириччя міститься в самому понятті «великі лиходії». Якщо він дійсно великий, значить він вже не лиходій. Холоднокровному вбивцю мільйонів можна знайти тисячі виправдань. Цим часто грішать не лише літератори і політики, а й будь-яка влада, поступово виховуючи у народі тугу за хазяїном і сильному лідеру, який хоч і порушує закони, але являється батьком народу.

Наріжним каменем формування політичного лідерства стає чинник політичної комунікації, який презентується в Україні як втілена у засобах масової інформації політична воля й відкрите публічне обговорення певних запитів громадян стосовно організації влади.

У механізмі формування політичного лідерства преса є визначальним складником в силу того, що:

по-перше, досліджувана державна преса представляє канал самоврівноваження різних форм і гілок у системі владарювання;

по-друге, державна преса являє собою певну цільову орієнтацію;

по-третє, державна преса забезпечує аудиторію певним вибором засобів й шляхів безпосередньої участі у лідеротворчому процесі.

Комунікативна модель реалізації громадської думки в Україні в змозі забезпечувати здатність механізму (структури) формування політичного лідерства до управління, а у більш широкому розумінні – до самоуправління та саморозвитку, якщо враховуватиме щонайменше наступне:

по-перше, системне комплексне використання в державній пресі всіх джерел інформації про громадську думку;

по-друге, потрібна значна й повсякденна пропагандистсько-організаторська робота редакцій по активізації вираження громадської думки (виступи у засобах масової інформації, анкетування в пресі, безпосередній зв'язок населення з посадовцями на полісі та ін.);

по-третє, ретельне вивчення інституціональних та особистісних характеристик самих суб'єктів політичного представництва.

Критерії, ознаки, за якими політологи, практичні політики й працівники преси мають відслідковувати дієвість комунікативного впливу на політико-організаційний процес.

Параметр перший: широта охоплення лідерської тематики, яка ґрунтується на адекватному політичним потребам розповсюдженні політологічних знань.

Параметр другий: глибина охоплення. Політичний діяч – політичне об'єднання – суспільство. Такі базові функційні ланки інформаційного впливу на лідеротворчий механізм, який передбачає:

- а) виявлення здібних організаторів політичної справи;
- б) ретельне вивчення політико-професійних, організаторсько-виконавських, моральних якостей претендентів до влади;
- в) організацію практичного навчання й створення необхідних організаційних умов для подальшої політичної кар'єри;
- г) раціональну взаємодію досвідчених і молодих кадрів у процесі політичної діяльності, забезпечення наступності поколінь.

Таким чином, засоби масової інформації – важлива ланка у механізмі формування політичного лідерства в Україні, роль якої багатофункційна, вона в системі громадянського суспільства виступає в одному плані як інструмент постійного діалогу влади й підлеглості, в іншому – як динамічний спосіб контролю їхньої діяльності, в третьому – як метод і форма останніх, що потребує механізму зворотного зв'язку та його впливовості на структури влади. Контроль як політична функція має дійсний лідеротворчий потенціал – він забезпечує моральність політика, розвиваючи здатність до оцінки

власних дій та уміння самовизначатися, й у такий спосіб формує адекватні прояви лідерської поведінки.

Сьогодні перед освітянським загалом, перед філософами і педагогами, які визначають вектор виховних зусиль, постають фундаментальні питання: на що треба орієнтувати молодь – на віру переважно в духовні чи матеріальні блага. Що брати за взірець – життя Христа, подвиги Павли Корчагіна чи Рембо? На перший план тут виступає проблема формування цінностей і ціннісних орієнтацій лідерів завтрашнього дня.

Ці аксіологічні категорії необхідно розглядати як особливий компонент духовного світу людини, що є результатом вільного обрання ціннісних переваг. На відміну від цінностей, які існують як надіндивідуальні сутності, ціннісна орієнтація є засобом залучення індивіда до загального через його прихильність до певних ідеалів, духовних пріоритетів [52, 6-29].

З одного боку ціннісні орієнтації формуються у напрямку «суспільство-особистість», де на індивідуально-психологічний фон особистості накладається певна інформація. З іншого – людина активно закріплює в своїх психологічних механізмах тільки те, що вписується у систему її особистих цінностей, що є для неї мотиваційно привабливим. Тому відсутність прикладів для наслідування серед сучасної політичної еліти України, непереконливість позитивних героїв вітчизняної літератури й мистецтва нашої доби робить справу формування духовних цінностей української молоді майже примарною.

Цей тривожний висновок підтверджують результати соціологічного дослідження, проведеного серед студентів Кременчуцького державного політехнічного університету. Переважна більшість респондентів своє майбутнє пов'язує з роботою у приватній фірмі або відкриттям «своєї справи». Але не секрет, що сучасний бізнес розвиває в людині прагматичний підхід до життя; вона все більше вимірює свої відносини з оточуючими через формулу «чи мені це вигідно». Вірус меркантилізму укорінився і в молодіжному середовищі. Так, усього 12% опитаних студентів визначають

суспільну користь своєї майбутньої діяльності як головний мотив отримання спеціальності, а лише чверть бачить в ній засіб духовного вдосконалення. Про готовність пожертвувати власним добробутом заради інтересів суспільства наголосив лише кожний п'ятий учасник дослідження. Зокрема, 70% опитаних відповіли, що взагалі не мають ідеалів. На запитання «У що ви вірите?» відповіли: в Бога – 40%, в людину – 10%, в себе, у власні сили – 15%, решта не вірить нічому [158, 38].

На думку академіка С.Гончаренка, зміни в ціннісних орієнтаціях завжди детерміновані невдоволеністю людей суспільним буттям [34, 357]. Тому першочерговим завданням, що стоїть перед керівництвом нашої держави, перед закладами освіти є оздоровлення суспільства, інакше його духовна деградація набуватиме катастрофічних масштабів. В аксіологічному вимірі цей процес може вирішувати такі задачі:

- відродження та укорінення національних духовних цінностей на основі кращих досягнень цивілізаційного поступу;

- формування нових цінностей життя і культури, які збагачують духовний потенціал нації та кожної людини і певною мірою увійдуть до структури світової ціннісної системи;

- поступове витіснення ціннісно-світоглядної орієнтації, яка не відповідає вимогам суспільного прогресу.

Помітно менше уваги дослідників приділено проблемі розвитку лідерських якостей молоді. У цьому зв'язку варто назвати колективну монографію «Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні» і навчально-методичний посібник О.Якубовського і Л.Приходченко «Кадри, еліти, лідерство в державному управлінні». Проблемам формування особистості лідера присвячено низку робіт фахівців Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», таких, як О.Романовський, О.Пономарьов.

Однак, поза увагою дослідників лишаються такі цікаві і важливі аспекти зазначеної проблеми, як взаємозв'язок та взаємозалежність між

процесами формування лідерських якостей та соціалізації студентської молоді.

Дослідники виділяють три складники професійної соціалізації студентської молоді:

- змістовний (зміст процесу професійної соціалізації);
- динамічний (динаміка процесу професійної соціалізації);
- інституціональний (інститути професійної соціалізації, що реалізують даний процес у суспільстві).

Аналогічно трьом зазначеним складникам процесу соціалізації можна виділити й три провідні напрями формування лідерських якостей майбутніх фахівців. По-перше, йдеться про засвоєння певних знань, необхідних для здобуття авторитету і поваги в молодіжному середовищі. По-друге, важливо відзначити, що ці знання мають не статичний, а динамічний характер, тобто мають постійно збагачуватись і підкріплюватись у ході професійної діяльності, бути конкурентоспроможними в молодіжному співтоваристві. По-третє, формування та закріплення лідерських якостей неможливо поза активною практичною діяльністю в одній з молодіжних організацій, оскільки соціальний статус й авторитет такої організації здатні здійснити значний вплив на прояв і актуалізацію лідерських якостей студента та на їх подальший розвиток.

У процесі формування лідерських якостей студентської молоді необхідно враховувати специфіку трьох різних типів лідерства, а саме:

- побутовий тип лідерства (у шкільних, студентських групах, об'єднаннях для спільної організації дозвілля, у родині)
- соціальний тип лідерства (на виробництві, у профспілковому русі, у різних спільнотах: спортивних, творчих тощо);
- політичний тип лідерства (державні, громадські).

Перший тип лідерства потребує не стільки наявності професійних знань, скільки навичок поведіння в молодіжному середовищі, значною мірою він спирається на особисті якості молодої людини. Другий тип

лідерства набагато більше детермінований професійною підготовкою молодого фахівця, знанням правил поведінки, основ психології та етики, теорії комунікації, риторики тощо. Третій тип (політичний) – передбачає найвищий рівень оволодіння професійними навичками, а також широкими знаннями у сфері політичних наук, соціології, психології, правознавства умінням аналізувати поточні політичні процеси та брати активну участь у них відповідно до своїх переконань.

Взаємозв'язок професійної соціалізації, основних напрямів формування лідерських якостей студентської молоді та певного типу лідерства показано у таблиці.

<i>Складники професійної соціалізації студентської молоді</i>	<i>Основні напрями формування лідерських якостей студентської молоді</i>	<i>Переважає спрямованість на певний тип лідерства</i>
Змістовна	Засвоєння необхідних знань, умінь і навичок	Побутовий, соціальний
Динамічна	Постійне збагачення отриманих знань у ході практичної діяльності	Соціальний, політичний
Інституціональна	Особиста участь у діяльності молодіжних організацій	Соціальний, політичний

На жаль, у сучасній Україні єдиної системи формування лідерських якостей студентської молоді не існує. Професійні знання, які студенти здобувають під час навчання, мінімально орієнтовані на виявлення, відбір і підготовку майбутніх лідерів. Молодіжні організації (у їх діяльності на постійній основі бере участь не більше 3% молодих людей) живуть своїми власними інтересами, що практично не пов'язані з реаліями вузівського життя. Деякі винятки на зразок руху студентів-медиків проти

необґрунтованих змін в умовах навчання навесні й улітку 2005р. лише підтверджує це загальне правило.

Професійна соціалізація студентів розрахована на набуття ними навичок і вміння працювати в трудовому колективі, але не відстоювати свої законні права в рамках чинних законів. Соціально-політична соціалізація молоді націлена на її залучення до громадського життя, однак при цьому професійна підготовка практично не враховується.

Формування у молоді лідерських якостей буде малоефективним без усебічного врахування соціально-культурного і суспільно-політичного контексту минулого і реалій сучасної України.

У цьому контексті не менш суттєвим моментом, ще зумовлює аксіологічну в системи цінностей, є її співвіднесеність із конкретно-історичними, суспільно-політичними, ідеологічними умовами, за яких складається певна система ціннісних орієнтацій у суспільстві в цілому та в кожній окремої особистості. Згадані моменти особливо актуальні стосовно системи ціннісних орієнтацій, коли йдеться про побудову концепцій освіти й виховання молодого покоління і, зокрема, про систему ціннісних орієнтацій як чинника, що детермінує процес становлення особистості політичного лідера.

У цьому зв'язку злободенною бачиться нам проблема так званої деідеологізації виховання та освіти. Очевидною є недоречність навіть самого терміна «деідеологізація» стосовно освіти й особливо виховання. Адже неможливо виховувати дитину сліпо, без певної програми, що спирається: на відповідну систему орієнтирів, духовних цінностей, ідеалів, ідей, тобто на певну ідеологію. Питання полягає лише в тому, чи включає ця система достатньо широкий спектр загалом гуманістичних, хоч і різних за конкретним змістом і спрямованістю альтернативних ідей, ідеалів, орієнтирів.

Порівняльний аналіз цінностей західної і східної культур на сучасному етапі їх розвитку показує, що в першому типі культури в якості первинних

виступають такі цінності, як індивідуальність, гроші, ефективність, першість, агресивність, рівність жінок в суспільстві. В другому типі культури на першому місці знаходяться колективна відповідальність, скромність, повага до старших, патріотизм, материнство, авторитаризм. Сказане свідчить про те, що кожному типі культури є свої переваги і недоліки. Наша задача полягає в тому, щоб на основі власної культури, традицій і ментальності акумулювати все найкраще, що є як в західному, так і в східному типах культури. Не слід при цьому намагатися ні вестернізувати, ні остернізувати і штучно нав'язувати їй західні чи східні цінності. Інша сторона цього питання міститься в тому, що в міжкультурному спілкуванні необхідно враховувати цю специфіку цінностей різних культур.

Важливим і цікавим в означеному контексті є аналіз світоглядної ідеологічної бази української, американської і англійської систем освіти [32, 341-345].

З огляду на те, що на сучасному етапі українську еліту репрезентують люди, виховані в радянську добу, будемо говорити про радянську духовно-ціннісну орієнтацію.

Відмінності між культурами колишнього Радянського Союзу і країн західного світу створювали проблеми у між культурному спілкуванні, в процесі якого одна культурна орієнтація «зіштовхується» з іншою.

Міжнародний аналіз свідчить, що існує ціннісний бар'єр на всіх рівнях комунікації, однак немає непереборної перешкоди для розвитку процесу комунікації, оскільки процес розпізнавання і розуміння цінностей є стрімким, динамічним і викликає зацікавленість у представника іншої культури.

Проведений аналіз вищезгаданих цінностей систем показав:

1) Радянська система цінностей містить такі поняття, як: любов і гордість за Батьківщину, пріоритет суспільних інтересів над особистими, рівність, відповідальність, колективні інтереси, самопожертва, колективізм, взаємодопомога і т.д., що в навчально-освітніх комплексах було

представлено такими слотами, які розкривали відображали основні цінності в процесі навчання англійської мови:

- батьківщина
- особиста відповідальність;
- гордість досягненнями науки;
- успіхи колективу;
- ініціативи громадян;
- патріотизм;
- майбутнє комунізму.

2) Американська система цінностей містить такі поняття як: індивідуалізм, приватна власність, готовність до змін, мобільність, контроль часових рамок; рівність, егалітаріанізм, інформаційність, орієнтація на майбутнє, оптимізм, орієнтація на дію і працездатність, конкуренція і відкритість, чесність, що в навчально-освітніх комплексах представлено нижченазваними слотами:

- чесність сприйняття;
- турбота про навколишнє середовище;
- егоцентризм і самооцінка;
- медіакратичні цінності;
- здатність до розумного виклику;
- аналіз оточуючих;
- продуманий менеджмент.

3) Британська система цінностей містить такі цінності: приватна власність, формальність, консерватизм, орієнтація на дії, свободолюбство, патріотизм, турбота про здоров'я нації, елітарність, віра в Бога і королівську владу, внутрішнє багатство, що представлено в нижче вказаних слотах:

- любов до держави;
- свободолюбство;
- концепт чесності;
- особистісні стосунки;

- формалізм;
- турбота про навколишнє середовище;
- турбота про здоров'я.

Врахування наведених відмінностей у цінностях вітчизняної, американської і британської систем освіти слугуватиме оптимізації процесу вивчення майбутніми лідерами іноземної (англійської) мови. Іноземна мова є інструментом, а культурна грамотність робить його багатофункціональним. Навчаючи майбутніх лідерів іноземній мові, корисним являється надання їм необхідної інформації про країну, мову, якої вони вивчають, для чого використовуються між культурні тренінги. Між культурні знання включають загальні характеристики нації, спосіб комунікації, погляди, світогляд і цінності. Практично кожна нація має певні стереотипи про інші нації, а галузь між культурних знань слугує маяком для висвітлення характерних особливостей тієї чи іншої нації (оскільки деякі стереотипи являються помилками).

Наголошуючи на активізації полі культурного виховання майбутніх лідерів, слід вказати, що в умовах поглиблення глобалізаційних процесів у сучасному світі не зменшується й необхідність подолання негативних явищ, які коріняться в національній культурі, зокрема, це:

національна обмеженість, замкнутість, іноді настороженість;

національний егоїзм (етноегоїзм) – бажання забезпечити своєму етносу переваги за рахунок інших;

етнофобія – вороже ставлення до представників інших національностей.

Ці явища загрожують відривом людини від загальнолюдських цінностей, що в сучасних умовах розвитку людства може спричинити неможливість повного розкриття особистості. Крім того, необізнаність, або негативне ставлення до культурної спадщини інших народів такі потворні соціальні явища як шовінізм, расизм, фашизм.

Ці явища не є природними, а виникають у результаті виховання особистості її оточенням (однолітками, батьками, та ін.).

Які глобальні зміни відбуватимуться у найближчому майбутньому? Які проблеми і можливості виникнуть у керівників?

Щоб знайти відповіді на ці питання, Центр креативного лідерства США (Center for Creative Leadership –CCL) здійснив дослідження на тему: «Сутність лідерства, що змінюється» [179, 4-6].

На думку респондентів, керівникам в найближчому майбутньому доведеться зіткнутися із серйозними і складними змінами в динаміці розвитку ринкової економіки, її структури і тенденцій...

Це аналізує проблему пошуку талантів, нових лідерів, які змогли б проявити себе.

Знання майбутніх трендів допоможе виявити потенційних лідерів.

1-й тренд.

Зростання рівня складнощів нових задач. Понад 90% менеджерів стверджують, що задачі, які вони вирішували п'ять років тому, стали набагато складнішими. Оскільки сучасний мінливий і суперечливий світ невинно змінюється, лідери мають отримати у своє розпорядження додаткові повноваження. Це відкриває їм можливість спробувати виконувати нові функції для ефективного розв'язання складних завдань. З цією метою і CCL розроблена «Програма управління складними задачами», орієнтована на дослідження нових якостей лідерів, зокрема таких, як дослідницькі здібності, уважність, вміння ризикувати, швидко адаптуватись до умов, що змінюються; керувати змінами.

2-й тренд.

Інноваційна революція.

Не дивлячись на те, що кожна організація розвивається своїм шляхом, для досягнення більш високих результатів є універсальний спосіб – інновації.

3-й тренд.

Співробітництво націй.

4-й тренд.

Мистецтво віртуального лідерства.

5-й тренд.

Розірваний світ.

6-й тренд.

Автентичність як найвища цінність. Кожній людині, тим більш лідеру, як правило доводиться грати декілька ролей: керівника, підлеглого, партнера. Виявилось, що серед 90% опитаних менеджерів вважають, що їм вдається зберегти свою автентичність, не зраджуючи свої цінності.

7-8 тренди.

Спад Бебі-Бума і поповнення дефіциту лідерів. Згідно статистики, через чотири роки майже 83 млн. працівників компаній США залишать лави робітників і потрібно буде терміново шукати їм кваліфіковану заміну. 35% опитаних вірять в те, що компанії зможуть успішно розв'язати цю проблему, створивши стратегічний план розвитку талантів.

9-й тренд.

Здорове лідерство. Дослідження показали наявність взаємозв'язку між ефективним лідерством і постійними фізичними навантаженнями. Лідерський потенціал набагато вище оцінюється у тих, хто займається спортом, ніж у тих, хто надає перевагу «зарядці для мозків». 47% опитаних менеджерів впевнені, що ключовим фактором їх продуктивної кар'єри є збалансоване харчування і здоровий спосіб життя.

10-й тренд.

А що далі? На питання, які тренди впливатимуть на розвиток лідерства в майбутньому, менеджери запропонували більш 20 різних варіантів – від глобалізації (9%) до зміни внутрішньої структури організації (6%).

А ключовим трендом був названий перехід від автократичного стилю керівництва до більш демократичного. Також чітко простежується тренд швидкого зворотного зв'язку. Нинішні співробітники менш терпимі до компанії, більш сфокусовані на власних інтересах, прагнуть до гнучкого

графіку, мобільні і зацікавлені в отриманні короткотермінових вигод «тут і тепер» [179, 5-6].

Системна, затяжна суспільна криза в Україні стала красномовним, переконливим доказом нестачі в державі професіоналів: професійних політиків, державних діячів та владних управлінців та інших спеціалістів. Сьогоднішня «еліта» України живе «від виборів – до виборів» та не здатна мислити масштабно та стратегічно для забезпечення сталого розвитку та досягнення довготривалого благополуччя суспільства.

Щоб виправити ситуацію та здійснити реальні зміни, які б якісно покращили життя кожного українця, має з'явитися справжня еліта – нове покоління молодих лідерів, – здатне мислити стратегічно, масштабно та інноваційно, – покоління нове за світоглядом, нове за моральними та професійними якостями, нове у відношенні та підходах до організації життєдіяльності суспільства, і головне – з чітким усвідомленням особистої відповідальності за подальший розвиток своєї країни.

Щоб прискорити цей процес необхідно знайти та об'єднати таких людей. Таку мету ставить Форум молодих лідерів України, який прагне стати платформою для формування спільноти нових українських лідерів, створити сприятливе середовище для їх розвитку: створити кваліфікований кадровий потенціал високоморальних молодих людей, які базуючись на автентичних українських традиціях державотворення та використовуючи передовий світовий досвід та наукові досягнення будуватимуть успішне та процвітаюче суспільство.

Форум молодих лідерів України (ФМЛУ) – це всеукраїнська громадська організація, основною метою якої є пошук, об'єднання та сприяння розвитку молодих лідерів України.

Україна багата земля на високоінтелектуальних, творчих людей, багата на людей, які своїми щоденними діями прагнуть змінити країну на краще. Тисячі людей борються із бідністю, сотні молодих лідерів піклуються про дітей-сиріт у дитячих будинках, докладають максимум зусиль для навчання

та професійного розвитку молоді. Це є люди, які мислять та діють по-новому, проте, всі вони роз'єднані і їх дії не дають системного результату. Форум молодих лідерів України прагне зібрати таких людей, створити середовище для їх спілкування та взаємодії тим самим створивши синергетичний ефект та надаючи можливість системно впливати на розвиток суспільства Форум має стати осередком для самовдосконалення та розвитку вже існуючих молодих лідерів та під їх керівництвом навчання та виховання наступного покоління молодих українських лідерів.

Основні завдання форуму молодих лідерів України:

1. Теоретична складова: тренінги, семінари, конференції, зустрічі із успішними людьми.
2. Лідерський практикум – організація реальних суспільно-корисних ініціатив молодими лідерами.
3. Створення платформи для спілкування та взаємодії
Е-спільнота ФМЛУ.
«Форум молодих лідерів України» – щорічне зібрання
Формальні та неформальні зустрічі»
4. Сприяння напрацюванню нових ідей щодо створення умов для сталого розвитку українського суспільства
  - Програма «Україна 2025»
  - Принципи
    - Соціальна спрямованість
    - Досягнення реального соціального ефекту від кожного проекту
    - Аполітичність
  - ФМЛУ не переслідує політичних цілей; до керівних органів ФМЛУ не можуть входити діючі політики
    - Професіоналізм
    - Реалізація проектів ФМЛУ здійснюється під керівництвом та за особистої волонтерської участі кращих фахівців у відповідних сферах
    - Незалежність

Форум є незалежним від будь-яких політичних сил, партій чи блоків, так само, як і від будь-яких бізнес угруповань, окремих олігархів чи урядів країн. Принципи роботи: демократичність, справедливість, добровільність, прозорість, навчання.

Молоді лідери – люди успішні й активні, високоінтелектуальні і суспільно-свідомі, патріотичні і принципові – завжди є спраглими до навчання, самовдосконалення, пізнання й опанування передовим світовим академічним досвідом, найефективнішими навичками та уміннями реалізації суспільно-корисних проектів, найрезультативнішими методами побудови команди та успішного лідерства, найбільш дієвими шляхами особистого розвитку та зростання.

Саме таке навчання пропонує Форум молодих лідерів України своїм активним учасникам – молодим лідерам України. Це – програми навчання й стажування за кордоном для підвищення професійного рівня, тренінги і майстер-класи досвідчених і кваліфікованих експертів і тренерів, семінари, конференції й круглі столи із провідними представниками ділових, наукових та культурних кіл України, зустрічі із успішними й відомими людьми.

1. Проект «Освіта без кордонів»

пропонує молодим українцям систематизовану інформацію про довготривалі короткотермінові програми міжнародної освіти, гранти і стипендії університетів світу.

2. Проект «Історії Успіху» сприяє професійному становленню молоді еліти України через спілкування із досвідченими та успішними державними діячами, підприємцями, науковцями, медиками та іншими непересічними особистостями як України, так і закордону.

3. Тренінгові програми ФМЛУ

покликані дати змогу опанувати необхідні лідерам уміння і навички під керівництвом професійних тренерів, фахівців та експертів.

Освіта без кордонів

Мета:

Сприяння отриманню українцями освіти в провідних світових навчальних закладах;

Підвищення конкурентоспроможності кадрів на ринку праці;

Сприяння доступу молоді до передового міжнародного досвіду в сфері професійних інтересів та налагодження професійних контактів із зарубіжними колегами;

Сприяння поверненню в Україну молодих високопрофесійних українців, які навчаються, працюють чи проживають закордоном і мають мотивацію працювати заради відродження України.

Основні складові програми «Освіта без кордонів»:

1. Інформаційно-пошукова база міжнародних стипендіальних програм створена Форумом молодих лідерів України для всіх бажаючих спробувати свої сили і здобути право на:

– Навчання у провідних університетах світу:

Форум пропонує молодим українцям довго- та короткотермінові програми міжнародної освіти, які поєднують інноваційні технології і методики навчання із передовим практичним досвідом, міждисциплінарний та мультиперспективний підхід до викладання; це можливість здобути доступ до інформаційних та професійних ресурсів, спілкуватись зі знаними спеціалістами Вашої фахової сфери, отримати фундаментальну й водночас функціональну базу знань, умінь та навичок для майбутньої успішної кар'єри.

– Практику у провідних українських та світових компаніях:

База ФМЛУ містить інформацію про програми для практикантів у відомих компаніях, підприємствах та бізнес-холдингах (PricewaterhouseCoopers, Procter&Gamble, Deutsche Welle та інші), що дають можливість застосувати на практиці власний освітній досвід у професійному середовищі, аналізувати роботу всієї компанії чи окремого її підрозділу зсередини, навчитись раціонально використовувати наявні інтелектуальні та технічні ресурси, сформулювати стратегічне бачення розвитку бізнесу, промисловості, сфери послуг тощо.

– Стажування в урядових структурах та міжнародних організаціях:

Ми пропонуємо українській молоді програми стажування у парламентах, міжурядових комітетах і департаментах країн Європи та Північної Америки, практичний досвід роботи у НАТО, Міжнародному валютному фонді, Світовому Банку, та інших міжнародних організаціях, що дасть вам змогу ознайомитись із структурою та особливостями функціонування державних та міжнародних структур, використати власні знання й уміння, здобути неоціненний досвід для майбутнього України.

2. ЦЕНТР СПРИЯННЯ ОТРИМАННЯ ОСВІТИ ЗАКОРДОНОМ

У межах програми «Освіта без кордонів» ФМЛЮ започаткував ресурсний центр, що передбачає надання активістам Форуму інформаційної, консультативної, тренінгової та іншої допомоги у заповненні анкет, отриманні рекомендаційних листів від ФМЛЮ, написанні мотиваційного есе, підготовці проекту дослідження тощо; ознайомленні з основними стратегіями проходження співбесіди; особливостями навчання закордоном та шляхами презентації України, свого університету, організації. Центр сприяння отримання освіти закордоном також має на меті сприяти вивченню англійської та інших мов за допомогою безкоштовних радіо-, теле- та Інтернет-ресурсів.

3. ЦЕНТР КАР'ЄРИ ФМЛЮ

Форум молодих лідерів України має на меті поєднати молодих та амбітних українців з міжнародним освітнім та професійним досвідом, обізнаних з інноваційними технологіями ведення бізнесу, зорієнтованих на досягнення результату, з умінням адаптуватись до швидкозмінного середовища, постійно підвищувати власний професійний рівень та адекватно оцінювати потенціал інших працівників, та провідні вітчизняні й зарубіжні компанії, підприємства й організації, що працюють на ринку України і зацікавлені у висококваліфікованих й мотивованих кадрах, здатних забезпечити розвиток відповідної галузі і бажанням працювати заради добробуту України.

Освіта та професійний розвиток

Мета:

формування висококваліфікованого кадрового потенціалу України, здатного ефективно працювати заради побудови економічно стабільного та духовно багатого суспільства;

становлення майбутньої еліти держави, яка пов'язує власні перспективи з Україною і, відповідно, зацікавлена в її стабільному суспільно-політичному, економічному та культурному розвитку;

підтримка та сприяння отриманню українцями якісної вищої освіти у провідних університетах світу;

сприяння доступу молоді до передового міжнародного досвіду в сфері професійних інтересів.

Пріоритетні проекти напряму:

Освіта без кордонів

Постійнодіюча школа лідерства ФМЛІУ

Зустрічі з відомими українськими та світовими лідерами

Умієш сам – навчи друга

Дискусійний клуб напряму.

Зустрічі за напрямом:

Семінари, тренінги, ознайомчі подорожі, робочі зустрічі, наради, круглі столи у рамках проектів напряму

Засідання дискусійного клубу

Неформальні зустрічі тощо.

Проекти наших активістів та партнерів:

Глобальне лідерство

Додаткові можливості.

Поява яскравих жінок лідерів та бажання самих жінок брати активну участь у суспільно-політичному житті країни спричинили виникнення інтересу до питань щодо ефективності виконання лідерських ролей чоловіками й жінками, про лідерський стиль поведінки, імідж лідерів

(чоловіків і жінок), а також про окремі аспекти сприймання лідерів різної статі.

На основі аналізу наукових джерел з питань політичного лідерства та узагальнення рис, які визначаються вченими як притаманні лідерам, можна виділили перелік основних критеріїв, які сучасна соціальна психологія пропонує для оцінки політичних лідерів. Такими критеріями виявились: ступінь домінування, спрямованість, психодинамічні характеристики політичних лідерів, інтелектуально-когнітивні, емотивні, морально-вольові, комунікативні характеристики політиків.

Є два основних напрямки досліджень гендерних аспектів політичного лідерства.

До першого належать дослідження, спрямовані на вивчення власне політичних лідерів. До другого – вивчення того, якими постають політичні лідери у масовій свідомості. Перший напрям представлений роботами «біографічного» (біографії, мемуари, публіцистичні роботи); політико-соціологічного (статистичні дані про участь чоловіків і жінок у політичному житті, аналіз причин зниження представництва жінок у владних структурах, а також перешкоди, які існують на шляху жінок до політичного олімпу тощо) та соціально-психологічного (виявлення й характеристика іміджів політичних лідерів (чоловіків і жінок)) спрямування. До другого напрямку дослідження гендерних аспектів політичного лідерства можна віднести вивчення того, якими постають політичні лідери в масовій свідомості. Він менш розроблений і представлений лише окремими дослідженнями. Так, зокрема, вивчалось те, як гендерний імідж кандидата-політика впливає на сприйняття його виступу (промови); виявлялись найпоширеніші серед населення іміджі бажаного кандидата у президенти України (в тому числі й типи іміджів гендерного плану); досліджувались основні смислові компоненти іміджу політиків (в тому числі й жіночої статі); вивчались стереотипи сприйняття портретних зображень політичних лідерів (враховувався й гендерний критерій) та деякі інші [141, 38-46].

Існують три основні групи, на які поділяються політичні лідери за критерієм співвідношення гендерних якостей політики з маскулінним типом поведінки, політики з маскулінно-фемінінним типом поведінки і тип політиків з «розмитим», невизначеним гендерним статусом.

– Найперспективнішою нам видається модель поведінки політика маскулінно-фемінінного типу, в якій гендерні ознаки не є незмінними та нормативно-дихотомічними, а такими, що взаємоперетинаються, утворюючи гнучку соціально-психологічну модель гендерної поведінки політичного лідера. Тобто, конструктивне поєднання маскулінності та фемінінності розширює можливості індивідуального самовираження політичного лідера, урізноманітнює та збагачує діапазон, репертуар моделей поведінки політиків – чоловіків і жінок.

Нові проблеми розвитку духовної культури виникають в епоху інформатизації.

Інформатизація, яка в сучасних умовах розглядається як магістральний напрямок розвитку світової спільноти, ставить ряд важливих питань перед закладами освіти, які повинні забезпечити кожну людину, незалежно від соціального статусу, віку доступ до інформаційних ресурсів, що проголошується її невід'ємним правом, а також формувати інформаційну культуру користувача. Тому освітянська спільнота сьогодні приділяє багато уваги питанню створення і використання інформаційних ресурсів, інформаційних центрів корпоративних інформаційних систем.

Разом з тим, насичення, хоч і повільне, комп'ютерами, новими технологіями не повинні витіснити, а тим паче замінювати ні виховному, ні культурно-просвітницьку функції. Вчені все більш наполегливо відмічають поглиблення загальної кризової ситуації в розвитку культури ХХ ст.

«Стає імовірним, що світова культура як духовна основа людського життя не менше ніж моральні, етичні цінності, відчуває кризу. Економічний прагматизм, витіснення гуманітарного начала з суспільного життя перетворились в повсякденну практику і політику» – відмічають російські

культурологи [106]. Цю точку зору розділяють багато авторів, які називають об'єктивні глобальні процеси в культурі: розповсюдження нових інформаційних технологій, які викликають процес уніфікації і нівелювання культури; комерціалізацію культури, її пристосування до смаків і потреб великих мас людей, з одного боку, і найбільш забезпечених верств населення з іншого. В першому випадку це веде до розширення масової культури, в другому – до домінуючої ролі нових еліт. При цьому висловлюється погляд, що боротися з згаданим процесами безглуздо, оскільки вони носять об'єктивний характер, можливо лише уповільнити їх або пом'якшити наслідки [29].

Кризова ситуація в Україні характеризується трансформацією культурних потреб населення, скороченням обсягу наданих культурних послуг і зниження їх попиту. Аналіз споживання багатьох видів культурних послуг населенням України свідчить про переорієнтацію значної частини культурних потреб населення в бік «масової культури».

Соціокультурна ситуація в Україні сьогодні характеризується іншими суттєвими змінами. Це, насамперед, формування нового медіа середовища, зокрема розвиток аудіовізуальної комунікації та екранних мистецтв. Остання являє собою комплексну проблему, яка охоплює економічні, технологічні, соціокультурні та художні фактори, які тісно переплітаються між собою та призводять до непередбачуваних наслідків.

З поняттям «екранна культура» пов'язані не тільки кіно, телебачення (ефірне, кабельне, супутникове), відео, DVD. Саме екран вбирає в себе образні можливості кінематографа, доповнює і трансформує їх, стає матеріальним носієм нового типу культури в усіх її формах: інформаційній, духовній, художній.

Що ж нового несе з собою екранна культура? Перш за все це новий тип спілкування, заснований на можливостях вільного виходу особистості в «інформаційний простір». Наприклад, електронні газети чи книги доступні

будь-якому бажуючому і кожен може прочитати їх і вступити в діалог з тим чи іншим автором.

Інформаційне середовище виступає в нинішніх умовах як чинник, що допомагає у формуванні духовних цінностей індивіда, впливає на особистісні риси людини, на її погляди й переконаний. Вільне поширення інформації робить медіапростір місцем зустрічі людей різних континентів з різкою духовною культурою та світоглядом, які шукають співзвучних собі в безкрайньому інформаційному світі. Це дозволяє відчутти специфіку різноманітності культур і є основою нового мислення в умовах поглиблення глобалізаційних процесів.

Інформаційний простір нашої держави є поки що аморфною просторовою культурою, яка належним чином не забезпечує циркулювання суспільно-значущої інформації в масштабах країни. Проте встановлення повноцінного і насиченого зворотного зв'язку за допомогою екрану має здатність «розвернути» інформованість кожної людини до інтелектуального життя суспільства, світу, активно впливати на процеси культурної та соціальної політики. Звичайно, електронна культура, будучи інтернаціональною за своєю природою, не може бути «планетарною», загальнолюдською хоча б тому, що інформованість громадянина ґрунтується, перш за все, на демократичному розвитку інформаційних засобів і мереж. Немає гарантії того, що потенціал інформаційних технологій не буде використаний в цілях відомчого монополізму.

Пріоритети електронної культури заповнили весь світ. Широкого розмаху набуває Інтернет, який поступово стає основним джерелом формування духовної культури особистості і є дзеркалом-екраном всього життя. Початок нового тисячоліття характеризується появою нового типу людей, які живуть у візуальному світі Інтернету більше, ніж в реальному [142, 119]. Отже, можна констатувати, що електронна культура сьогодення як лідер глобального медіапростору значно впливає на духовний розвиток соціуму. Вона нерідко виступає як тотальна електронна пропаганда і засіб

маніпуляції свідомістю людини. Серед найбільш дійових за ступенем впливу на аудиторію – телебачення, цифрове кіно, комп'ютерні канали, Інтернет, сотовий зв'язок, DVD, електронна пошта та ін. Саме електронна культура є каталізатором багатьох соціальних процесів та суттєво впливає на політичний, економічний, духовний розвиток суспільства і є дійовим фактором його модернізації. М.Кастельс зазначає, що багатство, влада, суспільне благополуччя і культурна творчість країни в найближчій перспективі залежатиме від її спроможності розвивати інформаційне середовище, пристосоване до специфічних цінностей та цілей [73, 316-317].

Глобальне медіасередовище примушує задуматися не тільки про владу медіа над суспільством, але і про долю мистецтва в кіберпросторі мультимедійності, про багатоманітність культур і пошуки нової ідентичності особистості та формування системи цінностей.

Відомо, що заново сформована система цінностей може стати життєздатною тільки в тому випадку, коли нові її елементи є більш узагальненими, ніж заміщені ними. Ці останні не відкидаються – «нова» цінність включає «стару» як окремий випадок. «Нові» цінності виникають у розладженому, але живому і діючому нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості як відзначають дослідники, є усталеність фундаментальних («вищих») цінностей, пов'язаних з релігією і глибокими культурними традиціями і водночас – відсутність масових установок на збереження «старих цінностей» [52].

За допомогою масової комунікації реалізується ряд важливих суспільних функцій. Найважливішими є соціалізація особи та розповсюдження культурних цінностей. Культура допомагає гальмувати потенціал контркультурних проявів.

В умовах утвердження духовних орієнтацій особливо актуальним стає виховання нестандартних особистостей, внутрішньої потреби творчого стилю життя та ініціативи. Творчість як одна з визначальних гуманістичних цінностей [99].

Сьогодні тип людини-виконавця все більше відходить на друге місце в порівнянні з людиною-творцем, шукачем, а продуктивна діяльність набуває все вагомішої значимості.

Суттєвою ознакою творчої діяльності є її синтезуючий характер. Там, де має місце синтез, є творчість.

Рівень синтезу в різних сферах творчості не однаковий. Творчий синтез властивий не лише для сфери мистецтва і науки. Він є складовою будь-якої сфери творчої діяльності.

Синтез форм діяльності знаходить свою реалізацію у практиці. На характер діяльності, її спрямованість і природу мають вплив різні формоутворюючі фактори, які знаходяться поза безпосередньою творчою діяльністю (моральні і естетичні ідеали, ціннісні установки і орієнтири). Що ж стосується чинників, які визначають мету, то вони лежать в сфері людських інтересів і цінностей.

Творчі особистості виступають живою зв'язуючою ланкою у вічному ланцюгу творення як у часі, так і в просторі, стають провісниками майбутнього світу в його багатоаспектних формах і проявах.

Творчість можна розділити на велику творчість, тобто ту, що створює неперехідні, значимі цінності, і малу, в процесі якої створюються нові речі, але вони є продуктами звичайного ремесла.

Введення рівнів творчості дозволяє більш адекватно визначити місце феномену творчості в структурі людських цінностей, враховуючи цю ідею як методологічне начало при аналізі творчої діяльності лідера.

Творчість виступає системоорганізуючим началом в діяльності, праці та цілепокладаючої здатності свідомості. Праця втілює в собі соціальну цінність, «загальна праця» – це творчість.

Творчість пронизує всі види діяльності щодо створення нових предметно-духовних цінностей. В процесі праці людина змінює зовнішню природу і, змінюючи її, вона в той же час змінює власну природу. Вона розвиває в ній сили і підкорює гру цих сил своїй владі.

Творчість як цінність формується в процесі праці, навчання, практичної діяльності. Вироблення творчої здатності в молоді є альфою і омегою всієї системи соціалізації людини. Спроби звести творчість лише до елітарної діяльності, обґрунтування концепції творчості як властивості лише вроджених талантів – це хибна позиція.

У становленні творчих здібностей особистості лідера вирішальне місце займає суспільна діяльність. В.Бехтерев відніс останню до найважливішого фактору розвитку особи. «...Без суспільної діяльності особа зупиняється на певному ступені свого розвитку... вона позбавлена тієї самодіяльності, яка слугує запорукою нормального розвитку суспільного життя і міцного розвитку держави...» і далі «... неробство... призводить природним чином до зниження розумової працездатності, до непоправної втрати розумового матеріалу за період бездіяльності, до недостатнього вдосконалення нервово-психічних механізмів, що доводиться також і психометричними дослідженнями, і взагалі до розумового і тілесного знесилювання, а в подальшому до морального і фізичного виродження, особливо якщо до неробства приєднується його природний супутник алкоголізм та інші надмірності [17, 28-29].

Виховання в кожній особистості такої цінності, як внутрішня потреба до праці досить складне і різнопланове завдання. Адже зниження коефіцієнту працелюбності в суспільстві приносить непомірні втрати. А.Горальський, спираючись на вітчизняну та зарубіжну психологію, педагогічну наукову спадщину висуває досить продуктивну ідею про необхідність розвитку в кожного індивіда духовної потреби в творенні, творчого начала, пов'язує їх з емоційною працеготовністю людини [35]. Він наголошує, що частина підсвідомого образу буття, сформована перетворенням інформації в праці і трудових іграх, слугує основою розвитку духовних потреб у творчості і тим самим творчого типу особи. Належна емоційна працеготовність має формуватися в дошкільному віці. Формувати ж основу творчого типу особи найефективніше з допомогою трудових ігор і праці в умовах самодіяльного

усамітнення, шляхом досягнення дитиною такого рівня активного аналізу і синтезу інформації, вміння долати труднощі (здійснювати трудові зусилля), за якого здобуті результати породжують позитивні емоції: насолоду, задоволення грою (працею)... Спосіб життя дитини у дошкільному віці неминуче трансформується у найбільш відтворювані стабільні форми поведінки підлітка, а потім дорослої людини [35]. Відомий англійський історик А.Тойнбі так привертає увагу до необхідності дійового ставлення до світу. «Життя – це дія. Життя, коли воно не перетворюється в дію, приречене на крах» [152, 631].

Звичайно, поряд з родинним навчанням і вихованням особливе місце належить школі. Адже це навчальний заклад, який ще довго буде в суспільстві провідною формою освітньої підготовки. Тому перед школою постає завдання великої відповідальності – вдумливо продовжити закладені в дошкільний період основи виховання творчих особистостей.

Сьогодні перед молоддю постає завдання особливої ваги: переоцінити своє відношення до світу буття, до життя в цілому, набути вміння універсального сприйняття світу.

Відомо, що в умовах перебування української школи в системі недавньої тоталітарної системи освіти в громадськості школа заслужила недобру славу як такої, де відбувалося повне знеособлення суб'єктів навчання. А в народі її прямо називали «театром масок», бо життя педагогів, а вслід за ними і учнів, було з подвійним дном. Перебування тривалий час в полоні ідеологічних канонів, повна уніфікація (канонізація і еталонізація) педагогічно-дидактичних вимог призвели до перетворення педагогічного мислення в «бастіон застою» і умертвіння творчого пориву. Визначальним напрямом реалізації вищезгаданої мети повинен стати ряд неодмінних вимог.

Виділимо лише окремі з них. По-перше, належить позбавити школу від організаційно-ідеологічних ланцюгів. Педагог має стати творцем свого курсу і форм, методів і принципів навчання. Забезпечити право вчителю творити процес навчання з врахуванням загальнолюдських цінностей, сучасних

досягнень у сфері науки і культури, утверджувати себе як педагога-творця, педагога-шукача, педагога-новатора. По-друге, процес навчання має забезпечити формування активно-діяльного, творчо-перетворюючого відношення суб'єктів навчання до світу буття.

Не таємниця, що ще немало навчальних програм, підручників, уроків, лекцій, практично-лабораторних занять не зорієнтовані на розвиток і виховання таких рис як допитливість, догадливість, інтуїція, уява, самодіяльність. Автори підручників і вчителі-педагоги прагнуть завжди викласти коло дефініцій, визначень, формул, теорем, подій, не створюючи пізнавально-творчої обстановки, не ініціюють феномен творчості з боку тих, хто навчається. В навчальних закладах майже відсутні посібники, в яких би подавалися поліваріантні вправи, посібники з запитаннями і відповідями і т.д. А.Дж.Тойнбі наголошує: «Без творчого пробудження і допитливості навіть самі відомі враження і величні пам'ятники історії не зроблять на уяву необхідного впливу, оскільки очі звернені до них, будуть сліпі [152, 620]. До речі, сам А.Тойнбі в 64 роки вивчив арабську і турецьку мови і з цих мов переключився на оволодіння перської».

А поки що освіченість визначається різними формами атестації, «коли від учня по суті вимагається повторення того, що викладалося в ході навчання, а не вміння самостійно виробляти рішення і діяти в предметній галузі [108, 60]. Така ситуація не сприяє розвитку інтелектуального потенціалу країни, звужує творчі можливості освітянської сфери. Сьогодні навчальним закладам конче потрібно створювати (виробляти) педагогічні та психологічні основи теорії творчості (на рівні вихователя, вчителя, викладача вузу).

По-третє, навчальний процес покликаний забезпечити можливість варіантного вибору учнями навчальних дисциплін з врахуванням їх індивідуальних інтересів та психофізіологічного розвитку. А хіба може бути фахівець з вищою освітою, який би не володів бодай бо хоч основами творчої діяльності?

Проте, у значній частині вищих навчальних закладів така підготовка не ведеться, відповідні курси не читаються.

Програмою «Освіта» передбачається концентрувати увагу на пошуках обдарованих, талановитих особистостей і налагодженні з ними індивідуальної роботи. Звичайно, в умовах існуючих наукових парадигм в психології, педагогіці, нейрофізіології диференціація процесу навчання є неодмінною умовою. Але чи може цей підхід бути єдиним? Більше того, необхідно бачити на цьому шляху і негативні моменти. За його основу беруться тестові методи відбору «обдарованостей». Які ж об'єктивні можливості тестів? Де їх межа? Навіть найбільш професійні тести дають змогу виявити лише такі параметри особистостей, як сила уяви, швидкість мислення, загальноосвітній рівень, комбінаторські здібності відносно до раніше отриманого інформаційного банку. Тут виникає принаймні дві проблеми: а) якою мірою тести адекватно відображають інтелектуальний потенціал тих, хто проходить випробування; б) подальша доля тієї молоді, що не витримала тестування. Перше питання суто наукове, друге – організаційне. Необхідно привернути увагу до другого питання, оскільки воно має соціальне забарвлення. Адже ті 80-90 відсотків молодих людей, що потрапляють до числа необдарованих, потрапляють на навчання в школи, коледжі, училища, вузи неелітного рівня. Ось тут основні протиріччя. Розбудовуючи нову освітню систему, важливо не ставитися до значної частини молоді як до такої, що не варта особливої уваги. Потрібно виходити з того, що кожний вид діяльності пов'язаний з творчістю, а отже, вимагає творчих особистостей, творчих підходів і рішень. І діяльність цих закладів освіти як для особистості, так і для нації має таку ж значимість, як і елітарних. Стосовно цього актуально звучать думки фахівця з цих питань М. Куле. Вона відзначає: «...Творчий досвід в його витоках – це перш за все повсякденна здібність людської істоти відтворювати смисловий світ, утверджувати свою людяність... Творчий досвід можна трактувати як збереження смислу, а в кінцевому рахунку – людяності в самому широкому

значенні слова. Для цього потрібна участь кожної особистості, а не лише унікальної за талантом» [159, 79]. Адже, за висловлюванням В.Сухомлинського, ми живемо у вік людських відносин.

Лише та життєва діяльність є значимою для людини, яка несе в собі глибокий творчий смисл; збереження смислу, а в кінцевому рахунку – людяності в самому широкому значенні слова має стати своєрідним паролем будь-якої діяльності. Для цього необхідно, щоб кожна особа, а не лише унікальна за талантом, зримо розуміла зміст і органічну необхідність своєї діяльності.

Лише смисл виправдовує людське життя, діяльність, творчість і пізнання. Ось як унікально цю думку сформулював Антуан де Сент-Екзюпері в книзі «Планета людей». «Той, хто працює кайлом, хоче, щоб в кожному його ударі був смисл. Коли кайлом працює каторжанин, кожний його удар лише принижує каторжника, але якщо кайло в руках шукача, кожний його удар підносить шукача. Каторга не там, де працюють кайлом. Вона страшна не тим, що це тяжка праця. Каторга там, де удари кайла позбавлені змісту, де праця не з'єднує людину з людиною» [175, 145-146].

І сьогодні продовжують вражати своєю глибиною та гуманістичною значимістю думки І. Канта: «Навчитися тому, яким потрібно бути, щоб бути людиною» [71, 206]. Вони орієнтують на формування у молоді загальнолюдських ідеалів, розвитку духовних цінностей.

М.Реріх радив прислуховуватись до гімну природи. Він підкреслював, що в школах необхідно влаштовувати особливі курси заострення уваги і думки. Потрібно дисциплінувати себе і в творчому мисленні і в цій прекрасній творчості співробітничати: зі всім Космосом. Він наголошував, що велика помилка думати, що лише якісь особливі вчені і художники володіють творчою енергією. Сьогодні, мабуть, чи не найважливішим завданням соціальної політики є вміння організувати соціум, життєдіяльність суспільства так, щоб кожна людина змогла якнайповніше розвивати свої природні здібності, творчий досвід.

Залишається предметом майбутніх досліджень механізм формування принципів творчого менталітету, вироблення конкретних методик розвитку евристичних задатків, вплив на ці процеси соціокультурних факторів, суспільних інтересів, світоглядних позицій, культурної традиції і постійної, наполегливої творчої праці.

З метою формування творчих здібностей належить в навальних закладах зробити нормою використання діалогових форм навчання. Саме ці форми сприяють усуненню із практики навчальних закладів конформізму, стереотипів, однобічності. Діалогове спілкування є виявом творчого мислення, в якому «постійно слід враховувати і психологічні особливості людей... До того часу, поки ми не усвідомимо цього і не зробимо проблему діалогу компонентом виховання і навчання, культура діалогового спілкування... буде запишатися на невисокому рівні... в суспільстві буде постійно зростати взаємне непорозуміння між людьми і відчуження... [74, 283]

Потреба у швидкій професійній орієнтації, забезпечення обґрунтованого визначення найважливішої цінності суспільства – інтелектуальних нахилів молоді з особливою силою вимагають створення центрів з діагностики здібностей, нахилів. Це дуже соціально і психологічно відповідальна робота. Вона може здійснюватися лише на професійному, психолого-педагогічному і морально-правовому рівнях. Так, роботу покликані забезпечити фахівці у галузі практичної психології. На жаль, в нашій державі до останнього часу спеціалісти цього профілю готувалися лише в педагогічних інститутах для системи освіти. І тільки недавно відкрито курси по підготовці практичних психологів з педагогічним і медичним профілем при Київському університеті імені Т.Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М.Драгоманова та інших навчальних закладах країни. Для належної організації роботи навчальних підрозділів по підготовці практичних психологів потрібно розгорнути низку лабораторій, експериментальних майданчиків, зосередити кваліфікованих спеціалістів в

галузі психології і педагогіки на науковій розробці методологічних і методичних засад як підготовки практичних психологів, так і форм і напрямків їх роботи.

Отже, підвищення рівня духовної культури лідера передбачає реформування вищої освіти і розв'язання протиріч між вищими навчальними закладами й ринком праці, що актуалізує необхідність вдосконалення таких напрямків освітньої діяльності:

- розвиток проблемно-творчих інноваційних технологій навчання, в основі яких лежить принцип «активності» на протипагу «реактивності». Органічною частиною такої технології є метод розширення самостійної роботи студентів, що формує стійкі мотиви самореалізації;

- організаційна перебудова навчання, коли розвиваються форми безперервної, додаткової освіти, що дозволяють формувати адекватний суспільним запитам професійний потенціал;

- формування нових духовних і моральних цінностей з орієнтацією на пріоритети загальнолюдських цінностей.

- розробка навчальних програм, спеціально підготовлених для підготовки дійових лідерів завтрашнього дня;

- протидія «культурній колонізації» з боку іноземних держав з метою захисту вітчизняного інформаційно-культурного простору;

- підвищення конкурентоспроможності української національної культури в духовно-мистецькому плані;

На результат процесу навчання істотно впливає особистість студента, віра в нього, повага, налагодження партнерських відносин між студентом і педагогом. Такий тип відносин знайшов свій розвиток у педагогіці партнерства, яка орієнтована не стільки на передавання людині знань, скільки на всебічний розвиток особистості. Тому, крім своєї початкової мети – спільного пошуку істини, вона містить такі основи, як навчання без примусу, вільний вибір шляхів розв'язання завдань і заохочення творчої ініціативи, уміння працювати в команді й особисто відповідати за результати

роботи. Педагогіка партнерства значно розширює межі методу індивідуалізації навчання.

Генеральною лінією усього навчального процесу має стати формування інтелігентності, яка охоплюватиме культуру як професійну, так і моральну, політичну, правову, естетичну, фізичну, екологічну, культуру поведінки і побуту.

Упровадження в навчальний процес сучасних освітніх технологій дозволить підвищити ефективність професійної підготовки за рахунок використання інтенсивних методів навчання (імітаційні ігри, кейс-метод, проблемні ситуації), у результаті чого в студентів формуються надійні професійно важливі знання, уміння й навички, адаптаційні здібності, гнучкість мислення тощо.

Висновки до четвертого розділу

Утвердження духовних цінностей, які є наріжним чинником розвитку українського суспільства до демократичної консолідації, досягаючись різними засобами – політико-правовими, економічними, морально-етичними. Чи не найважливішим тут є формування людини як особистості через освіту. Підвищення рівня духовної культури лідера передбачає реформування вищої освіти і розв'язання протиріч між вищими навчальними закладами й ринком праці.

Образ політичного лідера відрізняється великим символічним навантаженням: він є уособленням певних ідеалів сучасності, очікуваного майбутнього, певної «програми дій». Серед характеристик, що мають особливе значення для діяльності політичного лідера відмічено здатність концептуально мислити, брати участь у прийнятті політичних рішень на різних рівнях, вміння отримати потрібну інформацію, високий рівень самосвідомості, політичної і правової культури, моральна чистота помислів і дій, здатність розбиратися у людях, переконувати їх і вести за собою.

Політичний лідер має бути спадкоємцем кращих взірців політичної діяльності. Історичний досвід, використаний ним в конкретно-історичній ситуації, стане політичною основою для прийняття відповідального рішення щодо державно-політичних, соціальних, екологічних та інших проблем. Водночас, політичний лідер має брати участь у визначенні актуальних проблем в економіці і політиці держави. Із розмаїття цих проблем відзначимо найважливіші: образ сучасного і майбутнього України, її місце у міжнародному співтоваристві, державний бюджет, зовнішня і внутрішня політика, регіональна політика сучасна конституційна реформа, культура, духовність, освіта. Політичний лідер пропонує суспільству нові політичні рішення щодо згаданих проблем.

Предметом майбутніх досліджень залишається механізм формування принципів творчого менталітету, вироблення конкретних методик розвитку евристичних задатків, вплив на ці процеси соціокультурних факторів, суспільних інтересів, світоглядних позицій, культурної традиції і постійної, наполегливої творчої праці.

ВИСНОВКИ

У висновках підведені загальні підсумки і перспективи подальшого дослідження проблеми духовної культури як чинника становлення іміджу політичного лідера.

Використаний у дослідженні міждисциплінарний підхід дозволив з'ясувати зміст і зв'язок категорій імідж політичного лідера, духовна культура, політична освіта, суспільні цінності, політична соціалізація. Висвітлені особливості реалізації цих феноменів у політичному житті суспільства.

Сучасні реалії українського суспільства обумовлюють потребу в поглибленому дослідженні сутності духовної культури суспільства, групи, особистості (у тому числі, політичного лідера). На основі аналізу співвідношення духовної культури та особистості політичного лідера, тенденцій розвитку його іміджу в дисертації розглядається перехід до більш широкого (інтегративного) розуміння останнього, що являє собою складний феномен, у якому переплетені зовсім різнорідні фактори – вроджені та набуті, стійкі і нестійкі.

Досліджено співвідношення іміджу політичного лідера і культури, яке свідчить, що особистість лідера залежить від духовної культури і завжди відображає існуючі моральні й культурні цінності. Сама культура є мірою свободи і містить духовні і моральні загальнолюдські цінності національної свідомості, конкретні норми поведінки.

Важливою теоретико-методологічною передумовою є аналіз сутності іміджу політичного лідера з онтологічної, антропологічної, ціннісної та етичної точок зору, що дає підстави комплексно розглядати феномен іміджу, особливості його цілеспрямованого процесу побудови і відображення як певного образу у свідомості населення.

Визначено, що імідж політичного лідера залежить від рівня розвитку його духовної культури, політичної свідомості, від рівня засвоєння ним таких

політичних цінностей як справедливість, демократія, свобода, держава, батьківщина, рівність, безпека, патріотизм, громадянський та політичний активізм, легітимність, політична відповідальність, добробут, порядок, розвиток, законність (легальність) тощо.

У контексті сучасного розуміння змісту іміджу політичного лідера, в дисертації проаналізовані складові механізми його формування та домінуючі чинники його формування – політична освіта, виховання, самовиховання, вплив соціального середовища, зокрема засобів масової комунікації, процес активної участі, творчості в розбудові громадянського суспільства та соціальної правової держави.

Спираючись на теоретико-методологічні засади політичної науки досліджується сутність, зміст, поняття, структура, функції духовної культури у її зв'язку з іміджем політичного лідера.

Духовна культура розглядається як складне суспільне явище, у якому акумульовані конкретно-історичні і національно-психологічні особливості життя суспільства.

Духовна культура розглядається в різних аспектах: як складова загальної культури; як елемент політичного життя; як відображення його якості; як спосіб і критерій політичної соціалізації; як ступінь політичної орієнтованості суб'єктів політики, правила їх поведінки і діяльності тощо.

Як об'єкт дослідження, духовна культура політичного лідера розглядається через систему, важливою ознакою якої є сукупність та невичерпність елементів, їх функціональна та структурна специфічність й інтегрованість взаємозалежних елементів, що визначають рівні цілісної ієрархічної й субординаційної підсистем, взаємодію із зовнішнім середовищем.

Духовна культура як складова іміджу політичного лідера має всі ознаки системи – численність взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких призводить до появи нових якостей. Кожному елементу притаманні тільки йому властиві якості. Ця система має цілісність, структуру, функції,

комунікації, історію, протиріччя. Вона є найважливішою складовою загальної культури, її елементом. Таким чином, наведені визначення та трактування духовної культури політичного лідера відображають певні грані її прояву, функціональними феноменами якої вона розповсюджується і з яких розвивається.

Суттєвого значення набувають певні політико-правові традиції, історична пам'ять народу, залучення індивіда до активного суспільно-політичного життя шляхом закріплення загальноновизнаних норм політичної і правової поведінки.

Визначається значення рівня духовної культури як показника політичного прогресу, цивілізованості суспільства взагалі, держави і окремої особи, зокрема. Культура – це основний компонент людської діяльності із засвоєння світу і виявлення його сутності. Це сукупність результату цієї діяльності. Культура політичної діяльності має комплексний характер, оскільки вона поєднує професійні знання, навички, дії з іншими видами культур – правовою, етичною, соціологічною, економічною, історичною, психологічною та іншими.

Культура як складова іміджу політичного лідера має комплексну природу. Вона поєднує елементи правової, етичної, економічної, історичної, інформаційної та інших видів культур. Лідер має володіти значною системою духовних цінностей, які складаються з поняття загальної культури особи. Культура політичної діяльності відображає ступінь розвиненості її суб'єктів, не лише функціональну, але й соціальну сутність праці політиків.

Духовна культура є необхідною як передумова і творча основа формування іміджу політичного лідера. Разом з тим, це ступінь і характер розвитку суб'єкта політики, що знаходить своє відображення в рівні його політичної свідомості та політичної діяльності. Духовна культура політичного лідера характеризується не тільки наявним її рівнем у суспільстві, але й внутрішнім потенціалом. З цієї точки зору духовна культура – це певний характер і рівень творчої діяльності. Таким чином,

рівень духовної культури відображає ступінь зрілості, цивілізованості лідера, образ його мислення і стандартів поведінки.

Уміння не лише думати, але й діяти, практична діяльність людини – це найважливіший критерій рівня духовної культури політичного лідера, тому, опановуючи її, цей критерій проходить різні етапи: пізнавальний, оцінювальний і практичний. Політична діяльність індивіда являє собою основний системоутворюючий елемент його іміджу, що виходить з засад його духовної культури.

Досліджено, що рівень розвитку політичної свідомості може бути зафіксований лише в реальній політичній діяльності, у політичній поведінці, які мають і самостійні характеристики. Саме тому одним з елементів структури духовної культури є рівень розвитку політичної діяльності.

Культура політичної діяльності виходить з того фундаментального значення свободи для людського буття, яке виражає разом з тим місце й роль духовності в суспільному житті людей. Ця культура відбиває рівень професійної культури, притаманний тій спільноті людей, яка професійно займається політичною діяльністю, що потребує спеціальної освіти й практичної підготовки.

У дисертації розглянуто зміст освіти та виховної роботи як цілеспрямованої й відповідальної системної діяльності та вплив на свідомість молоді з метою виховання і формування компетентної особистості на ґрунті сучасних соціально-політичних реалій, політичної культури та духовності, розуміння прав, свобод і обов'язків людини як основного суб'єкта сучасної політики, здатного до активної політичної діяльності.

Особлива увага приділяється комплексному аналізу сутності, принципів, завдань, системи політичної освіти та виховного процесу, напрямів розвитку духовності, як базових чинників становлення іміджу політичного лідера.

Визначено, що в демократичному суспільстві виховний процес має передбачати досить високий рівень індивідуальної свободи особистості, відмову державних структур від жорсткого визначення форм та методів соціалізації, постійного контролю як за суспільними інститутами, що її здійснюють, так і за самим громадянином.

Визначено зміст, форми та напрями виховної роботи та шляхи вдосконалення, формування її політичної свідомості і духовної культури.

Доведено, що розв'язання проблеми формування духовної культури політичного лідера значною мірою залежить від ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства, правової забезпеченості їх діяльності, утвердження людського виміру політики, від формування інститутів народовладдя, втілення у життя демократичних принципів і норм.

Дослідження проблем формування духовної культури як чинника формування іміджу політичного лідера безпосередньо пов'язане з процесами трансформації політичного життя суспільства, збагаченням теоретико-методологічних основ політичної науки, рухом від традиційно-догматичних трактувань політичних категорій до сучасної політології, до вивчення політики в динаміці, у якій суттєву роль відіграє політична свідомість, політична культура, духовність особи, що визначає її соціально-політичну активність.

Одним з важливих завдань формування іміджу політичного лідера є сформованість високої духовності, політико-правових ідеалів справедливості, свободи і рівності, гуманістичних цінностей та орієнтацій. Політичний лідер повинен не тільки бути компетентним у своїй галузі діяльності, але й усвідомлювати значення та роль усталених цінностей, традицій, духовного та творчого потенціалу суспільства. Осмислення практичних проблем, характерних для соціально-політичної системи, її складових компонентів, дозволяє достеменно визначити справжню сутність

духовної культури в сучасному суспільстві, як цінності, фактора самоствердження і самоорганізації суспільства.

Обґрунтовано необхідність єдності освіти, виховання та самовиховання, що виявляється як співробітництво, партнерство суб'єктів і об'єктів політичної освіти та виховання, індивідуалізація освітніх і виховних процесів, інтеграція і гармонізація традиційних та інноваційних суспільних і родинних форм і методів освіти, виховання творчої активності, самодіяльності особи.

Головною вирішальною ознакою духовної культури особи є реалізація знань, умінь та навиків політичного лідера на практиці. Практична діяльність є одним з найістотніших елементів духовної культури особи, що визначає її імідж у політичному просторі.

Сучасний стан розвитку духовної культури українського суспільства загалом та політичних лідерів зокрема ще не відповідає повною мірою існуючим вимогам. Доведено, що розв'язання проблеми формування духовної культури політичного лідера значною мірою залежить від ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства, правової забезпеченості їх діяльності, утвердження людського виміру політики, від формування інститутів народовладдя, втілення у життя демократичних положень.

Визначено, що сучасний стан розвитку духовної культури українського суспільства загалом та політичних лідерів, зокрема, ще не відповідає повною мірою існуючим вимогам. Обґрунтовано необхідність єдності освіти, виховання та самовиховання, що виявляється як співробітництво, партнерство суб'єктів і об'єктів освіти та виховання, у тому числі і політичної освіти; індивідуалізація освітніх і виховних процесів; інтеграція і гармонізація традиційних та інноваційних форм, методів освіти; виховання творчої активності і самодіяльності особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Политика / Аристотель. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2005. – 393с.
2. Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення / В.І. Абрамов. – К.: КНЕУ, 2004. – 236 с.
3. Аванесова Г.А. Трактовка духовной культуры и духовности в отечественной аналитике в прошлом и теперь / Г.А. Аванесова // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 7. Философия. –1998. –№4. – С. 12–13.
4. Аза Л.А. Воспитание как философско-социологическая проблема (методологический аспект) / Л.А.Аза. – К.: Наукова думка, 1993. – 132с.
5. Акопян К.З. Насильственное окультуривание насилия, или культурологический оксюморон / К.З. Акопян // Философские науки. – 2007. – №1. – С. 142–155.
6. Андреев С.С. Политический авторитет и политическое лидерство // С.С. Андреев // Социально-политический журнал. – 1993. – № 1–2. – С. 30–31.
7. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2006. – С. 476, 478.
8. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2005. – 804 с.
9. Анисимов О.С. Стратегический портрет лидера России / О.С. Анисимов. – М.: ИСТО–МЭИ, 2004. – 784 с.
10. Атаманчук Г., Гірник А. Політичний менеджмент. Теорія і практика політтехнологій / Г. Атаманчук, А. Гірник. – Рівне: «Перспектива», 2005. – 199 с.
11. Бабарикіна Н.А. Формування лідера нового типу: філософський аспект / Н.А. Бабарикіна // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Українська політична антропологія як гуманістичний чинник державотворення в Україні» (9-10 жовтня 2002 року). – Запоріжжя, 2003. – С.76.

12. Балашов Л.Е. Зараза антикультури / Л.Е.Балашов // Вестник Российского философского общества. –2001. – №4. – С.83–92.

13. Барт Р. Основы семиологии / Р.Барт // Структурализм: за и против. – М.: Прогресс, 1975. – С. 14–163.

14. Бебик В. М. Політичний маркетинг і менеджмент / В.М. Бебик. – К.: МАУП, 1996. – 144 с.

15. Бебик В.М. Як стати популярним, на виборах і утриматись на політичному Олімпі: (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби) / В.М. Бебик. – К.: Абрис, 1993. – 128 с.

16. Бех І.Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І.Д.Бех // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1 (54). – С.5–27.

17. Бехтерев В.М. Избранные произведения. Статьи и доклады / В.М.Бехтерев. – М., 1954. – С. 28–29.

18. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж.Блондель. – М.: Российская академия управления, 1992.– 135 с.

19. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безверщук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті / Ю.П. Богуцький, В.П. Андрущенко, Ж.О. Безверщук, Л.М. Новохатько. – К.: Знання України, 2007. – 679 с.

20. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж.Бодрийяр. – М.: Изд-во «Рудомино», 2001. – 778 с.

21. Бойченко І.В. Духовність як предмет філософсько-історичного аналізу / І.В. Бойченко // Філософські проблеми гуманітарних наук.– 2005. –№6. – С. 5–52.

22. Бортніков В. «Розмежування» в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення / В. Бортніков // Політичний менеджмент. — 2007. – № 1. – С. 36–47.

23. Бублик П. Ідентичність як фактор політичної культури / П.Бублик // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 62–67.
24. Булка Н. Імідж політичного лідера / Надія Булка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/politpsyhol/r2/13.doc>
25. Бурдьє П. Практический смысл / Пьер Бурдьє. – [Пер. с фр., общ. ред. и послесл. Н.А. Шматко]. – СПб: Алетейя, 2001. – 562 с.
26. Бурлачук В. Суспільна трансформація як руйнування та вибір традиції / В. Бурлачук // Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід ; за ред. В.В.Танчера, В.П.Степаненка. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 49–72.
27. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада. – [Перевод с англ.] / П.Бьюкенен. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – С. 22.
28. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер / Избранные произведения– М.: Прогресс, 1990. – С. 644–706.
29. Ведута Е.Н. Государственные экономические стратегии / Е.Н. Ведута. – М.; Екатеринбург: Рос. эконом. акад.: Деловая книга, 1998. – 448с.
30. Галумов Э.А. Имидж против имиджа / Э.А. Галумов. – М.: Изд-во «Известия», 2005. – 552 с.
31. Глоссарий по образованию / Под общей ред. Е.В. Усик. – Х.: Изд-во НУА, 2007. – С. 172.
32. Голикова О.М. Сравнительный анализ отечественной, британской и американской систем ценностей в процессе воспитания элиты / О.М. Голикова // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО. – У двох частинах. – Ч. 2. – Харків: НТУ "ХПГ", 2002. – С. 341–345.
33. Гонтаровська Н.Б. Розвиток особистості в психолого-педагогічному контексті / Н.Б.Гонтаровська // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. –С.32–41.

34. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – С.357.
35. Горальський А. Теорія творчості. – [Пер з польського] / А.Горальський. – Львів.: Каменяр, 2002. – 144 с.
36. Головатий М. Ф. Політична психологія: Навч. посіб. / М.Ф.Головатий. – К.: МАУП, 2001.–136с.
37. Гордієнко К. Розвиток соціальної культури особистості в молодіжному середовищі / К. Гордієнко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С.66–75.
38. Гранкин Н.Е. Политический имидж, репутационный капитал современной России: теоретико-концептуальные подходы / Н.Е. Гранкин. – [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://oad.rags.ru/vesnikags/issues/issues0108/010102.htm>
39. Григорьева Т.П. Путь культуры / Т.П. Григорьева // Человек. – 2006.– №6. – С. 43.
40. Гриценко О. Політична комунікація. Скільки конструктивного, а скільки деструктивного? /О. Гриценко // Віче. – № 9 (138). – 2003. – С.76–79.
41. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л.Губерський, В.Андрущенко, М.Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
42. Губин В.Д. Сверхчеловек как альтернатива современной цивилизации / В.Д. Губин // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В.И.Вернадского. Серия «Философия. Социология» – Т. 20.–№1. – Симферополь, 2007– С.16–25.
43. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: ПРОГРЕСС, 1984. – 400с.
44. Дембицька Н. Архітектоніка образу ефективного політика: репрезентації в політичній свідомості молоді / Наталія Дембицька, Олеся Валюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=68&c=1546>
45. Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку

української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / С.Г. Денисюк / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 18 с. – укр.

46. Драгачева О.С. Внешнеполитический образ государства и его лидера: технологии формирования и позиционирования: дис. на соискание уч. степеня канд. полит. наук: спец....к. полит. наук. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / О.С. Драгачева – М., 2006 – 190с.

47. Дергачов О. Політичне лідерство і моделювання національного розвитку / О. Дергачов // Політичний менеджмент. – 2006. – Спеціальний випуск. – С. 30–41.

48. Дзюба І. Порнократія на марші: Статті, фейлетони, памфлети / І.Дзюба. – К. : Смолоскип, 2007. – 96 с.

49. Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій / Д. Дубов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 57–65.

50. Дубс Т.Е. Психосемантичне дослідження іміджу політичного лідера // Т.Е. Дубс, Н.В. Вавіліна // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина держави: Зб. наук.праць [За заг. ред. М.М.Слюсаревського; Упоряд. Л.А. Найдьонова, Л.П. Черниш]. – К.: Міленіум, 2005. – Вип.4. – 500 с.

51. Добіжа В.В. Формування політичної культури сучасної владної еліти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / В.В.Добіжа / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с. – укр.

52. Духовна культура як доміантна українського життєтворення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22-23 грудня 2005 р.– К.: ДАКККіМ, 2005. – Ч.І. – 356 с.

53. Дяченко М.В. Філософські виміри культури / М.В.Дяченко. – Х.: ХДАК, 2007. – С. 47.

54. Евробарометр [електрон. ресурс] режим доступу. — URL:

http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm — Загол. з екрана.

55. Егорова-Гантман Е. Имидж лидера. Психологическое пособие для политиков // Политическое консультирование / Е. Егорова-Гантман, И.Минтусов. – М.: Николо-Медиа, 2002. – [изд. 2-е]. – 471 с.
56. Егорова-Гантман Е. Политическая реклама / Е. Егорова-Гантман, К.Плешаков. – М.: Николло, 1999. – 240 с.
57. Ельбрехт О. До питання реалій і перспектив сучасної освіти / О.Ельбрехт // Освіта і управління. – 2005. – Т.8. – № 2. – С. 82–85.
58. Жадан І. Політична культура та проблеми громадянської освіти України / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. – К.: Тандем, 2004. – 116 с.
59. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г.Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 221 с.
60. Зелинченко А. Психология духовности / А. Зелинченко. – М.: Трансперсональный институт, 1996. – 400 с.
61. Зернецька О. ЗМК в сучасній світовій політичній ситуації / О. Зернецька // Соціальна психологія. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 44–52.
62. Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці / Г. Золотухін // Соціальна психологія. – 2006. – № 3. – С. 52–65.
63. Зущик Ю. Ідеологічний тип лексики політичного лідера в структурі політичної психології / Ю. Зущик // Наукові студії з політичної психології. – К.: ДОК-К, 1995. – С. 92–101.
64. Зязюн Л. Гуманістична парадигма освіти і виховання / Л. Зязюн // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С.111–116.
65. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин // Путь к очевидности. – М., 1993. – С. 137.
66. Ильясов Ф. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах / Ф. Ильясов. – М.: Изд-во ИМА-пресс, 2000. – 200 с.
67. Имидж лидера / [Под. ред. Е.Егорова-Гантман]. – М.: Знание, 1994. – 265с.

68. Каган Л. Цель и смысл жизни человека / Л. Каган. – М.: Политиздат, 1984. – 183 с.
69. Каган М.С. Философия культуры / Л. Каган. – СПб, 1966. – С. 304–305.
70. Казакевич Г. Социальная ответственность: новые требования к бизнесу в постиндустриальную эпоху / Г.Казакевич // Персонал. – 2002. – №2. – С.74-79.
71. Кант И. Приложение к наблюдениям над чувством прекрасного и возвышенного / И.Кант – (Соч. в 6-ти т.) – М., 1964. – Т. 2. – 1964. – С. 206.
72. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі / А. Карнаух // Людина і політика. –2004. –№ 5. – С. 134–139.
73. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
74. Келасьев В.Н. Интегративная концепция человека / В.Н. Келасьев. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. – 206 с.
75. Келле В.Ж. Интеллектуальная и духовная составляющие культуры / В.Келле // Вопросы философии. – 2006. – №10. – С. 38–53.
76. Козьма В. Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу / В. Козьма // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 94–101.
77. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: [Монографія] / А. Ф. Колодій. – Львів, «Червона Калина». – 2002. – 276 с.
78. Коломенский М.А. Формирование внешнеполитического имиджа современной России (2000-2007гг.): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / М.Коломенский. – М., 2008. – 25 с.
79. Королько В. Г. Основы публичных отношений : учебник для студ. ВУЗов [Отв. ред. Удовик С. Л.] / В.Г. Королько – М.: Рефл-бук; – К.: Ваклер, 2000. – 528 с.
80. Королько В.Г. Публік релешинз. Наукові основи, методика, практика / В.Г. Королько. – Підручник, 2-е вид. доп. – К.: Видавничий дім «Скарби»,

2001. – 400 с.

81. Корсаков М.И., Литовченко С.Е. Социальная ответственность бизнеса / М.И. Корсаков, С.Е. Литовченко. – М.: Ассоциация менеджеров, 2003. – 100с.

82. Косолапов Н.А. Политико-психологический анализ социально-территориальных систем. Основы теории и методологии (на примере России) / Н.А. Косолапов. – М.: АО «Аспект-пресс», 1994. – 239 с.

83. Костенко О. Яка культура, таке й життя. Новий погляд на тему національної ідеї / О. Костенко // Віче. – 2007. – №5–6. – С. 62.

84. Костиков В. Роман с президентом / В.Костиков. – М.: Вагриус, 1997. – 340 с.

85. Краснов М.А. Ответственность власти (государство в открытом обществе) / М.А.Краснов. – М.: Магистр,1997. – 56с.

86. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери / Б.Кухта, Н.Теплоухова. – Львів: Кальварія, 1997. – 224с.

87. Лавренко О. Проблеми формування іміджу кандидата в депутати / О.Лавренко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Матер. Другої всеукр. конф. 13–14 листоп. 1997 р. – К., 1997. – С. 331–332.

88. Ладанов И.Д. Практический менеджмент. Психотехника управления и самотренировки / И.Д. Ладанов. – М.: Элник, 1995. – 492 с.

89. Ладанов И.Д., Пронников В.А. Язык мимики и жестов / И.Д.Ладанов, В.А. Пронников. – М.: Стелс, 2001. – 212 с.

90. Лапкин В.В. Освоение институтов и ценностей демократии украинским и российским массовым сознанием / В.В. Лапкин, В.И. Пантин // Полис. – 2005. – № 1. – С.50–62.

91. Лебон Г. Психология народов и масс / Густав Лебон. – СПб: Изд-во «Маркет», 1995. – 311 с.

92. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н.Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 85–93.

93. Ленк Х. Ответственность в технике, за технику, с помощью техники / Х.Ленк // Философия техники в ФРГ. – М.: Прогресс, 1989. – С. 372–392.
94. Лікарчук Н.В. Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії 2003 року : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н.В. Лікарчук / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 21 с. – укр.
95. Лісничий В.В. Сучасний виборчий PR: Навч. посібник / В.В.Лісничий, В.О. Грищенко, В.М. Іванов, М.В. Кінах, О.В. Радченко, М.І. Тітов, С.О.Топалова. – Северодонецьк: Видавничий дім «Еврика», 2001. – 480 с.
96. Ляпоров В.Н. 100% бренд / В.Н. Ляпов. – М.: Изд-во «Бестселер», 2004. – 192 с.
97. Майерс Д. Социальная психология: Интенсивный курс / Д.Майерс [Пер. с англ., 4-е междунар. изд.]. – СПб., М.: Прайм-Еврознак, Олма-Пресс, 2004. – 510 с.
98. Макиавелли Н. Избарные произведения [Перевод Г. Муравьевой]. – М.: Худ. лит., 1982 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.philosjphy.kiev.ua/library/machiavelli/0.html>
99. Максимова С.В. Творчество: созидание или деструкция? / С.В.Максимова. – М.: Академический проект, 2006. – 224с.
100. Мануйлов Є.М. Основні напрямки виховання сучасного інтелігента у ВНЗ України / Є.М. Мануйлов // Нравственные императивы интеллигенции : Материалы IV Межд. науч-теор. конф. по проблемам современной интеллигенции. – Х.: НУА, 2006. – С. 163–164.
101. Мартынов А.В. Исповедимый путь (философские эпизоды) / А.Мартынов. – М.: Прометей, 1989. – 168с.
102. Марченко Г.И. Имидж в политике / Г.И. Марченко, И.А. Носков. – М.: Гуманитарный центр «Владос», 1997. – 208 с.
103. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі», 19-20 квітня 2007 р. – К.: КНУКіМ, 2007. – С.72.

104. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства / О. Михайловська // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С.108–114.
105. Молодь України в алгоритмі суспільного життя [електронний ресурс] – Режим доступу / <http://www.ipro.org.ua>
106. Морозова Е.Я. Экономика и организация предприятий социально-культурной сферы: учеб. пособ. / Е.Я. Морозова. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 318 с.
107. Музыкант В.Л. Рекламные и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике / В.Л. Музыкант. – М.: Армада-пресс, 2001. – 686 с.
108. Нечаев В.Я. Социология образования / В.Я. Нечаев. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 60 с.
109. Новакова О. Політична еліта України: проблема демократичної консолідації / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 72–78.
110. Носков В. Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини / В. Носков, А. Кальянов, О. Єфросиніна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 125–133.
111. Обличчя влади: російська політична еліта кінця ХХ ст. (1998-2000 р.) – [За ред. О.Й. Гриневича і А.Ф. Гуцала]. – К.: Наукова думка, 2002.–384 с.
112. Овчаренко В.И. Психоаналитический глоссарий / В.И. Овчаренко. – Минск: Высшая школа, 1994. – 307 с.
113. Огнев'юк В. Навчання та виховання як соціоцентричні цінності / В.Огнев'юк // Вища освіта України. – 2003. – № 4. – С.15–20.
114. Ольшанский Д.В., Пеньков В.Ф. Политический консалтинг / Д.В.Ольшанский, В.Ф. Пеньков. – СПб.: Питер, 2005. – 448 с.
115. Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры: [Монография] / А.Д.Пахарев / НАН Украины Ин-т полит.и этнонац.исследований.– К.: Знание Украины, 2001.– 270 с.
116. Павлов В.І. Реалізація категорій «влада» і «відповідальність» у

- контексті «філософії нестабільності» / В.І. Павлов // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. Наук. праць / Гол.ред. В.В. Лях. – Вип. 37. – К.:Центр духовної культури, 2004. – С. 113–120.
117. Панарин И.Н. Информационная война и дипломатия / И.Н. Панарин. – М.: Изд-во «Городец», 2004. – 528 с.
118. Пархоменко О.М. До питання оновлення парадигми виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка / О.М.Пархоменко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3 (48). – С. 34–41.
119. Пелих А. Имидж делового человека / А. Пелих, Т. Кизилова, А.Пронченко. – М.: ПРИОР, ТРИКС, 1997. – 111 с.
120. Петракова Є. Деякі аспекти формування іміджу політичного лідера / Євгенія Петракова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=24&c=298>
121. Петрова М.А. Ответственность и политическая культура личности в свете философии русского зарубежья XX века / М.А. Петрова // Материалы науч.-метод. конф. «Политическая культура современного российского общества: состояние и перспективы» – СПб.: Изд-во ИВЭСЭП, Знание, 2003.
122. Политическая психология / [Под общей ред. А. А. Деркача, В.И.Жукова, Л. Г. Лаптева]. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 856 с.
123. Поучение Владимира Мономаха // Памятники литературы Древней Руси. XI – нач. XXI века. – М. 1978. – С.393–413.
124. Потапчук Т.В. Виховні можливості народної педагогіки / Т.В.Потапчук // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3 (56). – С. 73–79.
125. Почепцов Г. Имидж и выборы / Г. Почепцов. – К.: «Ваклер», 1997. – 91с.
126. Почепцов Г. Имидж: от фараона до президента / Г. Почепцов. – К.: Адеф-Украина, 1997. – 328 с.
127. Почепцов Г. Имидж-мейкер: Паблик рилейшнз для политиков и бизнесменов / Г. Почепцов.– К.: Рекламное агенство Губерникова,1995.–

235с.

128. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г.Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1999. – 352 с.

129. Почепцов Г.Г. Имиджеология / Г.Г. Почепцов [Издание пятое]. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2006. – 576 с.

130. Політологічний енциклопедичний словник [Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

131. Прикладная политология: Учеб. пособ. для ВУЗов / Под ред. Ю.С.Коноплина, А. А. Чемшита, А. С. Каневского. – М., 1998. – 171 с.

132. Пробийголова Н. Деякі тенденції політичної соціалізації молоді / Н.Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С.70–81.

133. Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді / Н. Пробийголова // Політичний менеджмент. – 2008. – №1. – С.128–137.

134. Пробийголова Н. Роль ЗМІ у процесі адаптації молодшої людини в політичному просторі / Н. Пробийголова // Віче. – 2006. – № 7–8. – С.57–59.

135. Рябов С. Політична освіта в Україні. Проблеми та перспективи. До обґрунтування концепції політичної освіти в Україні. Лабораторія законодавчих ініціатив [електронний ресурс] режим доступу / <http://www.parliament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&arid=1079&iarid=651&as=2>

136. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків / І.А.Сайтарли. – К.: Академвидав, 2007. – С. 117–119.

137. Сегела Ж. Национальные особенности охоты за голосами. Восемь уроков для кандидата-победителя / Жак Сегела [Ред. Э. Розенталь, вступ. сл. С. Лисовский]. – М.: Изд-во «Вагриус», 1999. – 262 с.

138. Сегела Ж., Лебедева Т. Ностальгия по будущему / Жак Сегела, Татьяна Лебедева. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 128 с.

139. Сенько Ю. Образование: обращенность в будущее / Ю. Сенько // Alma

Mater. – 2006. – № 3. – С. 3–10.

140. Синельников В. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості / В. Синельников // Педагогіка і психологія. – 2005. – №3 (48). – С.34–41.

141. Скар О. Соціально-психологічні моделі поведінки політичних лідерів / О. Скар // Соціальна психологія. –2004. – №3. – С.38–46.

142. Скородумова О.Б. Интернет и его основные социокультурные функции / О.Б. Скородумова // Философия и общество. –2004. – №1. – С. 119.

143. Скотна Н. Роль освіти в цивілізаційному вихованні молоді / Н.Скотна // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.114–118.

144. Снегірьов В. В. Релігійна свобода та права людини в сучасному державознавстві / В.В. Снегірьов // Матеріали X Харківських міжнародних Сковородинівських читань. В 2 ч.–Ч.2. – Харків: «Екограф», 2003. – С.96–99.

145. Современная западная социология: классические традиции и поиски новой парадигмы. – М.: Политиздат, 1990. – С. 352.

146. Степаненко І. Духовність і життєва компетентність / І.Степаненко // Філософська думка. – 2005. – №6. – С.51–52.

147. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М.Т.Степико. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 251 с.

148. Столяров А. Послесловие. Смерки богів // Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада. [Пер. с англ.]. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – С.414.

149. Сторі Джон. Теорія культури та масова культура / Дж. Сторі [Пер. з англ.]. – К.: Акта, 2005. – 360с.

150. Струкова І.І. Новий тип керівника загально-освітнього закладу на етапі змін / І.І. Струкова // Вісник Черкаського університету. Сер. Пед. науки. Вип. 119. – 2008. – С. 124.

151. Телебачення і культура // Українська культура.–2003. – №3.– С.10–12.

152. Тойнби А. Постигение истории / А.Тойнби. – М.: Эксмо, 1992.– 631 с.

153. Такер Р. Политическая культура и лидерство в Советском Союзе. От

- Ленина до Горбачева. Главы из книги / Р.Такер // США: экономика, политика, идеология – 1990. – №6. – С. 73.
154. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер / [Ред. С.А.Гудимова] – М.: Изд-во «АСТ», 2001. – 669 с.
155. Траверсе О. Соціальна відповідальність як змістовна складова політичного лідерства і політичного керівництва / О. Траверсе // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 127–132.
156. Тульчинский Г.П. О природе свободы / Г.П.Тульчинський // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С.17–31.
157. Ульянова И.В. Формирование смыслжизненных ориентаций учащихся / И.В.Ульянова // Педагогика. – 2007. – № 7. – С.43–50.
158. Фарина С.Я Духовні цінності як складова виховання сучасного фахівця / С.Я. Фарина // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2001. – № 4. – С.38.
159. Феноменология в современном мире / Латв.АН Ин-т философии и социологии. – Рига: Зинатне, 1991. –320с.
160. Феофанов О.А. Стереотип и имидж в буржуазной пропаганде / О.А.Феофанов // Вопросы философии. – 1980. – № 6. – С. 89–100.
161. Флиер А.Я. Культура насилия / А.Я. Флиер // Личность. Культура. Общество. – Том. VI. Вып. 4 (24). – М, 2004. – С. 202–210.
162. Фролов П. Імідж політичного лідера у друкованих ЗМІ: шляхи та методи вивчення / П. Фролов // Наукові студії з політичної психології. – Вип.2. – К., 1996. – С. 147–158.
163. Фролов П. Методичні засоби вивчення іміджу політичних лідерів / П.Фролов // Наукові студії з політичної психології. – Вип.1.– К., 1995.– 252с.
164. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм / [Пер. с нем]/ Общ. ред. сост. и предисл. П.С.Гуревича] – М.: Республика, 1992. – 357с.
165. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник : людина і світ / Н. Хамітов, С. Крилова. – Київ : КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264с.

166. Хорошилов О. Український варіант демократизації. Психологічні особливості процедурного сценарію / О.Хорошилов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 52–57.
167. Цуладзе А.М. Формирование имиджа политика в России / А.М.Цуладзе. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 144 с.
168. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2008. – Спеціальний випуск. – С. 126–135.
169. Шепель В. Имиджеология. Секреты личного обаяния / В.Шепель. – М.: Культура и спорт, 1994. – 319 с.
170. Шинкарук В.І. Поняття культури: філософські аспекти / В.І.Шинкарук // Феномен української культури: Методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 41.
171. Шокало О. Культура – система традиційної духовної орієнтації / О.Шокало // Український світ. – 2006. – №6. – С.28–33.
172. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А.Шопенгауэр / Соч. в 6 т. – Т.2. – М.: Мысль. – 1985. – С.186–187.
173. Щетинин М.П. Объять необъятное / М.П.Щетинин // Первое сентября. – 2000. – № 56.
174. Щокін Г.В. Культура і анти культура: хто кого? / Г.В. Щокін – К.: МАУП, 2003. – 80 с.
175. Экзюпери А. де С. Планета людей. [Повести] / [Коммент. Р.Грачева; Рис. авт.]. – М.: Правда, 1979. – 336 с.: ил.
176. Энциклопедия пороков: оправдание изъянов и слабостей человеческой природы / [Под ред.С.В.Пролеева]. – К.: Наукова думка, 1996. – 240 с.
177. Яхонтова Е.С. Эффективность управленческого лидерства / Е.С.Яхонтова. – М.: ТЕИС, 2002. – 426 с.
178. Яковлева Ю.О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні

інститути та процеси» / Ю.О. Яковлєва / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2007. – 18 с. – укр.

179. 10 трендов лідерства // &.СТРАТЕГІИ. –2008. – №3. – С. 4–6.

180. Ladd J. The Ethics of Participation // Participation in Politics. – N.Y, 1985. – P. 109.

181. Lambeth E. B. Perceived Influence of the Press on Energy Policy Making. – 1978. – 327p.

182. Neustadt R. Presidential Power. The Politics of Leadership / Neustadt R. – N. Y.: Wiley, 1960. – 235 p.

183. Rod Hague, Martin Harrop & Shaun Breslin – Political Science: A Comparative Introduction, 2nd Edition, New York, NY: Worth Publishers, 1998. – PP. 12–147.

184. Pennock J. Democratic Political Theory. — Princeton, 1979. – 114p.

185. Schattschneider E. E. The Semi-Sovereign People. – New York: Holt, 1960. – 265p.

186. Simon H.A. Models of Man: Social and Rational. – New York: John Wiley, 1957. – 143p.

187. Smith M., Bruner J., White R. Opinions and Personality / Smith M., Bruner J., White R.– N. Y.: Wiley, 1956. – 311 p.

188. Washington ProFile. Средства массовой информации – Ватиканы современного мира [електрон. ресурс] режим доступу — URL: <http://www.washprofile.org/en/comment/reply/> — Загол. з екрана.